

5. 906

1

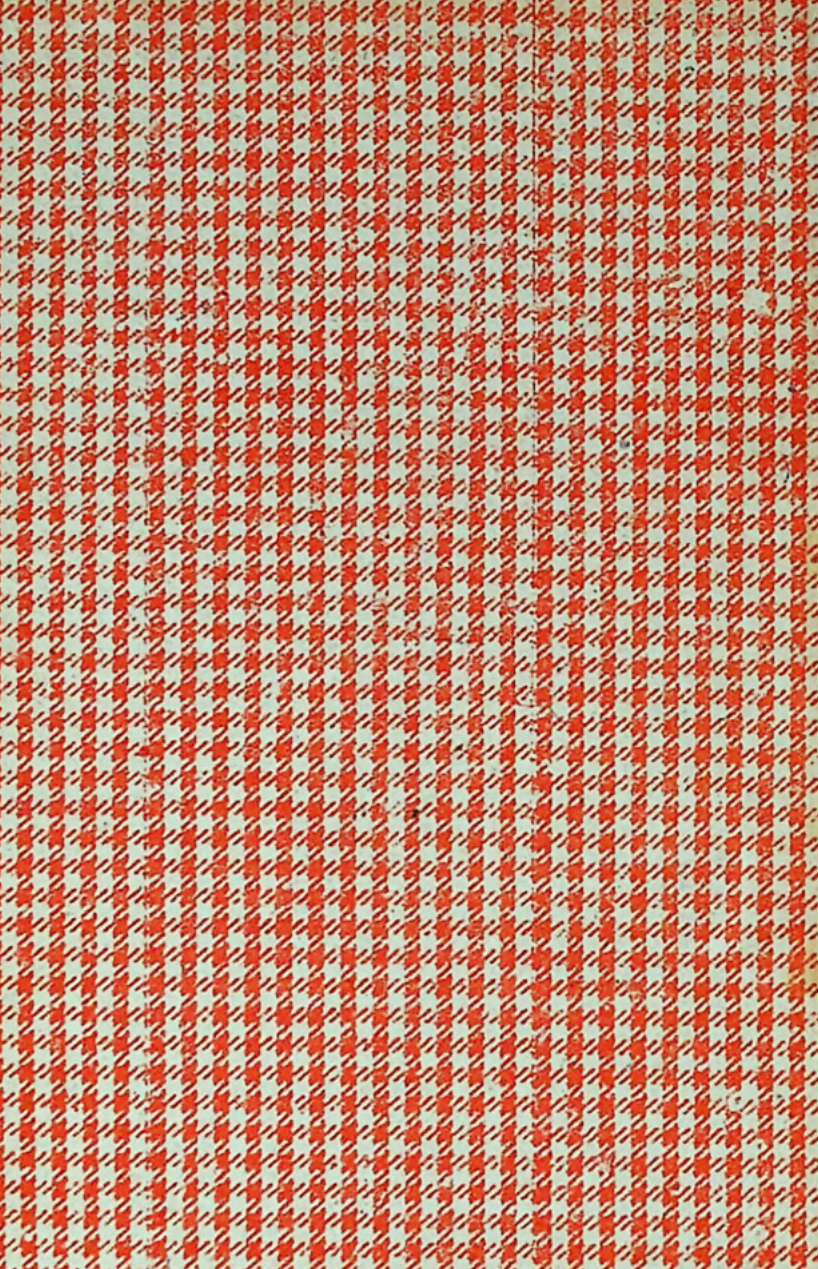
C IV

Емил фате

Уводње у филозофију

5906

ЧУВАЈТЕ КЊИГУ!

Број читаоца

Читалац

3575

фате Е.

1

Занимање

Адреса

Увођење у филозофију
Београд 1920Сигнатура
књигедатум
враћањаСигнатура
књигеДатум
враћања

153

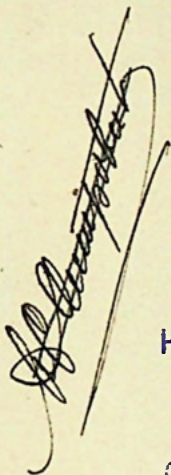
24/1

ТЕ

✓

[illegible]

УВОЂЕЊЕ У
ФИЛОСОФИЈУ

A large, stylized handwritten signature in dark ink, slanted diagonally across the page.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ЛЕСНОВЦА

Бр. 3575

Одељење Е

Струка IV

26

Ускоро ће изаћи из штампе:

УВОЂЕЊЕ У ЛИТЕРАТУРУ ✓

од

Е. Фагеа

члана Француске Академије,
превео

Драг. Л. Стевановић

УВОЂЕЊЕ У УМЕТНОСТ ✓

од

Ружона

члана Француске Академије,
превео

Драг. Л. Стевановић

УВОЂЕЊЕ У ФИНАНСИЈЕ ✓

од

Пола Лсроа — Болне

члана Института

ВЕШТИНА ЧИТАЊА ✓

од

Е. Фагеа

члана Француске Академије,
превео

Драг. Л. Стевановић

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ“
ПЕСКОВАЦ

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

ОД ЕМИЛА ФАГЕА
ЧЛАНА ФРАНЦУСКЕ АКАДЕМИЈЕ

ПРЕВЕО
ДРАГОМИР Л. СТЕВАНОВИЋ

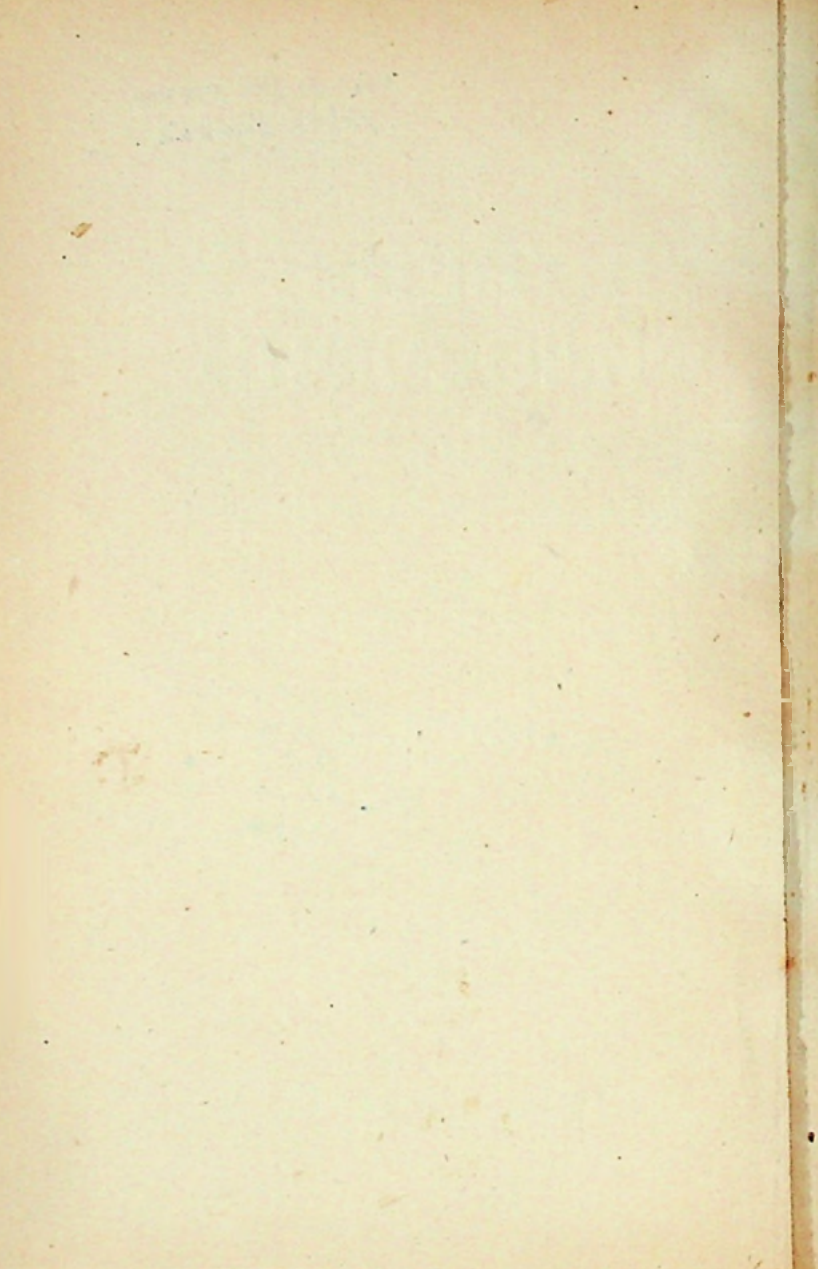
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ПЕСКОВЦА

Бр. 5906

Страна 1

„НАПРЕДАК“, БЕОГРАД, 1920

УВОЂЕЊЕ.....

Ова је књига намењена, као што то њен наслов каже, да почетнику обележи пут, да његове прве радозналости одмах задовољи, а, нарочито, да их побуди. Она даје у довољној мери идеју о кретању чињеница и идеја. Она води читаоца, доста нагло, од најудаљенијих порекла људскога духа, до његових последњих напора.

Она може бити подесан преглед, коме ће се дух обратити, да види у главним потезима општи дух једне епохе, шта њу везује за ону која је прати и за ону која јој претходи. Ова књига требало би нарочито да буде један оквир у који ће се удесно уписивати, током доцнијих студија, нова подробнија и дубља сазнања.

Испуниће своју намену, ако подстакне на истраживања и размишљања и ако тачно за то припреми читаоца.

Увођење у философију.

Део први Стари век

Глава I Пре Сократа

Философи који објашњавају све ствари, стварање и
склоп света.

Философија се састоји у томе, да се тражи објашњење свима стварима. Она истражује, дакле, који су први узроци свему и, такође, како све постоји и, најзад, зашто, у ком циљу, чега ради, све постоји. С тога, узимајући начело у свим значењима те речи, названа је философија науком првих начела.

Философирало се у сва времена. Религије, све религије, јесу философије. Оне су чак најпотпуније философије. Али, људи су и изван религија истраживали узроке и начела свега и покушавали да имају опште појмове. Ми ћемо се овде бавити само тим истраживањима ван верских догми старог незнабожачког века.

Философија

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

Јонска
школа:
Талес

Јонска школа најстарија је позната философска школа. Она почиње у VII веку пре Христа. Талес из Милета, физичар и астроном, како бисмо данас рекли, вероваше да се материја т. ј. оно од чега су све ствари и сва бића саздана, налази у вечитој промени и да те промене изводе моћна бића везана за сваки део материје. Та моћна бића су богови. Све је, дакле, испуњено боговима. Његова философија била је једна митологија. Он је, у осталом, мислио да је битни елемент материје вода и да се она, под утицајем богова, мења у земљу, ваздух, ватру и да је све што се у природи налази састављено од воде, земље, ваздуха и ватре.

Анакси-
мандар
Хераклит

Анаксимандар из Милета, и он астроном и географ, веровао је да је начело свих ствари неодређеност, нека врста хаоса, у коме ништа нема ни облика ни лика, да из хаоса изилазе ствари и бића и да се у њ враћају да би опет из њега изишли. Једна од његових нарочитих теорија беше да су рибе најстарије животиње и да су све друге животиње из њих произишле путем поступних трансформација. Та се теорија, за извесно време, понова вратила пре једно пола века.

Хераклит из Ефеза, — у осталом врло мрачан, и тај му је надимак остао везан за име, — види све ствари као у неком вечитом току, у неодређеном постати. Ствари не постоје, оне постају и одређене су да вечито постају. Међутим, иза њих

ПРЕ СОКРАТА

постоји један вечити господар који се не мења. Сва наша дужност је у томе да му наличномо у колико год можемо то јест у колико мајмун може наличити на човека. Треба увек остати миран то јест толико непокретан, колико променљива бића то могу бити. Популарна легенда вели да Хераклит „увек плакаше“, по оном пак што о њему знамо могло би се само поставити да је био озбиљан и није волео немирне људе.

Анаксагор из Клазомене, био је нарочито физичар, наставио се у Атини око 470 године пре Христа; био је учитељ и пријатељ Периклов; у мало није био погубљен, као што је доцније Сократ погинуо, због злочина немарности према атињанској всри, те је морао побећи у Лампсаку, где је и умро. Као и Анаксимандар, веровао је да све произлази из нечег неопредељеног и збрканог, али је додавао, да интелигенција организаторка, дух, извлачи ствари из тог стања, као год што код човека интелигенција извлачи мисли из можданог таласања и од једног збрканог појма чини јасан појам. Анаксагор је имао скоро несравњен утицај на грчку философију класичног доба.

Емпедокле из Агригенте који беше нека врста мага и великог свештеника и, тако рећи, бога, чији живот и смрт осташе, у осталом, слабо познати, изгледа да је био један енциклопедијски ум. Доктрина о четири елемента његова је, а то ће рећи, да су његови претходници философи

Анаксагор
Емпедокле

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

сматрали као једино начело ствари, једни воду, други ваздух, други ватру, други опет земљу, а он их је, све четири, сматрао подједнако као прве елементе свега. Он веровао да свет воде две супротне силе: љубав и раздор, оно што вечито хоће да уједини и оно што вечито хоће да разједини. Кроз ту борбу ствара се један покрет организације, кога раздор непрестано задржава, а љубав стално помаже и из тог покрета су изишли: прво, биље, затим ниже животиње, па више, па онда људи. У Емпедокла има или очигледних усмена религије Персијанца Зороастре (вечита супротност два велика бога: бога добра и бога зла) или једна чудна једновременост са том доктрином, која се, доцније, налази код Манесоваца.

Питагора

Питагора је изгледа, рођен око 500 год. пре Христа на острву Едеји, много је путовао и, напоследку, настанио се у Великој Грчкој (јужној Италији). Као и Емпедокле, Питагора био је нека врста мага или бога. Његова доктрина била је једна религија, поштовање које му указиваху беше један култ, навике које је наметнуо својој породици и својим ученицима беху верски обреди. Он је учио да су праве стварности, које се не мењају, бројеви. Стварност, у исти мах основна и врховна, јесте један; биће које је један, јесте Бог; из тога броја истичу сви остали који су сама основа бића, њихов интимни разлог,

ПРЕ СОКРАТА

њихова есенција; свака је створена ствар један, више или мање, савршен број. Свет, у осталом, управљан овако бројним комбинацијама, постојао је увек и увек ће постојати. Он се само развија према једној бројној серији чији кључ ми немамо, али га можемо наслућивати. Судбина човекова је пак, ова: ми смо били жива бића, људи или животиње; према томе да ли смо живели добро или рђаво, живећемо понова у телима виших људи или животиња, више или мање, нижих. То је доктрина метанпсихозе, која је имала много присталица код старих, па чак и, код модерних, у више или мање фантастичном облику.

Питагори се приписује извештај број максима у стиховима, који су названи Златни Стихови.

И Ксеноф из Колофона је унитарца. Он усваја само једног Бога и изгледа, од свих старих философа највише је противан митологији, веровању у више богова сличних људима, сматрајући такву доктрину као неморалну. Постоји само један Бог вечит, непроменљив, непокретан, који нема потребе да иде с места на место, који је без места и који управља свима једино својом мишљу.

Пошавши даље, Парменид каже, ако само овај Бог заиста постоји, један, вечит, непроменљив, онда све остало, не само да му је инфериорније, већ је само привидност и ми смо сви, земља, небо, биље, животиње, људи, само једна велика

Ксеноф
Парменид

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

илузија, фантоми, обмана; ми ћемо ишчезнути, нећемо више постојати и не бисмо никада ни постојали кад би смо могли да запазимо биће у себи.

Зенон
Демокрит

Зенон из Елеје, кога треба споменути нарочито за то што је био учитељ оног Горгиа коме је Сократ био противник, био је нарочито танан дијалектичар, у ком се већ јавља софист и који збуњиваше Атићане варљивим аргументима у којима се, у осталом, јавља увек овај велики принцип: сем вечнога Бића све је друго привидност; сем онога који је све, остало није ништа.

Демокрит из Абдере, ученик Леусипа из Абдере (о коме се ништа не зна), проналазач је теорије атома. Материја је састављена од безброј ситних, невидљивих тела, која ће се назвати атомима; атоми су, од искона и од почетка ствари, обдарени извесним покретима, помоћу којих се они спајају једни са другам и нагомилавају или се одвајају и растављају и отуд настаје стварање свих ствари или разаравање, које је само распадање свих ствари. И наша душа није друго до нагомилавање нарочито танких и тананих атома. Кад извештан број тих атома напусти наше тело, вероватно је, да је то сан; кад га напусте скоро сви, онда је то привидна смрт (летаргија, каталепсија), а кад нас напусте сви, онда је то смрт. Ми смо у односу са спољним светом помоћу прилива у нас крајње тананих атома, одсјаја ствари,

ПРЕ СОКРАТА

привидности ствари, који се мешају са основним атомима наше душе. У осталом, нема ничега у нашем сазнању што нам нису донела наша чула и наше је сазнање само комбинација атома који сачињавају нашу душу са атомима које нам спољне ствари, тако рећи, шаљу у душу.

Демокритове доктрине наћићемо код Епикура и код Лукреција.

Глава II

Софисти

Логичари и професори Логике и Анализе идеја и
Дискусије

Доктрина
Софиста

Софисти доводе своје порекло од Парменида и Зенона из Елеје. Горгиа је био ученик Зенонов. Мислећи непрестано да је сва привидност сем једино стварног, врховног Бића, дође се лако до веровања да је све привидно, па чак и то биће или бар, — што опет излази на исто — да је све привидно па и идеја коју можемо имати о врховном Бићу. Као централна тачка свих софиста је: ништа не веровати и доказивати да нема никаквог разлога веровати ма у шта било. Па онда, рећићете, остаје само да се ћути. Не, требало би обделавати свој дух, једину ствар егзистенције за коју смо сигурни, да бисмо га начинили вештим, окретним и јаким. —

За што? — Зато да човек постане вешт мислилац, што је већ само по себи лепа ствар; да буде, затим, велики и слушан у својој земљи и доспе да управља земљом. С тога софисте нарочито држе предавања из психологије, дијалектике и говорништва. Они поучавају, у осталом,

СОФИСТИ

философији, али за то да би показали да је свака философија лажна и да је, као што ће доцније рећи Паскал, подсмевати се философији заиста философисати. Изгледа да су били крајње интелигентни, крајње научни, врло озбиљни, покрај њиховог скептицизма, и да су учинили Грчкој ту велику услугу што су учинили дубоку, прву, анализу наше способности познавања и поставили страрне, могуће и вероватне границе наше способности познавања.

Како се укус њихове вештине, која би се могла назвати философском критиком, врло брзо проширио по Атици, они су били многобројни. По Платону, може се веровати да их је било и са свим осредњих, што је природно; али их је било, који су очигледно били врло велики учитељи. Најславнији су били Протагора, Горгиа и Продико из Кеоса. Протагора, изгледа, био је највећи философ међ њима, Горгиа највећи говорник и професор реторике, Продико највећи моралист и песник. Протагора је одбацивао сваку метафизику, т. ј. свако истраживање првих узрока и над свима стзарима укупно; он је целу филозофију сводио на науку да човек управља собом ради среће и да управља другим среће ради. Као и Анаксагор, био је протеран из своје земље као безбожник и књиге му бише јавно спаљене.

Горгиа, изгледа, заступао је исте идеје

Протагора
Горгиа
Продико

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

са више умерености и, нарочито, са мање дубине. Он се, пре свега, трудио да буде добар говорник. Он је, по Платону, био тај, који је најоштрије гонио Сократа својим сарказмима.

Продико, кога је чак Платон ценно, изгледа, највише се бавио проблемом морала. Његова је она чувена скаска о Херкулу који има да бира између два пута: пута врлине и пута уживања. И он је, као и Сократ, био под страшном оптужбом бесбожности, и био зато погубљен. Софисте су најважнији датум у историји античке философије. До њих философски системи бежу простране поеме о скупу свих познатих и непознатих ствари. Софисти су устали против тих амбициозних и непромишљених уопштавања у којима је уобразиља имала највећи удео и њихов је проналазак био у томе да се философија доведе на своју праву полазну тачку, доказујући да је прво што се има урадити то, да треба да упознамо наш дух и његов механизам. Можда је њихова грешка била што су, говорећи да је то прва ствар коју треба урадити, говорили по најчешће да је то и једина, али ипак остаје да су имали право кад су тврдили да ја то прва ствар коју треба урадити.

Глава III

Сократ

Целокупна философија сведена на морал и морал
сматран као циљ целе интелектуалне делатности

О Сократу не знамо ништа сем да је рођен у Атини, да се по улицама атинским много препирао са свима, да је патио и умро под владом Тридесет Тирана. Ништа нам није познато о његовим идејама зато што није ништа написао и зато што су његови ученици били и одвише интелигентни, те се не може увек знати да ли је оно, што су рекли као Сократово мишљење, заиста његово или њихово. Оно што изгледа поуздано јесте да се ни Аристофан, ни судије Сократове, нису потпуно преварили кад су га сматрали за софиста, јер је он из ових произашао. Произашао је из њих, истина, реакцијом, јер га је, очигледно, њихов општи скептицизам уплашио; али он произлази из њих такође и непосредно, јер је и он, као и они, крајње неповерљив према старим, широким философским системима и тим људима, који су претендовали да све знају, он ставља на супрот своју реч, која је вероватно, аутентична: „ја знам, да

Сократова
философија

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

ништа не знам“; јер хоће, као и софисти, да сведе философију с неба на земљу, то јест од метафизике на једино проучавање човека; јер, као и софисти, сужава поље и ограничава га неком врстом строге и заповедне скромности која је и презирна према дрским; јер, на послетку, као и софисти (али врло сличан многим философима пре софиста), он очигледно има само врло умерено и врло помућено поштовање према религији својих сународника.

По ономе што знамо о Сократу, од Ксенофона, његовог ученика који је несумњиво најмање имао у уобразиље, Сократ је, као и софисти, свео философију на проучавање човека; али његова велика и неупоредна оригиналност била је у томе, што су софисти хтели да човек проучава себе самог да би био срећан, док се Сократ хтео да се он проучи зато да би био моралан, поштен, праведан, не бринући се за срећу. За Сократа све је требало да се креће ка моралу и помаже морал, потчињава се моралу као циљу, као свом крајњем смеру. Он се непрекидно трудио, каже Ксенофон, да испитује и одређује шта је добро а шта зло, шта праведно, а шта неправедно, шта мудро а шта лудо, шта је храброст а шта страшљивост и т. д. Он се бескрајно старао, каже Аристотело — а у томе је био прави професор реторике исто толико колико и добар професор морала — да добро и тачно одреди значење

речи, како се човек не би задовољавао неодређеним изразима, који су илузије мисли, и како би се строго дисциплиновао дух да би примао оно што је истинито.

Његови диалектички манири, или „вештина конферисања“, како каже Монтењ, више или мање срећни, а врло вероватно позајмљени од софиста, због, којих је и сматран за софиста, били су после њега и још дуго после њега на великом гласу. Он је „порађао духове“, како говораше, то јест веровао је или се чинио да верује да су истине у латентном стању у свима духовима и да би их требало само, стрпљиво, вешто и вештим истраживањима, отуд извући. С друге стране пак, он је постављао питања на варљив начин, да стави свог сабеседника у противречност са самим собом и натера га да призна да је рекао оно што није мислио рећи, да је усвојио оно, што није мислио усвојити; и онда је злурадо тријумфовао над том збуњеношћу. У кратко рећи, изгледа, био је један духовит и подругљив Франклин и учио је правој мудрости, подсмевајући се свима. Народи никако не воле да им се подсмева и, без сваке сумње, да је усмена на та исмевања много допринела неправедној осуди која га је погодила и коју је, изгледа, до последњег тренутка, он и изазивао.

Његов утицај био је бескрајан. Почевши од њега, морал је постао једини предмет, крајњи и врховни предмет сваке филосо-

Његов
манир

Његов
утицај

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

фије, постао је разлог философије и, као што је рекао Ниче, Кирка философа т. ј. оно што их очарава, што им у напред налаже или мења њихове системе, застрашујући их оним што би њихови системи могли имати непристојног према моралу или опасног у односу према њему. Од Сократа до Канта, и доцније, морал је био Кирка фолософа и морал је као духовна кћи Сократова. С друге стране, његов утицај на античку религију био је страховит, пошто је све духове упућивао идеји да је морал једини предмет достојан сазнања и да би сви поштени људи требало да напусте и презру све античке религије, јер су оне неморалне или бар врло сумњивог морала. Хришћанство је војевало против паганства баш аргументима ученика Сократових, аргументима Сократовским. Све су модерне философије и религије прожете Сократизмом. Кад смо рекли да су софисти најважнији датум у историји античке философије, то је за то, што су они научили Сократа да тражи једну философију која је цела човечанска и брине се о срећи човековој, и то је морало довести један велики дух, а за њим и друге врло велики духове, да упуте философију и чак сву науку људску ка истраживању доброг, пошто се добро сматра као услов среће.

Глава IV

Платон

Платон је нарођито моралист
као Сократ
али се бавио општим опажањима о скупу ствари
и бавио се политиком и законодавством

Платон је био ученик Сократов, као и Ксенофон, али Ксенофон је хтео да буде писар Сократов, а Платон је био, у исто време, веома одушевљен, врло веран и врло неверан ученик Сократов. Био је врло веран ученик Сократов у толико, у колико је стално стављао морал у први ред свих философских обзира и у томе је био непроменљив. Био је неверан ученик Сократов у толико у колико је, као имагинативан песник, и то диван песник, пренео философију са земље на небо, није се одрекао, — већ на против — да сагради велике системе о скупу ствари и да обухвати васељену у своје простране и дрске замисли. Он је непобедно у својим сјајним и чаробним „Сократским дијалозима“ поставио морал, науку о добру, као врхунац сваког знања; он је израдио велике системе у свима својим делима у којима говори у своје властито име. Био је врло научен, није му ништа било не-

Платон
ученик
Сократов

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

знано од свега оног што су философи написали пре Сократа, а особито Хераклит, Питагора, Парменид, Анаксагор. О свему томе понова је мислио и размишљао сам с таквом снагом и богатством духа да му, изгледа, нема примера на свету.

„Идеје“

Тражећи који су први узроци свега и чега има вечито стварног иза спољашности овог променљивог света, он је веровао у једнога Бога, као многи други пре њега; али он ставља, тако рећи у груди тога бога, он мисли да види у том богу идеје т. ј. вечите типове свих ствари које су, на овом свету, променљиве, пролазне и трошне. Лако је схватити шта је он чинио том сасвим новом, тако особеном и тако моћном, замисли. Он је заменио народски Олимп једним духовним Олимпом, материјалну митологију једном идеалистичком митологијом, многобоштво многоидеизмом, да се тако изразим, богове заменио је типовима. Иза сваке појаве, извора, шума, планина, Грци виде Бога, једно материјално биће, слично њима али моћније од њих. Иза сваке појаве, као и иза сваке мисли, сваког осећаја, сваке установе, иза ма чег било, Платон види једну идеју, бесмртну, вечну, неразорну, не кварљиву која живи у грудима Вечног, чије је све, што је пред нашим очима, само треперив и мутан одсјај, и који подржава, оживљава и чува за извесно време све што је пред нашим очима. Имати, дакле, нека сазнања о тим Идејама, то је цела философија.

Како човек може имати неког сазнања о њима? Уздижући се од особеног ка општем, разликујући у свакој ствари њен стални основ, оно што је у њој најмање променљиво и најмање пригодно. На пример, човек је врло сложено биће, има хиљаду разних осећаја, хиљаду разних мисли, хиљаду начина да постоји и живи. Шта може бити његова стална основа? То је његова свест, која се не мења, која се не трансформује, која увек упорно каже исту ствар; основ човеков, вечита идеја чији је човек одсјај, то је свест о добром; човек је на земљи инкарнација оног божјег дела који је жеља за добрим; према томе да ли ће се он удаљавати или приближавати тој жељи, он је мање човек или више човек.

Ту методу, да се човек уздигне до идеја, зове Платон диалектиком т. ј. вештином распознавања. Диалектика распознаје основу од површног, трајно од пролазног, неразорно од оног што је увек уништено. Она је изредна философска метода која садржи у себи све друге или на коју се све друге свode. На тој метафизици, а помоћу те диалектике, Платон је сазидао један крајње чист морал који је био просто једна Имитација Бога (као што се доцније рекло Имитација Исуса-Христа). Цела дужност човекова је наличити на Бога у колико год више, може. У Богу се налазе идеје истинитог, лепог, доброг, великог, моћног и т. д. Човек требало би да се труди, да

Платонска
диалектика
и морал.

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

оствари те идеје релативно, као што их Бог остварује апсолутно. Бог је праведник или правда је у Богу, а то је једно исто: човек не може бити праведник, али може бити један праведник, и све је то у само једној речи, јер правда садржи све, или, ако се хоће, она је општи карактер свега што вреди. Правда је добро, правда је лепа, правда је истинита, правда је велика, јер своди све посебне случајеве у једну општу мисао, правда је моћна пошто је она снага која одржава на супрот снази која ништи, правда је вечна и непроменљива. Дужност човека и чисто његово опредељење јесте да буде праведан у сваком смислу те речи.

Бесмрт-
ност душе

Платон је врло резервисан у погледу бесмртности душе и у погледу награде или казне с оне стране гроба. Нити јој је противан, нити формално наклоњен. Осећа се да више воли веровати у њу, него што је у њу убеђен. Он вели „да би то била лепа опклада“, а то ће рећи, да је боље веровати у ту могућну добит, ма се и изгубило, него ли не веровати. У осталом, може се с основом закључити и из извесних пасажа „Закона“ и из лепе теорије Платонове о казни које је једно искушење и о искушењу које је једна медицина душе, па, према томе, једно добро које треба желети, да је Платон често нагињао врло јако ка доктрини казни и награда посмртних, доктрини која предпоставља бесмртну душу.

ПЛАТОН

Платонска љубав о којој је толико говорено и о којој, с тога, треба рећи коју реч, бар да би се дефинисала, јесте једна од примена његовог морала. Као и идеја свих других ствари, тако је и идеја љубави у Богу. Она је у стању чистоте, без мешавине с идејом задовољства пошто је задовољство битно пролазно и пропада. Љубав у Богу је само страсно посматрање лепоте (физичке и моралне); личићемо на Бога, ако будемо волели лепоту тачно исто тако и без чулних дражења и узнемирења.

Једна је од оригиналности Платонових да се он бавио политиком, да је од политике начинио један део философије, што се мало ко пре њега усудио (кажем мало ко зато, што је Питагора био законодавац) и што се после њега увек требало за то усуђивати. Платон је аристократ, без сумње за то што је његова општа мисао таква, независно од околности, а затим можда и зато, што он приписује велике несреће своје отаџбине, којима присуствује, атинској демократији, а можда, затим, још и за то, што је атинска демократија била силно противна и по кад што свирепа према философима, а особито према његовом учитељу. За Платона, као што човек има три душе или, ако хоћете, три средишта делатности који управљају њиме: интелект у глави, храброст у срцу и апетит у утроби, исто је тако и држава састављена од три класе: мудраца или научника горе, ратника испод њих, занатлија и робова најниже.

Платонска
љубав

Политика

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

Мудраци ће управљати; с тога ће и народи бити срећни кад философи буду краљеви или кад краљеви буду философи. Ратници ће се борити да бране државу, никад да освајају. Они имају образовати једну касту, сиромашну, сурову према самој себи и страшну. Они неће имати никакву личну сопственост; све им има бити заједничко: стан, покретност, оружје, чак жене и деца. Најзад народ, живећи у строгој једнакости, било подједнаком поделом земаља, било заједничким обделавањем земље, биће строго држан у поштењу, строгости закона, умерености и потчињености. Вештина, сем ратничке музике и ратничких игара, биће искључена из државе. Њој није потребан ни песник, ни сликар, ни музичар, који кваре нарави мекшајући их и чинећи да се осећа тајна жаока уживања. Све теорије, с једне стране аристократске, с друге опет тежећи више или мање комунизму, потичу из политике Платонове или произлазе и изводе се из ње.

Мајстор
идеалистич-
ке фило-
софије

Платон је за све мислиоце, па чак и за његове противнике, највеће име човечанске философије. Он је велики мајстор идеалистичке философије т. ј. целе философије која верује да идеје управљају светом и која верује да се свет упућује ка усавршавању које се негде налази, издаје му наредбе и привлачи га себи. За оне чак који не припадају његовој духовној породици, Платон је најузвишенији међ мис-

ПЛАТОН

лиоцима који су сјединили психолошку оштроумност, диалектичку крепост, моћ апстракције и творачке уобразиље која је код њега чудновата.

Глава V

Аристотел

Научник енциклопедиста

Као философ особито моралист и логичар

Аристотел
ученик
Платонов

Аристотел из Стагире био је ученик Платонов и он се тога сетио, као што обично чине најбољи ученици, зато да га побија. Био је неколико година учитељ Александра, сина Филипова, који ће доцније постати Александар Велики. Дуго је предавао у Атини. После Александрове смрти и он је дошао на ред, да га прогоне због непобожности и би принуђен да се повуче у Халкис где је и умро. Аристотел је првенствено научник. Хтео је да обухвати сва знања његовог доба, што је донекле било могућно, и он је успео. Његова многобројна дела преглед су његовог знања. Она су збир свих наука његовог доба. Ми ћемо се бавити овде само његовим чисто философским идејама. За Аристотела, као за Платона, али са више прецизности, човек се састоји од једне душе и једног тела. Тело је један састав органа, један добро израђен механизам; душа је крајњи циљ; тело се, тако рећи, завршава у души, али душа опет

дејствује на тело и она је у њему не његова мета већ његово средство за делање на ствари и сва та целина сачињава једну пуну и непрекидну хармонију. Својства душе су њени разни изгледи и њени разни начини за делање, јер је она једна и недељива. Разум је душа посматрана као моћ за схватање свега што је најопштије и, он је, дакле, у нама нешто што посредује између нас и Бога. Бог је један, вечан, он је од искони стављао у покрет материју. Он је чисто духован, али сем њега све је материја и он нема, као што то хоће Платон идеје, живе нематеријалне личности, које су у њему настањене. У томе се може гледати неки напредак, у извесном правцу, од Платона до Аристотела, ка једнобоштву: Олимп идеја код Платона, био је опет многобоштво, многобоштво духовно, али ипак многобоштво, код Аристотела, међутим, нема више многобоштва.

Морал Аристотелов час се ближи моралу Платоновом, као кад мисли да је савршена срећа савршено добро и да је савршено добро посматрање мисли мишљу, будући је мисао довољна сама себи, што је, донекле, имитација Бога, коју је препоручивао Платон; час је, напротив, врло практичан и скоро осредан, као кад ставља морал у једну средину између крајности, у тачној мери, у извесном такту, као вештину више него науку и практичну науку пре него ли свест која ће умети да

Његов
морал и ње-
гова поли-
тика

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

разликује која дела пристоје поштеном и добро рођеном човеку. Право је додати да нас он, у детаљу и кад описује поштеног човека, тако рећи, упућује, ако не божанским, бар особито узвишеним врлинама.

Његова политика, врло збуњена (књига о њој је, по свему судећи, састављена од делова и комада и разних одломака његовог предавања, после његове смрти), нарочито је један преглед разних политичких устава који су постајали у целој Грчкој. Тенденције су му, — јер нема закључака — опет врло аристократске, али мање коренито аристократске од Платонових.

Ауторитет
Аристотелов

Због своје универсалности, а и због тога што је јаснији од свог учитеља, а и због тога што догматиче, не увек али чешће, у место да дискутује и конферише, Аристотел је имао кроз цео стари век и кроз цео средњи век већи ауторитет од Платона, ауторитет који је постао (ван верских ствари) деспотски и у неку руку пресвети. Почев од XVI века постављен је на своје место, — које је ипак лепо — и био сматран као један од духова, ако не најсилнији, оно бар од најширих који су се јавили међ људима и, у осталом, још далеко од тог да је без снаге. За неке је био као неки прелаз између генија грчког, крајње тананог али увек поетског и увек мало ориенталског, и генија римског, више позитивног, више практичног, више занетог стварима и стварном науком.

Глава VI

Разне школе

Равној општих идеја Сократових, Платонових и
Аристотелових кроз равне школе

Школу Платонову (ако се не сматра да Аристотел припада тачно тој школи) продужили су Спеузип, Полемон, Ксенократ, Кратес, Крантор. Враћајући се уназад противно покрету Аристотела, она је мало ушла у идеје питагорске које је Платон познавао, често у њих био заљубљен, али не занесен њима и у које се није никад затварао.

Најсјајнији ученик Аристотелов био је Теофраст, природњак, ботаничар и моралист. Његово право на славу за потомство, које само то и зна од њега, јесте једна мала књига о Карактерима, која је послужила као образац Ла Бријеру и пре њега шаљивим песницима старог века, а која је заиста пуна тананости, духовитости и, да се послужимо једном врло модерном речју, која тачно одговара овом античком писцу, хумора.

Прибележимо, успомене ради, врло славне школе, али које су нам, због оскудице текстова, непознате, Мегарску, коју

Платонова
школа
Теофраст

Мегарска
и Елиска
школа

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

прозваше „препирачица“, јер се толико испојила својим жаром у полемици, и Елиску, која изгледа да је ушла била у софистичке навике Зенона из Елеје и Горгиа.

Циничка
школа
Антистен
Диоген

Много је више знаменита школа циничка, јер је из ње произишао или, изгледа, да је произишао стоицизам. Као што се често дешавало, неопредељени почеци стоицизма врло осетно личе на његов крај. Стоици последњих векова старог века беху нека врста калуђера просјака, рђаво одевених, рђаво рањених, запуштене спољашности, презирући све удобности живота; циници из доба Александровог беху то исто, проповедајући да је срећа притежавати сва добра и да је једини начин притежавати сва добра умети бити без њих. Антистен је основао ову школу, или пре, овај ред. Он је био ученик Сократов и, ван сумње, једина му је мисао била да подражава Сократу, претеривајући. Сократ је био сиромаш, презирао је богатство, презирао задовољство и презирао науку. Обожавање сиромаштине, презирање задовољстава, почасти, богатства и савршено уверење да је савршено непотребно човеку да шта зна, то је цео целцат Антистен. Ово води далеко, бар код систематских духова. Ако је све за презирање, сем индивидуалне врлине, то је онда хваљење враћања у усамљенички и дивљи живот, нема више цивилизације, нема више друштва, нема више отаџбине. Антистен

РАЗНЕ ШКОЛЕ

је био у тим идејама, а његови ученици и следбеници још више, они беху космополити и анархисти. Најславнији из те школе, славан нарочито са своје ексцентричности, беше Диоген који котрљаше по бедемима Коринта буре које му је служило за стан, паљаше свој фењер усред бела дана под изговором да „тражи човека“, зваше се грађанином Васионе, беше оптужен да су га његови сународници протерали из Синопе и одговараше: „Ја сам њих осудио да у Синопи остану“, говораше Александру, на питање шта би овај могао за њега учинити: „Склони се с мога сунца, бацаш ми сенку“.

Помиње се још Кратес из Тебе, мање безочан и бољих манира, али који, такође, презираше добра овога света и Менип, сатиричар, од кога је, много доцније, Луцијан начинио најзанимљивијег сабеседника у његовим занимљивим дијалозима. Аристип, као и Антистен ученик Сократов, у исто доба, али у обратном смислу, установи школу задовољства, увераваше да је једино истраживање вредно напора човекових, истраживање среће и да је дужност човека начинити се срећним; према томе, пошто је доказано, и чак очигледно, да нам срећа не може доћи споља, већ је треба тражити у нама, треба проучавати себе сама, добро се упознати (а то је Сократово) да бисмо испитали која су душевна стања која нам дају трајно, право и, ако је могуће, стално

Кратес
Менип
Аристип

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

уживање. Мудрост ја пак та, која тражи и налази права задовољства, или пре, нема друге мудрости до вештине разликовати између задовољстава и изабрати са великом тананошћу она која су права уживања. Мудрост је још владати над несрећама, владајући самим собом, да нас оне не би погодиле и владати и задовољствима, уживајући их, да не би она обладала нама: „Притежавајмо да не будемо притежавани“ била је једна од његових девиза, коју је Хорације превео овако: „Ја се трудим да потчиним ствари себи, а не да се ја потчиним стварима“. Ова, сасвим практична, мудрост, која је само једна добро схваћена себичност, од Хорација је и од Монтења, а Волтер ће је доцније ставити у, кадшто срећне, стихове.

Школа
Сиренска

Аристипа је наследила у управи школе његова кћи Аретеја, а затим његов унук. Аристиписти или Сиренисти (школа се била сместила у Сирени) отворено презираху Божове и сматраху их као измишљотине за страшење жена и мале деце. Један од њих, Евхемер, пронађе теорију, делом погрешну делом тачну, да су сви Богови напросто хероји, краљеви силни, које руље обожавају после њихове смрти, било из захвалности, било из страха. Као што се то често дешава, како су философске теорије у највећој мери пластичне и узимају облик темперамента који их прима, тако је и Хегезија створио доктрину да је савршена срећа човекова

РАЗНЕ ШКОЛЕ

саоубијство. Заиста, ако је предмет човека срећа, пошто живот даје очигледно много мање среће него мука, философија среће је: побећи од живота и једина добра ствар је самоубијство. Не изгледа да је Хегезиа дао једини доказ искрености те доктрине. који се може дати кад се она исповеда.

Глава VII

Епикуризам

Епикуризам верује да је дужност човека да истражује срећу и да је срећа у мудрости.

Морална
философија

Остајући дуго под јаким импулсом који јој је дао Сократ, философија је продужила за дуго бити скоро искључиво морална философија. Али се она врло јасно разгранала у два правца. Антистен и Аристип су обојица ученици Сократови. Од Антистена постадоше циници; од Аристипа поникоше философи задовољства. Од циника ће постати стоици, од философа задовољства епикурејци и ове ће две школе скоро поделити цео стари век. Почнимо с епикурејцима, који, хронолошки, долазе нешто пре стоика.

Епикур

Епикур, рођен у Атини скоро одмах по смрти Платона, школован на Самосу од његових родитеља који се мораше иселити из отаџбине због материјалне пропасти, вратио се у Атину око 305. године пре Христа и основа школу. Он је био сам прави мудрац, умерен, скрупулозан, презирао је задовољства, био строг према себи самом, практично је био стоик. Као општи поглед на свет, предавао је скоро

ЕПИКУРИЗАМ

исту доктрину као и Демокрит: свет је састављен од мноштва атома којима су својствени исвесни покрети и који се хватају једни за друге и комбинују једни с другима, и другог ничег у свету нема. Зар нема једног првог покретача, једног бића које ставља све те атоме у покрет, укратко, нема ли једног Бога? Епикур не верује. Има ли богова, као што то верује прост свет? Епикур верује, али он мисли да су Богови виша створења, светла, срећна, која се не брину о свету, не мешају се с њим, а најмање се баве човечанством. Они, у осталом, нису створили свет, јер зашто би га и стварали? Из доброте, рекао је Платон; али у свету има толико зла и ако су га они из доброте створили, онда су се преварили и они су глупи; а ако су намерно допустили зло, онда су пакосни; дакле, милосрдно је за њих мислити да га нису створили.

У погледу морала, Епикур се очигледно везује са Аристипа; али са разликом која постоји између задовољства и среће, Аристип говораше да је циљ живота срећа. Е, да ли је срећа у задовољствима или их она, напротив, искључује? Епикур је савршено убеђен да их искључује. Он би рекао као лорд Биконсфилд: „Да није задовољства, живот би био скоро сношљив.“ За Епикура срећа је у „флегми“, како би рекао Филинт; она је у мирноћи духа, који се учинио неприступачан сваком покрету страсти, који се не дражи никад, не

Епикурејски
морал

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

узбуђује никад, не растужује никад, не жели никад, не стрепи никад. Зашто бисмо се, на пример, страшили смрти? Догод је се бојимо она није, чим јесте, ми је се не бојимо више, онда, по чему је она зло? — Али, баш за живота, патње? — Ми их много више повећавамо жалећи се на њих, и сажаљевајући себе саме. Кад бисмо супротно поступали, кад бисмо се у тренутцима патње сећали прошлих задовољстава и оних која ће доћи, патње би биле знатно ублажене. — Али о каквим задовољствима може говорити онај, који ставља срећу у искључење задовољства? Задовољства мудрога су задовољења која осећа у обезбеђењу среће. Он има задовољства кад укроти једну страст да би се вратио миру; има задовољство кад разговара с пријатељима о природи праве среће; има задовољство кад одврати једног младића од лудости страсти или од очајања и врати га мирноћи духа и т. д. — Али шта ћете рећи о патњама после смрти? — Рећићу да оне не постоје. Нема никако Тартара, јер нема бесмртности душе. Душа је материјална као и тело и умире са њим.

Можда ће се рећи да се овај врло озбиљан, врло строг морал приближава више стоицизму него ли аристипизму. То је толико тачно да кад Хорације исповеда, смешећи се, како се враћа моралу задовољства, он не каже, као што бисмо ми рекли: „Осећам да постајем епикурејац“,

ЕПИКУРИЗАМ

он каже: „Ја понова падам у прописе Аристипове“; то је толико тачно, да Сенека, професионални стоик, цитира у својим предавањима скоро исто тако често Епикура као и Зенона. Не треба сасвим рећи, али би се могло рећи а да се човек не превари много, да је епикуризам насмејан стоицизам, а стоицизам натмурен епикуризам. Ми смо, у обичном говору, изменили значење речи епикурејац дајући му значај: онај који се одаје задовољствима; потребно је објаснити да је то највећа погрешка.

Епикуризам је имао огроман глас у старом веку. Главни су учитељи Епикуризма били у Атини Метродор, Хернакус, Полистрат, Аполодор. Продревши у Италију, епикуризам је имао најсјајнијег свог представника у Лукрецију који је од ове системе начинио једну поему, дивну „De natura rerum“, затим, Атикус, Хорације, Плиније Млађи и сто других. Епикуризам постаде чак и политичко мишљење: цезаровци били су епикурејци, а стоици били су републиканци. Кад се појавило Хришћанство, Епикуризам се нашао у непосредној опреци с њим — и стоицизам тако исто; али много мање. У модерно доба епикуризам је имао своју обнову (ренесансу), коју ћемо видети даље.

Глас
епикуризма

Глава VIII

Стоицизам

Страсти су болести које се дају ишчупати и које треба ишчупати

Логика
стоичарска

Стоицизам се, у клици, налазио у цинизму и, у осталом, и код Сократа као и епикуризам код Аристипа. Зенон је био ученик Кратесов. Врло млад, отворио је школу у Атини у Пецилу. Пецил је био један портик: портик се грчки каже стоа, отуд име стоик. Зенон је предавао 30 година или нешто више; затим, кад му се старост приближила, убио се. Зенон је мислио као Епикур, као Сократ, да би философија требало да буде само наука живота и да је наука живота мудрост. Мудрост је у томе, да се правилно мисли и добро дела, а то је потпуно у духу Сократовом и то одбацује сваку науку из радозналости, свако истраживање о постанку света и о скупу, па и о појединости, ствари. У томе је стоицизам ужи од епикуризма.

Због тога човеку је потребна једна логика (стоици су први који употребљавају ту реч) врло јасна, врло чврста и врло строга. Наоружан тим инструментом

СТОИЦИЗАМ

и служећи се њиме само да би себе самог познао и да управља собом, човек постаје мудрим. „Мудрац“ је за стоике нека врста светитеља, надчовека, као што се доцније рекло, и врло је сличан своме Богу. Он сав свој напор употребљава да укроти, да уништи своје страсти, које нису ништа друго до „болести душе“. У спољњем свету, он презире све „случајно“ то је све што не зависи од људске воље и сматра га као да не постоји; телесне болести, болови, патње, несреће, понижења, нису зла, то су индиферентне ствари. На против, злочини и грешке толико су зла да су подједнако одвратни и да би мудрац требало себе да прекори за најмању грешку исто тако као и за највећи злочин. Ова парадоксална доктрина дала је полета противницима стоика чак и онима који су имали поштовања према њима, а нарочито Цицерону.

Њина највише понављана максима беше: „Уздржи се и трпи“; уздржи се од сваког зла, трпи сваки насртај и сваку тобожњу несрећу, не бунећи се и не жалећи се. Они имају још једну девизу коју су врло распространили међ њима и изван њих која много личи на какву максиму епикурску: „Живети према природи“. Ово треба објаснити. Ова максима у њиховом духу значи: усвојити слободно и с поштовањем општи напредак. Свет је један Бог који живи по законима, које је из- радио, а које ми не можемо судити. Ти

Максиме
стонка

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

закони су око нас и они нас носе собом; по кашто нас и повреде. Треба их поштовати и усвојити, желети их, ма и против нас, с исвесним пијететом, живети по њима с поштовањем. Кад се тако разуме Живет према природи, то онда није друго до један вид оног трпи.

Главни
стоици

Главне присталице и главни учитељи стоицизма били су са Зеноном и после њега: Клеант, Кризип, Аристон, Херилус у Грчкој, у Риму: Катон, Брут, донекле, Цицерон, Тразеас, Епиктет (Грк који је писао на грчком), Сенека и најзад, император Марко-Аурелије. Стоицизам поста доста брзо једна вера са својим обредима, послушностима, аскетском праксом, управљачима савести, испитивањем савести, и својим приврженицима који су носили традиционалну одећу, дуге браде и дуге огртаче. Имао је огроман утицај, који би се могао упоредити (само упоредити) са хришћанством, али је продро само у више класе и није отишао, или врло мало, у народ. Као епикуризам, и стоицизам, имао је своју ренесансу у модерно доба на супрот хришћанству, ренесансу којом ћемо се даље забавити.

Глава IX

Еклектичари и скептици

Философи који нису хтели припадати ни једној школи.
Философи који су извикали све школе и све доктрине.

Као што се морало догодити, и као што се увек догађа, многобројност секта морала је довести до две тенденције: једне која се састоји у том да произвољно узме у свакој секти оно што нађе да је најбоље и то се зове еклектизам; друге, која је у томе да се мисли да ни једна школа није схватила оно што је истинито и да је истинито несхватљиво и то се зове скептицизам.

Еклектичари не образују једну школу, јер би то било тешко извести с духом који их је управљао. Имали су једино заједничко то, да су поштовали мислиоце старе Грчке и да су имали, или се бар трудили да имају, поштовање и признање за све религије. Поштовали су Сократа, Платона, Аристотела, Епикура, Зенона, Мојсија, Исуса, св. Павла и свиђало им се да уобразе како је сваки од њих делимично откриће велике божанске мисли и покушаваху да помире сва та разна открића у великим цртама и у општим погледима.

Две тенден-
ције

Еклекти-
чари
Плутарк

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

Звали су се Модератус, Никомак, Неме-зијус и т. д. Најславнији, и ако не најдубљи, кога је међутим књижевнички дар одржао у светлости, јесте Плутарк. Његов главни напор, који је и после њега поновљен, био је да измири разум и веру, — реч је о вери у више Богова. Гледајући у митологији духовите алегорије, они доказиваху да би разум једног платоновца, аристотеловца, стоика могао примити цело многобоштво под видом алегорија које покривају и садрже дубоке идеје. Еклектичари нису имали много утицаја и допадали су се само двома врстама духова: оним који више воле да знају, него ли да имају једно убеђење и који налажаху у еклектизму пријатну разноликост гледишта; оним, који воле да верују по мало у све и који имају дух природно гостопримљив и врло мало чврст и нису далеко да буду скептици и то они које би ја назвао афирмативним скептицима, на супрот негативним скептицима, скептици који кажу: „Боже мој, да“, на супрот скептицима који увек веле: „Пре не“.

Скептици
Пирон

Прави скептици хронолошки долазе много раније. Први чувени скептик је савременик Аристотелов. Он је пратио Александра у његовом великом походу у Азију. То је Пирон. Имао је доста мрачну школу, изгледа, у Атини и наследник му је био Тимон. Ови су философи, као и толики други, тражили срећу и тврдили да је она у уздржавању суђења, у духу

ЕКЛЕКТИЧАРИ И СКЕПТИЦИ

који остаје резервисан, у томе да се ништа не каже (афазија). Како је Пирон имао навику рећи да је индиферентно живети или бити мртав, ако би га ко упитао: „Па што живиш онда?“ Одговараше: „Баш за то, што је индиферентно живети или бити мртав.“ Као што се може веровати, њихова је омиљена игра била да стављају разне школе на супрот једне другима, да побијају једне другима, да покажу да су све јаке у оном што одричу, а слабе у оном што тврде, и да их одбаце све.

Скептицизам, али ублажен, умирен и нарочито мање агресиван, налази се у једној школи која се називаше Нова Академија. Она је претендовала да се везује за Сократа, не без неког разлога пошто је Сократ уверавао да је једино што зна то, да ништа не зна, а она је опет битно полагала на то, да ништа не тврди. Само, академичари верују да има ствари вероватних, више вероватних него ли друге и они су оснивачи вероватноће, која није ништа друго до убеђење праћено скромношћу. Они су били више или мање умерени, према свом личном темпераменту. Арцезила био је врло умерен и ограничавао се на то да развије критички дух код свог ученика. Карнеад више је порицао и постајао би скептик и чист софист. Цицерон, са извесном основом стоицизма, био је ученик, један од најумеренијих, нових академичара.

Нова
Академија

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

Енезидем
Агрипа
Емпирикус

Други су се ослањали на само искуство, на несигурност наших сензација и опажања, на све оно што може да нас обмане и створи нам илузију, да би јасно доказали колико је човечанско знање релативно и бедно делимично. Такав је Енезидем, кога као да је Паскал читао, јер Паскал толико даје тачно све разлоге Енезидемове, кад није у вери и кад заузме положај скептика баш да би доказао да треба прибећи вери. Такав је још Агрипа; такав је и Секстус Емпирикус, тако често критичар науке, који доказује, као донекле у наше време г. Анри Поенкаре, да све науке, па чак и оне које се диче тачношћу, као математика и геометрија, почивају на конвенцијама и интелектуалним „подесностима“.

Глава X

Неоплатонизам

Враћање ка метафизици
Имагинативни метафизичари као Платон али
претеранији

У сред свега тога изгледа, да је мета-физика то јест напор да се разуме скуп свих ствари, доста пала. Она је имала своју обнову у III веку после Христа са Александринцима (отудиме школа Александринска), који дођоше у Рим да предају са највећим блеском. Александринизам је један неоплатонизам т. ј. обновљени, а, по мишљењу његових аутора, повећани платонизам.

Александринизам

Плотин учи ово: Постоји Бог и материја, Бог је један, материја је многостручна и дељива. Бог је по себи несхватљив и појима се само у његовим манифестацијама. Човек се уздиже, не до његовог сазнања већ до његовог осећаја, серијом ступњева који су као неко поступно чишћење веровања и који нас доводе до неке врсте спајања с њим, као што би било оно једног бића са другим бићем које не би видело али у чије присуство не би никако сумњало. Материја, а то ће

Плотин

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

рећи цела васиона, јесте једна еманација Бога, као што је мирис еманација цвета. Све није Бог и само је Бог Бог, али све је божанско, све учествује у Богу, као што свака наша мисао учествује у нашој души. Али ако све проистиче из Бога, све, такође, тежи да му се врати, као што тела рођена из земље, храњена земљом, крећући се снагама које им долазе из земље, теже да се врате земљи. То чини хармонију света. Закон закона је да сваки део васионе долази од Бога и враћа се Богу и хоће да му се врати. Васиона је еманација савршеног и напор ка савршенству. Васиона је један Бог у изгнанству који има носталгију за собом самим. Васиона је једна деградација Бога који тежи да се поврати.

Како се врши та еманација Бога који постаје материја? То је тајна, али се може предпоставити да се она врши потпуно. Од Бога потиче интелигенција, интелигенција безлична, која није ни моја ни ваша, него је интелигенција општа, расута по целом свету, она која га оживљава. Из те интелигенције произлази душа, душа која се може везати за једно тело и постати једна личност. Душа је мање божанска него ли интелигенција, која је опет мање божанска од Бога, али је опет божанска. Из душе проистиче тело с којим се она спаја. Тело је мање божанско него ли душа, која је мање божанска од интелигенције, а ова мање божанска од

НЕОПЛАТОНИЗАМ

Бога, али тело је ипак божанско, јер има један облик, један лик, једну слику, обележје и отисак божанске интелигенције. И, напослетку, материја без облика најудаљенија је еманација Бога и најнижи ступаљ деградације Бога. Бог је у њему; он мисли чистом мишљу у интелигенцији; он мисли мешаном и збрканом мишљу у души; он осећа у телу; он спава у безобличној материји. Циљ је безобличне материје да добије један облик то јест једно тело; а циљ је телу да има једну душу; а циљ је душе да се споји с интелигенцијом, а циљ је интелигенције да се утопи у Богу.

Душе невезане за тела посматрају интелигенцију и имају апсолутну срећу. Друге душе невезане за тела, али које зове извештан инстинкт да се споје с телима, сумњиве су природе али ипак доста високе. Најзад, душе везане с телима (нашим) врло су деградиране, али могу да се уздигну и очисте посматрањем вечне интелигенције и односним спајањем са њоме. То посматрање има више ступњева, тако рећи, интензивности, ступњева које Плотин зове хипостазама. Примањем утисака ми назиремо идеје, дијалектиком ми улазимо у њих, последњом хипостазом, а то је екстаза, ми можемо понекад да се одмах сјединимо с Богом, живимо у њему.

Плотин је имао као ученике и наследнике Порфира, Јамблика и још друге. Порфир излаже само науку свога учи-

Ученици
Плотинови

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

теља и једино је оригиналан као логичар. Код Јамблика и његове школе видимо врло интересантан напор да се изнурени паганизам на издисају издигне и начини философским паганизмом. Философи школе Јамбликове су, у осталом, мази, спирити, чудотворци, људи што је више могућно антипозитивисти. Што се тиче самог Јамблика, он покушава да помири многобоштво са неоплатонизмом, стављајући у средиште свега једног врховног Бога, Бога који је, тако рећи, битан, из кога треба извући пуно споредних богова трећег, четвртог реда и т. д. почевши од оних који су чисто нематеријални до оних који су прионули за материју. Суптилне дивагације неоплатонизма продужиле су се мрачно у Атинској Школи до тренутка, кад је била за свагда затворена 529. године од стране императора Јустиниана као противна вери царства, која је у то доба била хришћанска.

Глава XI

Хришћанство

Филовофске идеје које хришћанство прима, усваја или ствара како ће дати нов обрт целој философији па и овој која му је страна.

Хришћанство се распрострло по царству пропагандом апостола а нарочито св. Павла, почевши од 40. година. Његови успеси били су крајње брзи, нарочито међу људима и женама из народа и захвати мало по мало и више класе. Као општа философија, примитивно хришћанство је апсолутно донело само догме јеврејске: јединство Бога, Бог провиђења, т. ј. Бог који интервенише у људске догађаје; бесмртност душе и награде и казне с оне стране гроба (идеја нова код Јевреја, али ранија од хришћанства). У погледу морала, хришћанство је доносило нешто сасвим ново и тако лепо, да је мало вероватно да ће га човечанство икад надмашити, нешто што се може, непотпуно и несавршено, овако свести: љубав Бога; не треба се само бојати Бога као неверници и као стари Јевреји; треба га волети, волети га страшно, као син свог оца и све чинити за ту љубав и с обзиром на ту љубав; —

Философија
и морал
хришћански

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

сви су људи браћа као синови Божији и треба да се воле као браћа; љубите свог ближњег као себе сама, волите оног који вас не воли; волите своје непријатеље; не жудите за добрима овог света, не будите славољубиви ни поносити; јер Бог воли мале, скромне, оне који пате, јаднике, и он ће уздићи мале, а оборити горде.

Ништа слично није било речено у целом старом веку и треба велике оштроумности да се нађе код старих мудраца само неких црта ове доктрине.

Најзад, као политика, ако се тако може рећи, хришћанство је донело ову новину: има два царства: царство Божје и царство људско; ви не дугујете све царству људском, ви му дугујете тачно само оно што му је потребно да буде довољно јако и одржи Друштво; ван тога и ако то извршите, ви припадате Богу и њему само имате полагати рачун о вашим мислима, о вашем веровању, о вашој савести и над тим делом вас самих Држава нема никаквог права, никаквог ауторитета, сем ако их узурпира и буде тиранска. У тој речи био је као неки устав индивидуалне слободе, као устав права човекових.

Најзад, као елемент осетљивости, хришћанство је донело историју једног младог Бога, безконачно доброг и благог, који никад није проклињао, који је био бескрајно вољен, који је био гањан, био издан и који је опростио својим крвницима и који је умро у грдним мукама и коме

ХРИШЋАНСТВО

треба подражавати (отуд је дошла жуд за страдањем). И ова историја по себи није била више дирљива од оне Сократове, али је она била историја једног младог мученика, а не старог мученика и у томе је једна осетна разлика за уобразиљу и осетљивост гомила.

Лако је објаснити чудесну брзину успеха хришћанства. Многобоштво није више имало великог утицаја на гомиле, а никаква философска доктрина није нашла пут гомила, није га чак ни тражила; хришћанство пак, битно популарно, волећи кротке, волећи мале са тенденцијом да их постави великим на земљи и да их сматра више него ли ове као децу Божју, било је примљено од гомила као једина наука која може заменити труло многобоштво и оне видеше у хришћанству очекивану религију, а у шефовима хришћанства своје заштитнике и браниоце.

Хришћанство се развило врло брзо и од моралне доктрине са минимумом основне метафизике, постаде, можда погрешно, философија која објашњава или хоће да објасни све ствари; оно је, тако рећи, додало себи једну метафизику коју је већим делом позајмило од грчке философије, а делом од јеврејских предања. Оно је имало своје идеје о постанку ствари и тврђаше да је Бог вечан, а материја није вечна и да ју је Бог из ничег створио. Оно је имало своје идеје о битности Бога и виђаше га у три лица или хипостазе,

Успеси
Хришћан-
ства

Његова
еволуција.

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

једно лице Бога као моћи, друго лице Бога као љубав и треће лице Бога као дух. Оно је имало своје идеје о инкарнацији и хуманизацији Бога, пошто се Бог у Исусу Христу начинио човеком, не престајући бити Бог. Оно је имало своје идеје о односима човека према Богу, по којима човек има у себи извесну моћ чишћења и усавршавања, али му је увек потребна помоћ Божја да се усаврши (теорија милости), а то је потребно да човек верује; јер, без тога, он би био дрско горд у осећају своје слободе. Оно је имало своје идеје о постајању зла на земљи, говорећи да „оправда Бога“ што је допустио зло на земљи, да је земља место искушења и да је зло само један начин да се човек стави на искушење и да се зна које су његове заслуге. Оно је имало своје идеје о наградама и казнама с оне стране гроба, и додавало је паклу за зле и небу са добре, (за које је знао стари век), и чистилиште, место за кажњавање, и у исто време, за чишћење казном, што је идеја потпуно платонска, коју је Платон могао инспирисати, али је није имао. На послетку, хришћанство је било читава једна философија која је одговарала често на сва питања која човечанство поставља или може поставити.

Као што се често дешава, то му је била и слабост и снага: слабост јер, обухватајући суптилна, компликована, неразрешљива питања која ће род људски

ХРИШЋАНСТВО

увек расправљати, то га је увлачило у бескрајне дискусије у којима су рђави и слаби разлози које би овај или онај верни давао компромитовали дело као целину; снага, јер когод донесе једно правило живота скоро је принуђен да га поткрепи општим идејама које се односе на скуп ствари, да му нађе место у општем погледу на свет, без чега изгледа немоћан, слабачак и дисквалификован да да то само правило живота, неспособан да одговори на оно зашто? које то питање живота поставља; и, најзад, остаје без ауторитета.

Да ли с разлогом или не, а тешко је и хазардно решити то питање, хришћанство је било једна читава философија и с тога је имала своје шизме и своје јереси, пошто изван број, врло искрених хришћана није решавао метафизичка питања онако као већина. Јереси су биле безбројне; ја ћу цитирати само две које нарочито интересују историју философије. Арабљанин Манес, а Арабија беше тада персијска провинција, оживе стару науку Зороастрину о двома принципима: добром и злом, и гледаше у свету два Бога у борби, Бога савршенства и Бога греха, и налагаше човеку дужност да помаже Бога добра да дође до његове владавине, а да се уништи зло у свету. Из њега проистекоше Манесовци, који имађаху велики утицај и које осудише многи сабори док се њихова секта не утули да опет оживи или бар изгледа

Шизме и
јереси

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

да оживи чешће у средњем веку и у модерно доба.

Аријус је порицао Тројство, веровао је само у једног Бога, не само јединог, већ и у једној личности и, према томе, порицао је божанство Исусу. Живео је стално у противречностима и полемикама, подржаван од неколико владика, али у већини случајева био побијан. После његове смрти, његова се наука чудно распросте. Теодосије ју је угушио на Истоку, али је била у опште усвојена код „Варвара“ на Западу (Гота, Вандала, Бургунда, Ломбарда.) Понова се јавила више или мање прецизна, после Реформе, код Социноваца.

Рим и
хришћан-
ство

Односи хришћанства са владом римском беху, као што је довољно познато, врло трагични. Било је десет крвавих гоњења од којих нека беху грозна. Често се питало какав је узрок био те анимозности против хришћанства, од стране једне владе која је толерирала све религије и све философије. Рекло се да су гањања природна у Атини где је демократија, упорно везана за земаљска божанства, поступала као са непријатељима земље са онима који одбацују Богове земаљске; да су гањања природна од стране једнога Калвина или једног Луја XIV, који мешају две власти и не допуштају да ико у Држави друкчије мисли него ли Шеф Државе, али да се гоњења не дају разумети од стране владе која је допуштала иначе све вере и све науке. Објашњење се на-

ХРИШЋАНСТВО

лази, можда, прво у томе што је хришћанство било битно популарно и да је влада видела у њему плебејство, увек узнемирљиво плебејство, и једну организацију плебејства, што је још више заузнемирење. Управа религије је увек била ствар аристократије, понтифекси римски беху патриције, Император је био суверени понтифекс; слушати, ма то било и духовно, особене свештенике, значило је непокоравати се римској аристократији, самом Императору, и то је напосто побуна.

Можда би се још могло објаснити и да свака нова религија која улазаше у Рим није ни најмање сметала и порицила многобоштво, пошто је принцип многобоштва бајш да има много богова, док је хришћанство, поричући све богове, доказујући да је само један бог, и да би требало све остале презирати, порицало, негирало и рушило или тежило рушењу саме битности многобоштва.

Оно није било једна варијанта, већ једна јерес; оно је било више него јеретично, оно није отуђивало ову или ону религију, већ и саму толеранцију са којом је влада римска примала све религије. И онда је доста природно да је хришћанство било побијано до крајности од стране свих императора, више-мање, од најгнуснији као Нерон, до најбољих као Марко-Аурелије.

Односи хришћанства са философијом беху конфузни. Огромна већина философа га одбаци, сматрајући се вишим од њега,

Хришћан-
ство и
философи

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

и у осталом, осећајући га опасним, наоружа се против њега свим што могаде наћи лепог и красног или целисходног у старој философији, и она ватреност неоплатонизма коју смо видели долази делом баш од тог инстинкта супарништва и борбе. У то доба је било пуно Ернеста Хавеа који су јеленизам стављали на супрот хришћанству и Ернест Хаве само је један неоплатонац XIX века.

Међутим, изванредан број философа, и са стране јудео-хришћанске и са стране јелинске, покуша неку помирљивост, и било да Јевреји учинише као неке авансе јелинизму, било да Грци допустише да има нечег што се да усвојити са стране Сиона. Аристобул, Јеврејин (ранији од Исуса Христа), изгледа да је покушао да помири Мојсија са Платоном; Филон Јеврејин (савременик Исуса Христа и који га је преживео, нехришћанин), кога боље познајемо, целог свог живота тежио је да покаже све сличности које би могле постајати између Платона и Старог Завета, скоро као што су се у наше време неки упели да покажу чудан склад између теорије Дарвинове и Генеze. Назвали су га јеврејски Платон и у Александрији се говораше: „Филон подражава Платону или Платон подражава Филону“.

Доцније су извесни Грци еклектичари које смо именовали, Модератус, Никомак, Немезиус, дотерали уснисходњивости дотле, да су водили рачуна, ако не о Исусу, бар

ХРИШЋАНСТВО

о Мојсију и да су примили мисао израљеву у историју философије и мудрости људске. Али, у главном, у философским школама и у све ужем и ужем кругу, који је претендовао на философију, хришћанство је било нарочито одбацивано и непризнавано.

Хришћани су ипак оставили два велика философа који се намећу нашој пажњи: Оригена и св. Августина. (да не говоримо о многим другим који пре припадају историји цркве него ли историји философије.)

Хришћан-
ски фило-
софи

Ориген је био из Александрије, крајем II. века, ученик св. Клементија Александријског. Хришћанин и платонац, да би могао себи допустити и да се оправда да помири обе ове доктрине, доказиваше да су сви апостоли од хришћанске речи дали само оно што је руља могла разумети, а да је учени људи могу разумети на суптилнији начин, дубљи и потпунији. Пошто је узео ту меру обазривости, излагаше Ориген свој систем: Бог је један чист дух. Он се већ деградира у духовима који су његова еманиција. Ови духови су способни и за добро и за зло. Кад су склонили злу они се обуку у материју и постају душе у телима. То смо ми. Али, има нешто што је ниже од нас. Има нечистих духова који су се одели одвратним телима; то су демони. Пропала браћа анђеоска, ми смо слободни, мање од њих, али ипак слободни. Том слободом, ми можемо у овом животу или да се уздиг-

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

немо или да се унизимо. Али, та слобода није довољна: нама је потребно и мало помоћи. Та помоћ нам долази од духова који су остали чисти. Ту помоћ коју нам они указују, побијају са свим пропали духови који су нижи од нас. Борити се против нечистих духова, помагати чисте духове који нас помажу, помагати их да би нас помогли, ето то је наша дужност у овом животу који је медицина, медицина Платонова, т. ј. једна казна, стерилна кад је не примамо, спасоносна кад је примамо с благодарношћу, она је искушење, дакле, пурификација. Улога Спаситеља у свему томе је иста као она духова, али већа и одлучнија. Краљ духова, дух духова, он светли открићем наше и сувише конфузне интелигенције и крепи нашу сувише слабачку вољу против кушања.

Свети
Августин

Свети Августин из Тагасита (у Африци) дуго безбожник, професор реторике по занимању, поста хришћанин и владика Хипона. Он је утврдио хришћанску науку на најподеснији начин и најприступачнији интелигенцијама западњачким. У место да смеша, више мање намерно или више мање из необазривости, хришћанску науку са философизмом, он је употребио све своје силе, које беху велике, да их разликује до крајње могуће тачности. Философи су увек сматрали свет као еманаацију Бога. Онда је све Бог. Немојмо тако резоновати. Нема еманације, постоји само стварање. Бог је створио свет и остао је

различит од њега. Он станује у њему тако да ми живимо у њему: *in eo vivimus, movemur et sumus*; Он цео станује у њему, али он није свет; он је свуда, али није све. Бог је створио свет. Па онда, рећиће се, пре него је створио свет, Бог је остао једно огромно време не радећи ништа. Ни најмање, јер време је почело само од тренутка, кад је свет створен. Бог је ван времена. Вечно је одсуство времена. Бог, дакле, није био ни за тренут пре створења света. Или, ако хоћете, он је био једна вечност пре рођења света. Али то је исто, јер вечност је време које не постоји.

По неки разумеју Бога у три личности као три Бога. То многобоштво, тај паганизам треба одбацити. Али како онда разумети? Како? Осећате ли више душа? Не. А међутим има више својстава душе. Три личности Бога су три божанска својства. Човек је једна душа и једно тело. Не треба сумњати у душу, јер сумњати значи мислити, а мислити је бити. Ми смо пре свега бића која мисле. Али шта је душа? Свакако нешто нематеријално, јер она схвата нематеријалне ствари, линију, тачку, површину, простор. Исто је тако потребно да душа буде нематеријална да би схватила нематеријално, као што је потребно да рука буде материјална да би шчепала камен.

Откуд долази душа? Од душе предака трансмисијом? То није вероватно, јер би то значило сматрати је материјалном. Од

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

Бога, еманацијом? И ту опет нема еманације, већ стварања. Бог ствара душе намењене телима, која се рађају наследством. Кад тело пропадне шта бива с душом? Она не сме пропасти, јер пошто мисао не зависи никако од чула, нема разлога да она нестане кад и чула нестану.

Слобода човечја несумњиво постоји. Ми смо слободни да чинимо добро или да чинимо зло. Али, онда Бог није могао знати унапред шта ћу чинити данас и, према томе, ето Бог је, бар у својој моћи да зна, ограничен, није свемоћан. Свети Августин одговара конфузно (јер је то питање, без сумње, неразрешљиво) да ми имамо илузију слободе, илузију да смо слободни, која је довољна да имамо заслугу ако чинимо добро и обратно ако чинимо зло, и да је та илузија слободе релативна слобода, али она оставља апсолутно присуство Бога и према томе, његову свемоћ. Човек је, у сталом, крајње слаб, немоћан и неспособан за добро због греха од постања, греха нашег првог оца и наше прве мајке, греха који је наследством дошао до нас и који нас паралише. Али, Бог нас помаже и то се зове милост. Он нас помаже без обвезе из милости и ако хоће и кад хоће и колико хоће. Доктрина о предестинацији, по којој је сваки у напред одређен да буде спасен или изгубљен, понижиће отуд.

Други део

У средњем веку.

Глава I

Од петог до тринаестог века философија је само тумач догме. Кад је црквеном влашћу оглашена за противну догму, онда је то једна јерес

Православна тумачења и јереси

Неколики независни философи

После инвазије Варвара, философија, као и књижевност, склони се у калуђерске манастире и у школе које су владики установљавале и издржавале крај себе. Али Црква не допушта слободно истраживање истине. Истину су поставили Оци Цркве, а утврдили Сабори. Од тада философски живот, да тако речемо, који се никако није прекидао, доби један нов карактер. У унутрашњости цркве он се покрива — ја не кажем да се преодева-интерпретацијом догме; он је нека врста смерног помоћника теологије, и зато се и зове „слугом теологије“, *ancilla theologiae*. Кад се еманципује, кад се одвоји од догме, онда је јерес и сви велики јереси не беху ништа друго до философске школе и

Догма

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

с тога јереси треба да уђу у историју философије. — И најзад, али само крајем Средњег Века, лаичка мисао, небринући се о догми и не мислећи више да је интерпретира, ствара философске доктрине тачно онако као антички философи, измишљајући изван религије и остајући јој или противни или индиферентни.

Сколастика
Скот Ериџен
(Scot
Erigène)

Православна философија Средњег Века била је сколастика. Сколастика је била у томе да скупља и обзнањује научне чињенице знања које је потребно да сваки поштен човек зна и она ствараше, у том смеру, енциклопедије; с друге стране пак, она се састојала не баш да измири веру и разум, нити, и још мање, да потчини веру критици разума, већ да учини веру осетљиву за разум, као што је то, у осталом, била задаћа Црквених Отаца и нарочито св. Августина.

Скот Ериџен, Скот, придодат палатинској Академији Карла Ћелавог, живео је у XI веку. Био је врло научен. Његова је философија платонска или пре његов начин излагања је платонски. Бог је апсолутно биће; он нема имена пошто је свако име ограничење бића; он постоји апсолутно и бескрајно. Као творац свега и нестворен он је узрок сам у себи; као циљ коме све тежи он је врховни крај. Душа човечанска је несхватљива есенција као и сам Бог; она је дакле Бог у нама. Ми смо унижени телом и, као бића телесна, можемо врлином, а нарочито врли-

ОД ПЕТОГ ДО ТРИНАЕСТОГ ВЕКА

ном покајања, да се уздигнемо до висине анђела. Свет је продужено стварање Божје. Не треба рећи да је Бог створио свет, већ да га ствара јер кад би га он престао подржавати, свет више не би био ништа. Бог је трајно стварање и трајна привлачност. Он себи привлачи сва бића и на крају их има сва у себи. Постоји намена свега за савршенство.

Ове идеје, од којих неке, као што смо видели, премашају догму и бар су почетак јереси, све су прожете платонизмом, нарочито неоплатонизмом и чине да се претпоставља да је Скот Ериџен имао врло пространу грчку ерудицију.

Арабљанска
наука

Један велики догађај литерарни и филозофски у VIII веку беше инвазија Арабљана. Мухамеданци поплавише постепено Сирију, Персију, Африку и Шпанију, беху као неки полумесец чија два врха додириваху два краја Европе. Врло радознали и врло лукави ученици асирских и афричких Грка, Арабљани основаше свуда врло сјајне и убрзо врло славне Универзитете. (Багдад, Басора, Кордова, Гренада, Севиља, Мурција) и донеше у Европу нов контингент науке и, на пример, целог Аристотела од кога западна Еуропа не имађаше скоро ништа. Ученици жудни науке долажаху код њих у Шпанију да уче, као Жербер који поста велики научник, који предаваше у Ремсу и који постаде папа. Арабљани су и сами били врло често врло велики филозофи и не смеју

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

нам остати незнана бар имена Ависена (X век, неплатонац) и Авероеса (XII век, аристотеловац с извесним тенденцијама да усвоји вечност природе која сама собом еволуише кроз време). Њихове доктрине се распростреше и нарочито старе књиге које они обзнанише. Од њих почиње влада Аристотела кроз цели Средњи Век.

Свети
Анселм
(Saint
Anselm)

Свети Анселм, у XI веку, Савојац, који је дуго био свештеник у Беку у Нормандији и умро као владика Кантоберијски, један је од највећих доктора философије у служби теологије, који је икад постојао. „Нови Свети Августин“ (тако га називаху), он полази од вере да заврши у вери пошто ју учини осетљивом за разум. И он каже као свети Августин: „Ја верујем да бих разумео“ (убеђен да кад не бих веровао, не бих никад разумео) и додаје, — што је, у осталом, било у мисли светог Августина —: „Ја разумем да бих веровао“. Свети Анселм доказивао је постојање Бога најапстрактнијим аргументима. Он говорише н. пр.: „Потребан је један узрок, један и многострук; један, то је Бог; многострук, може да произиђе из једног узрока, и тај узрок је Бог; он може у свакој проузрокованој ствари да буде нарочити узрок; али онда му треба претпоставити једну личну снагу која мора имати у себи сам узрок и тако се враћамо ка заједничком узроку а то ће рећи једином. . . .

Он доказиваше Бога још једним доказом који остаде славан под именом аргумента

ОД ПЕТОГ ДО ТРИНАЕСТОГ ВЕКА

светог Анселма: схватити Бога значи доказати да постоји; концепција Бога је доказ његовог постојања; јер свака идеја има свој предмет; нарочито једна идеја која има за предмет бесконачност предпоставља да бесконачност постоји; јер, пошто је на овом свету све коначно, шта би дало духу човечјем идеју о бесконачности? Дакле, ако мозак човечји има идеју о бесконачности, то је зато што бесконачност постоји. Ова аргументација може се дискутовати, али, као доказ чудне снаге духа њеног аутора, ван дискусије је.

Врло му је духовито тако исто и објашњење потребе за спасењем! Зашто Бого-човек? (такав је наслов једног од његових дела) каже свети Анселм. Зато што је грех у погледу бесконачног Бога бесконачан злочин. Човек, коначан и ограничен, не би га никад могао испаштати. Шта онда може чинити Бог да освети своју част, да би добио задовољења? Он може само да се начини човеком, не престајући да буде Бог, да би као човек могао пред Богом да искуси казну којој ће, као Бог, дати карактер бескрајности. Апсолутно је, дакле, потребно да у даном тренутку човек буде Бог, што може бити само под условом да се Бог учини човеком.

У време светог Анселма поче чувена свађа философска реалиста и номиналиста и концептуалиста.

Принуђени смо употреби техничке називе или да не говоримо о овој свађи

Реалисти,
номина-
листи и кон-
цептуалисти

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

пошто је то нарочито била свађа око речи. Реалисти (међ којима је био и свети Анселм) говораху: „Идеје (идеја врлине, идеја греха, идеја величине, идеја сићушности) јесу реалности; оне постоје, постоје егзистенцијом духовном разуме се, али постоје стварно; оне јесу: постоји једна врлина, један грех, једна величина једна сићушност, један разум и т. д.; а то је врло тачна успомена на идеје Платонове. Чак је, само реална идеја, оно што је опште, што је универсално, а посебно има само привидну стварност. Људи не постоје, посебно човек не постоји; постоји само човек у опште а индивидуални људи само су привидности, обојени одблесци универсалног човека“. Номиналисти (Рослен, н. пр. Компиењски каноник) одговорише: „Не. Опште идеје универсалности, како ви то кажете, само су имена, само су речи, само изрази гласа, само, ако хоћете, етикете које стављамо на ову или ону категорију запажених чињеница; нема величине, има извешан број великих ствари и кад мислимо на њих, ми запишемо на општој идеји коју себи створимо о њима, реч: величина. Нема човека; има људи и реч човечанство само је за нас реч која представља једну колективну идеју“.

Зашто су реалисти толико полагали на њихове универсалности сматране за стварности и за саме стварности? Због много разлога. Ако је само индивидуална стварна, онда нема три лица у Богу, има

ОД ПЕТОГ ДО ТРИНАЕСТОГ ВЕКА

три Бога и јединство Бога није стварно, то је онда само израз гласа. Ако индивидуа није стварна, онда Црква није стварна, она не постоји, постоје само хришћани који су слободни и у својој мисли и у својој вери. Али, црква је стварна и хоћемо да буде стварна и чак да је само она стварна и да јединке које је сачињавају буду стварне њоме а не саме собом. (То је истоветна доктрина, сада, неких философа односно друштва: друштво постоји независно од својих чланова, оно има своје сопствене законе независно од својих чланова, оно је стварност по себи самом, његози чланови јесу по њему а не по себи и зато му се морају покоравати. Г. Диркем је реалист.)

Абелар из Нанта, ученик номиналиста Гијома из Шампоа (Guillaume de Champeaux), научник, артист, начитан, јединствен говорник, покуша да измири. Он каже: „Универсално није стварност заиста; али није ни једна проста реч, оно је једна концепција духа, а то је нешто више него ли израз гласа. Као концепција духа заиста оно живи једним животом који надмаша јединку, јер може бити заједничко са више индивидуа, многим индивидуама, и јер им је заиста заједничко. Општа идеја коју имам и коју саопштавам мојим слушаоцима и, која ми се враћа од мојих слушалаца, више је него ли једна реч, пошто је она веза између мојих слушалаца и мене, она је једна атмосфера

Абелар
 (Abéiard)

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

у којој живимо ја и моји слушаоци. Зар би Црква била само једна реч? Недај Боже, да то кажем! Она је једна веза између свих хришћана; она је једна општа идеја која им је заједничка и која чини да се у њој свака индивидуа осећа да је има више њих, осећа се много, и ако је истина да она не би била ништа кад се о њој не би мислило“. У главном је он био номиналист, али одрешитији, суптилнији, а и дубљи и прецизнији, видећи боље оно, што Гијом из Шампоа хоћаше да каже.

У осталом, био је осуђен исто као и овај.

Изван те велике свађе, имао је идеје особито широке и слободне. Пола познавајући старо доба, пола га наслуђујући, он га је необично ценио. У њему је налазио, јер му се свиђало да их нађе, све хришћанске идеје: једини Бог, Тројство, Инкарнацију, повратност погрешака, првобитни грех; у њему је видео мање одстојања између старе философије и хришћанства него ли између Старог и Новог Завета. (Ово долази отуд, што је, не примитивно хришћанство, већ оно из IV века — а то беше једино познато Абелару — било баш доста прожето јелинизмом.) Он верује да се свети Дух показао мудрацима старог доба исто тако као и Јеврејима и Хришћанима и да су и поштени неверници могли бити спасени. — Морал Абеларов је био узвишен и врло чист. Наша дела долазе од Бога, јер није могућно да од њега не дођу, али нам Бог оставља на

ОД ПЕТОГ ДО ТРИНАЕСТОГ ВЕКА

вољу да га и не послушамо да би постојала врлина, чему он тежи. Јер, кад не би постојала склоност за зло, не би био могућан ни напор против зла; кад нема напора, нема ни врлине. Бог који не може бити врли, јер га зло не може кушати, може бити врли у човеку, зато му и оставља склоност на зло да би га могао победити и да би могао бити врли и да би врлина могла постојати. Кад би нас чак он сам ставио у искушење, његова би намера била иста; он би нас кушао да би нам дао прилике за борбу и победу, да би, дакле, врлина могла постојати. Могућност греха је услов врлине и, према томе, чак и ако се допусти та могућност и нарочито кад се допусти, Бог је врли.

У осталом рђаво дело није оно што је највећи злочин; као заслуга или кривица, намера је равна делу и сваки је онај злочинац (ово је чисто Јеванђеље) који је имао намеру да буде злочинац.

Абелар је, можда, најслободнији и највећи дух целог Средњег Века. После ових великих имена треба споменути и Хига из Сен Виктора, мало мрачног мистика, немачког порекла; не мање мистичног Ришара који је убеђен да се Бог не може досегнути расуђивањем већ осећајем, и учи да се дигнемо Богу одвајајући се од себе самих и то у шест ступњева: одрицање, уздизање, полет, наглост, екстаза и апсорбовање.

Хиг из Сен
Виктора
(Hugues de
Saint-Victor)
Ришар
(Richard)

Глава II

Тринаести век

Утицај Аристотела

Црква га усваја

Религиозна философија светог Томе Акинског

Аристотел
и Црква

Почевши од XIII века, Аристотел, потпуно познат и преведен на латински, би усвојен од цркве и поста као њен лаички намесник. Она га сматраше, и мислим с разлогом, за најмање по њу опасног од свих грчких мислилаца, и као онога коме може оставити научно поучавање, а себи да задржи религиозно поучавање. Аристотел је заиста, бранио од Платона, у коме се налазе увек неколике клице обожавања света или неколиких поента у том правцу, у коме се такође наилази и на извесно многобоштво врло скривено или боље врло пречишћено, али ипак стварно и опасно, и кад је имало да се бира онда је то био Аристотел кога црква толерира и на крају га усвоји.

Свети Тома
Акински
(Saint Thomas d'Aquin)

Као теологе аристотеловце треба споменути: Гијома из Оверња (Guillaume d'Auvergne), Венсена из Бовеа (Vincent de Beauvais), Албера Великог (Albert le Grand); али највише име овог историјског периода

ТРИНАЕСТИ ВЕК

философије јесте свети Тома Акински. Свети Тома Акински је написао неколико малих дела, али, изнад свега, Збир — енциклопедију — која је сачувала његово име. У општој философији, Свети Тома Акински је аристотеловац, прилагођавајући идеје Аристотелове хришћанским концепцијама, али не мењајући им суштину. Он доказује Бога, као Аристотел, постојањем покрета и потребом једног првог покретача; он га доказује још неизвесним, односним и несавршеним карактером свега што постоји на овоме свету: „Има у стварима нечег више или мањег добра, више или мање истинитог“ Али ми утврђујемо то више или мање једне ствари само ако је упоредимо са нечим апсолутним и, према томе, колико ће се више или мање она приближавати том апсолутном. Постоји, дакле, једно апсолутно биће, то је Бог — и овај му аргумент изгледа бољи него ли онај светог Анселма, кога он одбацује.

Он приказује целу природу као једну велику хијерархију која иде од мање савршеног и безобличног до довршенијег и више одређеног; с другог гледишта опет као подељену у два царства: царство потребе (минерали, биље, животиње) и царство милости (човечанство). Представља је као жељену од Бога, пројектовану од Бога и створену од Бога; управљану од Бога по вољама предходним и вољама следећим, а то ће рећи по вољама општим (Бог

Његова
концепција
природе

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

хоће да човек буде спасен) и по вољама посебним (Бог хоће да грешник буде кажњен) и скуп општих воља је стварање а последица свих посебних воља је провиђење. Природа и човек с њоме су дело не само свемоћног Бога већ и доброг Бога и он нас је из љубави створио и ми му морамо вратити љубав за љубав и то чини сама природа невољно својом послушношћу његовим законима, а ми то треба да чинимо вољно, слушајући заповести његове.

Душа

Наша душа је нематеријална и потпунија од душе животиња, јер свети Тома не одриче формално душу животињама. Инстинкт животиња је сензитивна душа Аристотелова, која има четири својства: осетљивост, уобразиљу, памћење и оцену т. ј. основну интелигенцију: „Тица збира сламу, не за то што тиме задовољава своја чула (не покретом осетљивости), већ зато што јој слама служи да начини гнездо. Потребно је, дакле, да животиња схвати те интуиције, које не потпадају под чула. Мишљењем или оценом она схвата те интуиције, те далеке циљеве“ Ми, људи имамо једну душу која је осетљивост, уобразиља, памћење и разум. Разум је особина не само имати идеје, него и поставити односе међу њима и везе односа и схватити опште идеје. Разум се зауставља до Бога, јер је баш идеја о Богу једина која не може бити доведена у дух односима међ идејама, пошто Бог

превазилази све идеје; идеју о Богу даје вера коју разум, у осталом, може затим помагати, пошто разум може да ради на томе да веру учини осетљивом за разум.

Наша душа је пуна страсти које се могу поделити у две категорије: страсти задовољства и страсти љутње. Страсти задовољства су врло живи и јаки покрети ка нечем што нам изгледа добро; страсти љутње су покрети револта против нечега што се противи нашем покрету ка једном добру. Заједнички корен свих страсти је љубав, јер по себи се разуме да из љубави проистичу све страсти задовољства, а што се тиче страсти љутње, ове не би ни постојале кад не бисмо имали љубави низашта, у ком случају наша жеља не би била заустављена, не би се претварала у револт против те препоне. Ми смо слободни да чинимо добро или зло, да савлађујемо наше рђаве страсти, а да идемо за оним које разум одобрава. Овде се поново јавља примедба о знању које Бог има унапред о нашим делима: ако Бог предвиђа наша дела, ми нисмо слободни, ако смо слободни онда радимо против његових предвиђања, он онда није свемоћан. Свети Тома на то одговара овако: „Нема предвиђања, има визије јер ми смо у времену, а Бог је у вечности. Он једним јединим погледом, и у тренутку, види прошлост, садашњост и будућност. Он, дакле, не предвиђа, он види и та визија не смета слободи човековој, као

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

што нам не смета да радимо кад нас неко гледа да радимо. Отуд што Бог зна наша дела пошто смо их учинили, нико неће рећи да нам то смета да их учинимо у потпуној слободи. Дакле, исто је да их зна пре или после, јер за њега је, пре, за време, и после, један исти тренутак“. То изгледа суптилно, а није ни најмање, јер се своди на то, да кад се говори о Богу, не треба говорити о времену, пошто је Бог изван времена као и изван простора.

Морал
Светога
Томе

Морал светога Томе, врло подробан; врло пригодан, може се резимисати овако: У свести има: 1^о чињеница интелектуална: разликовање добра и зла; 2^о чињеница воље која нас упућује ка добру. Та моћ за добрим гура нас да практикујемо врлине. Има човечанских врлина, оних које су стари философи врло добро познавали: умереност, храброст, мудрост, правда и оне воде ка земаљској срећи; има их које су божанске, инспирисаних човеку од Бога а то су: вера, нада и милосрђе и оне воде вечној срећи. Ми вршимо врлине кад је то наша добра воља, јер смо слободни, али наша слобода и наша воља не би биле побољне: потребно је да нас Бог помогне и то је милост.

Вера и
разум

У питању односа разума и вере, свети Тома Акински признаје или боље прокламује, да разум неће никад доказати веру, да су откривене истине, тројство, првобитни грех, милост и т. д. изнад разума и превазилазе га бескрајно. Како се онда

ТРИНАЕСТИ ВЕК

верује? Вољом потпомогнутом милошћу божјом. Вера је акт воље који Бог поддржава. Па онда се не треба никако обраћати разуму? Дабоме! Разум служи да се побијају грешке противника вере и тим побијањем да се сам потврди у својем веровању. Чувено *Credo ut intelligam* — вејурем да бих могао разумети — је, дакле врло тачно. Може се само тако разумети ако се верује; али, затим, разумевање помаже да се верује, ако не више, бар са већом прецизношћу и као у обилнијој светлости. Свети Тома Акински је овде тачно у истом положају, који изгледа да је заузео Паскал. Верујте и ви ћете разумети; разумите и ви ћете јасније веровати. Дакле, акт воље: „Ја хоћу да верујем“; како једна милост Божја поткрепљује ту вољу; вера постоји; — студијама и разлагањем вера је јаснија.

Покрај ових људи високог разума, срећемо у XIII веку мистичаре, т. ј. поете и чудне људе, у осталом занимљиве и једне и друге. Свети Бонавентура, убеђен, скоро као неки Александринац, да се човек уздиже Богу синтетичким осећајем, а не серијом аргумената, и да се човек упућује њему све чистијим и све страснијим стањима душе, написа Пут душе ка Богу, што је као нека ручна књига мистицизма. У осталом, он је, као научен човек, крај тога успут чинио пријатне и поучне излете у домене реалнога знања.

Много различитији од његаи необуздан

Свети Бона-
вентура
(Saint
Bonaventure)
Ремон
(Raymond)
Лил
(Lille)

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

сколастичар Рејмон Лил или од Лила, у свом *Arts magna* проналазаше машину за расуђивање, сличну аритметичкој машини, у којој се идеје аутоматски изводе једне из других, као што се на рачунаљци исписују цифре. Као што то често бива, претераност методе беше јој критика и један непријатељ сколастике не би могао духовитије доказати да је сколастика једна механика. У осталом, Рејмон од Лила беше у исто време научник, врло обавештен и врло занимљив природњак, за кога арабљанска наука немађаше тајни. Сем тога песник, трубадур, говорник, чудан човек који очарава. Био је обожаван и прогањан за све време свог живота и још дуго после његове смрти имађаше одушевљене следбенике.

Бекон
(Bacon)

У исто је време живео човек, кога радо, у опште, сматрају као далеког претходника експерименталне науке, Роџер Бекон (Roger Bacon) (кога не треба побркати са Франсоа Беконом, другим научником, али из доба много ближег нама). Роџер Бекон, фрањевачки калуђер, бавио се скоро искључиво физичким и природним наукама. Већи део свог живота провео је у затвору због тобожње враџбине и, нарочито, можда, што је разглашавао рђаве нарави својих колега. Он је бар имао предосећај за све модерне проналске: барут, стакла за увеличавање, телескоп, ваздушну пумпу; био је први проналазач у оптици. Као философ у правом смислу, он је указивао на оно

ТРИНАЕСТИ ВЕК

што је шупље и празно у сколастици; презирући да се предпоставља „слама речи, зрну ствари“ и прокламујући да је расуђивање „добро за закључивање, а не за доказивање“. Не проналазећи закон на-претка, као што је то сувише говорено, дешавало му се да напомене, да су модерни стари, пошто је старо доба младост света, а то треба да значи само да би стари требали да се уче у нашој школи кад би се нешто вратили; да ми не треба да слепо верујемо старима; а то је била побуна против принципа ауторитета и против идолопоклонства Аристотеловог. Он је проповедао непосредно проучавање природе, посматрање и експериментисање и, најзад, примену расуђивања а нарочито математичког расуђивања на експериментисање и проматрање. Покрај свега тога он је веровао у астрологију, јер сви који претекну своје време увек остају у њему. Али је ипак он био врло велики човек.

Глава III

Четрнаести и петнаести Век

Опадање схоластике
Предосећај нових времена
Велики моралисти — „Кабала“ — Мађија

Опадање
схоластике

Четрнаести век обележава опадање схоластике, али не доноси ништа ново. „Реализам“ је у опште напуштен, а „номинализам“ т. ј. она идеја, да идеје постоје само у нашим мозговима који их стварају, постаде господар бојнога поља. Тако је Диран де Сен-Пурсен (Durand de Saint-Pourçain) остао славан што је рекао, што је било дрско у оно доба: „Постојати јесте бити индивидуално“. Гијом из Окама (Guillaume d'Ocсam) понавља ту реч, инсистирајући: нема ничег стварног сем индивидуе. Тиме се ишло далеко, бар дотле, да се сматрала сумњивом цела теологија метафизика, па мало и цела теологија. И заиста, и ако врло одан вери, Окам је одбацивао теологију, преклињао цркву да не буде учена, јер њена наука не доказује ништа, већ да се задовољи тиме што верује: „Наука припада Богу, а људима вера“. Али, или боље у толико више, ако слуге Божје више не

ЧЕТРНАЕСТИ И ПЕТНАЕСТИ ВЕК

импонују својом амбициозном науком, треба да нађу све своје царство над душама на друге и боље начине. Треба да буду свеци, треба да се врате чистоти, простоти, божанском детињству примитивне Цркве. У томе је био као неки претходни звук Реформе.

С тога је Окам био један од помагача Филипа Лепог у његовој борби против Свете Столице, био је екскомуниковаан и тражио уточиште код војводе Баварског, противника Папиног.

Реалисти и номиналисти продужише да се побијају узајамно, по кашто чак и материјално, до половине XV века. Али, номинализам освоји терен, имајући за славне представнике, међу осталим, Пиера д'Аји и Биридана, један успе да постане канцелар Париског Универзитета, а други постаде ректор. Биридан је остао славан због своје смрти и свога магарца, и једног и другог легендарних. Према једној Вилоновој Балади, излази да је Биридана и одвише волела Жана од Наваре, жена Филипа Лепог и да је он по наредби овога био „бачен у једном џаку у Сену“. Кад се упореде датуми, овај факт изгледа немогућ. По традицији опет, да би доказао било слободу индиферентности, било да су животиње просте машине, Биридан као да је уверавао да један магарац између две корпе пуне овса, намештене на подједнаком одстојању лево и десно од њега, не би се одлучио никад ни за једну, ни за

Биридан
(Buridan)
Слобода
индиферент-
ности

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

другу, и цркао би од глади. Ништа се слично не налази у његовим делима, али је он то могао рећи у каквом свом предавању, а његови се ученици могли сећати тога и оставити као једну пословицу.

Пиер д'Аји
(Pierre
d'Ailly)
Жерсон
(Gerson)

Пиер д'Аји, велика свештеничка личност, велики учитељ Наварског колежа, канцелар Париског Университета, кардинал, шеф у дискусијама сабора у Пизи и Констанси, врло одлучан реформатор нрави и обичаја Цркве, немађаше велике оригиналности као философ, али заступахше већ познате доктрине номинализма с необичном диалектичарском снагом.

Имађаше међ својим ученицима Жерсона. И он беше канцелар Париског Университета, и он беше ревностан и одлучан реформатор, још отворенији непријатељ сколатике и мистицизма и претераног аскетизма и крајње модерне астрологије у најбољем смислу речи; имађаше и верских и политичких непријатеља који му чине част. Написао је много мањих књига за популарисање науке, вере и морала. Дуго времена су му приписивали „Имитацију Исуса Христа“ које му на крају крајева не личи никако, али ју је ипак могао написати у старости, кад се повукао у мирну тишину Лионских Целестинаца.

Кабала

Почевши од XV века наглашава се Ренесанса у философији као и у књижевности, васкрсавањем платонизма. Али опет је то био један платонизам особено схваћен, чудна мешавина питагоризма и алек-

ЧЕТРНАЕСТИ И ПЕТНАЕСТИ ВЕК

сандринизма, чије се порекло тачно не види (пошто је то доба врло мало проучено). Онда наста чудно одушевљење за Кабалу, дуго времена тајну доктрину јеврејску, коју су они гајили у тами Средњег Века, у којој се налазе трагови најузвишенијих посматрања звезда и најнижих сујеверица старог доба. То је била нека врста пантеистичке философије врло сличне оној Порфира и Јамбика и поступци мађије смешане с астрологијом. Кабалисти верују да мудрац који се помоћу астролошке науке ставио у везу са небесним силама, може да себи потчини природу, да измени ток феномена, да чини чуда. Кабала припада пре историји чуда и окултним наукама, него ли историји философије. Међутим прави научници посветише јој се и упорно осташе у њој, изванредни Пик де ла Мирандол (Pic de la Mirandole) Рајхлин (Reuchlin), не мање изванредан као хуманист и изучавалац јеврејског језика и који беше изложен великој опасности запавши у руке инквизиције Колоњске, да га није отуд спасао Леон X., Кардан (математичар и лекар), беше један научник тога доба најубеђенији у кабализам. Он је веровао у непогрешност интимног осећања, интуиције и називао је сујетом науке, које поступају помоћу лаганих рационалних операција. Он се сматрао да је маг и мађичар. Он је о себи говорио сујетно најбоље ствари, а цинички најгоре. Сумњало се у његову искреност и у његову памет.

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

Мађије

Ево опет Параселза (Paracelse) и Агрипе (Agrippa). Параселз, као Кардан, верује у интензивну светлост, вишу од животињског разума и подсећа на извесну философију интуиције која је сасвим савремена. И он је себе сматрао за магичара и лекара, лечио је применом астрологије на терапетику. Агрипа је учинио исто са још чуднијим фантазијама, као апсолутан скептик, прешао је од мистицизма на мађију, на демонологију, стекао је у своје доба репутацију ђавола који се начинио човеком и то му је остало кроз доцније векове.

Глава IV

Шеснаести век

Доста је тачно сматрати да се у погледу философије средњи Век продужује до Декарта. Слободни мислиоци мање или више скривени, присталице разума изван вере, опажања и искуства

Слобода и чак смелост философска расте нагло. Врло стручни и врло убеђени аристотеловци, било из просте љубави ка истини, било у некој тајнијој намери, труде се да докажу до ког је степен Аристотел, кад се пажљиво чита, противан истинама које Црква проповеда. На пример Помпонас износи јасно да од свега оног што се може извадити из Аристотела ништа не води закључку о бесмртности душе, нити да он лично из свег срца у њу верује, већ да Аристотел у њу не верује и да треба онда бирати између цркве и Аристотела; да без бесмртности душе, заиста, не би било награде с оне стране гроба, да је то савршено његово мишљење, али да би онај који би хтео да извини Аристотела могао рећи да је баш постојање казни и награда то што спречава постојање врлине, оно што отклања врлину, јер добро које се чини у очекивању награде или из страха од казне није

Философска
слобода
Помпонас
(Pomponase)

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

више добро; да, — непрестано по Аристотелу, — не може бити чуда, да он, Помпонас, верује свима чудима, записаним у светим књигама; али да Аристотел као да није веровао у њих, није могао веровати у њих и да то треба узети у обзир, не заиста зато да се одбаци веровање у чуда, већ зато да се Аристотелу не поклони поверење које му се одавна тако радо поклања.

Исто тако се он понова бави вечитим питањем о предзнању Божјем и о слободи човековој и показиваше да, ма шта да је било речено о томе, остаје, да се бира: или да смо ми слободни, а Бог није свемоћан или да је Бог свемоћан, а ми нисмо слободни. Предпостављајући да је ова последња хипотеза тачна (којој очигледно философ нагиње), зар би Бог дакле, био творац зла и творац греха? Није немогућно да је Бог творац зла у толико у колико је он услов добра, јер кад не би било зла, не би било ни добра; нити је немогућно да је он творац, не греха, него могућности греха, да би и врлина била могућа, пошто нема врлине тамо, где је немогућно грешити: али, у осталом, у томе лежи једна тајна коју може разрешити једино вера, а коју није ни у ком случају разрешио Аристотел; дакле, не ослањајмо се на Аристотела.

Овај маскирани слободни мислилац, — јер ми изгледа да он није ништа друго, — јесте један од најоригиналнијих мисли-

ШЕСНАЕСТИ ВЕК

лаца прелазне епохе између Средњег Века и Декарта.

Ове смелости су често биле кобне њиховим ауторима. Мишел Серве, врло научен шпански лекар, који је можда пре Харвеа пронашао циркулацију крви, не вероваоше у Тројство, не вероваоше у божанство Исусово и, као платонац, не виђаше других посредника између Бога и људи до идеје. Прогоњен од католика, избеже у Женеву, сматрајући Калвина за толерантнијег од инквизитора, а Калвин нареди да га живог спале.

Мишел
Серве
(Michel
Servet)
Ванини
(Vanini)

Пола века доцније, а то ће рећи почетком XVII века, Ванини, човек, у осталом, немиран, уображен и дрзак, после живота пуног перипетија, због извесних пасуса његове *De admirandis . . . organis* и зато што је рекао да ће рећи своје мишљење о бесмртности душе само кад буде стар, Јеврејин и Немац, би жив спаљен у Тулузи.

Бордано Бруно, астроном, један од првих који је доказивао да је сунце средиште света, предаваоше покрај извесних мера обазривости, једну доктрину која меша Бога са светом и која пориче или искључује стварање. Бордано Бруно би затворен у Венецији 1593. године, оста у затвору седам година и би спаљен у Риму 1600. године.

Бруно
(Bruno)
Кампанела
(Campanella)

Кампанела, тако исто Талијан, који после двадесет и седам година проведених у тамници, због завере против Шпанаца, госпо-

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

дара његове земље, умре у изгнанству у Паризу 1639. године, беше у философији скептик или пре антиметафизичар и, како бисмо данас рекли, позитивист. Има само два извора сазнања: посматрање и расуђивање. Посматрање нас упознаје са стварима . . . Је ли то тачно? Да нису утисци које имамо о стварима само просте фантазмагорије? Не, јер ми имамо унутрашњу свест, свест нас самих која нас не може преварити и која нам тврди да постојимо (то је већ Декартов *Cogito*), а која у исти мах тврди да има ствари које нису ми, тако, да су у исто време доказале и ја и не-ја. Да, али је ли то не-ја стварно оно што нам се чини да је? Јесте; добро; али шта је то, и можемо ли знати шта је? Без сумње не, и ту је скептицизам непоколебљив; али из тога што је поуздано да постоји не-ја излази претпоставка да га ми можемо познавати делимично, релативно, врло релативно, остајући бескрајно далеко од апсолутног познавања које би било божанско. Дакле, посматрајмо и експериментишимо; градимо „историју“ природе, као што историчари граде историју рода људског. И то је проста и чврста философија искуства.

Али је Кампанела, као и много други, био антиметафизичар кога је мучио демон метафизике и пошто је заповедно препоручио да пише само историју природе, он је исто тако написао и њен роман. Свако биће, вели нам он (а то је у осталом

ШЕСНАЕСТИ ВЕК

врло лепо), постоји под условом да може постојати и под условом да постоји једна идеја чије ће он бити остварење и под условом да природа хтедне да га створи. Другим речима, природа може, зна шта хоће и хоће. Али, сва ће бића, мање више, према њиховом савршенству или несавршенству, имати у себи та три услова: моћи, знати, хтети. Свако биће може, зна и хоће, чак и неорганска материја (ово је већ свет у погледу воље и представке Шопенхауера) и Бог је само апсолутна моћ, апсолутно знање и апсолутна воља. Стога свака створена ствар тежи Богу и хоће да му се врати као своме принципу и као савршенству онога што је; Вациона има носталгију Бога.

Кампанела је био, што бисмо ми сада рекли, и социолог. Написао је своју „Републику“ као и Платон. „Република“ Кампанелина зове се Држава Сунца. То је заједничарска република измешана с аристократијом са „духовном влашћу“ и „световном влашћу“ мало по начину Огиста Конта. Кампанела је био велики сејач идеја.

Франсоа Бекон, адвокат, члан парламента, велики канцелар Енглеске, лични пријатељ Џека I, пријатељ, заштитник, можда и сарадник Шекспиров, оборен из политичке мржње, повукао се у приватан живот; био је врло велики зналац и диван дух. Као и његов имењак Роџер Бекон, али у добу повољнијем за интелектуалну

Франсоа
Бекон.
(François
Bacon)

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

реформу, покуша да изведе неку врсту обнове људског духа (*instauratio magna*) или бар корениту револуцију у методама и поступцима људског духа. Не треба се ослањати на старе (ма колико да се Бекон дивљаше многим од њих) јер они не за-пажају довољно; не треба имати као ско-ластичари идеје а *priori*, идеје које су и до ли, а има идола племена, идола стра-нака, идола школа, идола доба; не треба видети свуда у природи намере и зато што сунце греје веровати да је створено да греје и за то што земља храни, веро-вати да је створена да нас храни и видети да се цео свет стиче ка човеку и да је цео свет у његовој служби. Треба радити опсервацијом, искуством и затим индук-цијом, али се добро чувати индукције. Индукција је у томе да се закључује из посебног опште, из извесног броја чиње-ница изведе закон. То је тачно али под условом да се из само неколиких чиње-ница не изведе закон, што би била пре-нагљена индукција, пуна погрешака; већ треба из врло великог броја чињеница изводити закон, ипак сматран као при-времен. Што се тиче метафизике, истра-живања универсалног з а к о н а, она мора бити апсолутно одвојена од чисте фило-софије, од „прве философије“ која њој не води; метафизика ће имати своју одвојену домену која ће бити домена вере: „дајте вери оно, што припада вери“. У основи он се не интересује метафизиком, пошто

ШЕСНАЕСТИ БЕК

верује да ће се она стално окретати у истом кругу, и, ја не кажем, да верује само у науку и у методу, али полаже наду само у науку и методу, одушевљен, у осталом, у том погледу као што би неко други могао бити за свет супер-осетљив или за идеје, говорећи: „у колико год знамо, у толико можемо“ и ценећи да ће наука спасти човечанство од свих зала, продужити живот човечји, поставити ново златно доба и т. д.

А не треба се бојати — вечита и празна зебња! — да ће наука учинити да нестане религиозног осећаја. С дубоким убеђењем и судећи по себи самом, Бекон каже: „Мало науке удаљава Бога, много науке враћа ка њему“. Таква је права философија, потчињена предмету, пажљива према предмету, философија која слуша гласове света, и мисли само да их преведе на људски говор: „То је права философија, она која даје најверније гласове света, као одјек, која пише као по диктату самог света не додаје ништа свога, понавља само и одјекује“.

А како је човек увек из свога доба, он је веровао у алхемију и у могућност да се проста тела могу променути у злато. Али пазите како он то разуме: „Створити једну нову природу у једном даном телу или произвести нове природе и унети их у њега Ко би знао потребне начине да по вољи произведе: жуту боју, специфичну тежину, растегљивост, сталност,

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

флуидност, и начин да се ове особине произведу у разним ступњима, узети потребне мере, да се све те особине сједине у једно тело, одкуд ће слетовати његово мењање у злато.“ И модерна хемија са својим научним поступцима сличним онима које Бекон указује и предвиђа, није начинила злато, што у осталом није врло корисно, али је учинила нешто боље.

Тома Хобес
(Thomas
Hobbes)

Пред сам крај XVI века, опет у Енглеској, Тома Хобес поче да мисли. Он је био нарочито књижевник и социолог: превео је Тукидита и Омира, написао је Левиатан или материја, облик и власт Државе који је једна ручна књига деспотизма, доказујући да су сви људи у природном стању једни према другима курјаци и избегавају своју злу судбу кад се потчине кнезу који има сва права пошто сваког тренутка спасава своје поданике од смрти и који може, према томе, да им натура чак и научне догме, чак и религиозна веровања. Али, ако се сматра као чист философ, Хобес заузима врло значајно место у историји идеја. Хобес као и Ф. Бекон, али строжије и заповедније, почиње одвајати метафизику, теологију од философије. Философија је вештина мишљења. Оно пак што није осетљиво, духови, душа, Бог, не могу бити мишљени, у њих се може само веровати; философ то све не пориче, али се не бави тиме. То је цео позитивизам постављен у принципу. Али оно што можемо мислити јесте оно што

ШЕСНАЕСТИ ВЕК

осећамо. Ствари су нам познате само по утисцима; мисао је један утисак; дух човечји је један скуп утисака.

— Не, пошто могу мислити једну ствар а да је не видим, не осетим, не чујем и т. д.

— То је зато што имамо памћење које је, у осталом, само по себи један утисак; то је утисак који се продужава; сећати се јесте осећати да смо осећали; то је осећати један стари утисак који је мозак у стању да очува. Ми мислимо само комбинујући садашње утиске са садашњим утисцима или, разуме се много чешће, благодарећи памћењу, комбинујући садашње утиске са старим утисцима или старе утиске са старим утисцима. У осталом, то је трошна база познавања и мисли, јер је утисак само једна модификација нас самих поводом једног спољњег предмета и, према томе, не даје нам ништа од тог спољњег предмета, и целокупни, спољњи свет нам је сам по себи непознат; али ми комбинујемо илузије које спољњи свет оставља у нас преко варљивог и сумњивог посредника, наших чула.

Кад тако комбинован утисак са другим утисцима постане мисао, идеје почну постојати. Оне су производ утиска одвојеног од утиска. Оне се међ собом удружују по неким тамним законима, које, међутим, наслућујемо. Оне се буде и у неку руку, дозивљу једна другу; сваког пута кад се понова јави једна раније стечена идеја, њу прати она мисао, која ју је пратила кад је била стечена. У

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

једном разговору реч је о једном издајнику. Неко запита колика је била вредност старог сребрника. То изгледа без везе, а то је врло природна и чак врло проста асоцијација идеја, у којој има врло мало посредника: лице које је слушало, мислило је, поводом издајника, на Јуду, првог издајника, о коме је чуло, и о тридесет сребрника награде за Јудино издајство. Асоцијација идеја је више или мање тесна, више или мање лабава; она је без реда у сну, неправилна у сањању, тесна чим њоме влада и, према томе, управља један смер коме се тежи, један тражени циљ; јер онда постоји жеља да се до нечег дође која сама по себи ништа не удружује али, одбацујући све идеје које не одговарају траженом циљу, оставља да се удруже само оне које имају везе са њим.

Видећи у души човековој само сукцесивне покрете који проистичу из тих првих покрета, утисака, Хобес не мисли да смо слободни да чинимо оно, што хоћемо; нас повлачи собом само најјачи покрет од наших унутрашњих покрета: жеља, страх, гнушање, љубав и т. д. Али ми одлучујемо; ми узимамо у обзир разне одлуке и решавамо се за ону, коју хоћемо да изаберемо. Не, ми не одлучујемо, ми мислимо да одлучујемо. Одлучивање је сукцесија разних осећаја и оном који преовлада дајемо име воља. „У одлучивању (тако званом) последња жеља или

ШЕСНАЕСТИ ВЕК

последња зебња зове се воља.“ Слобода, дакле, не постоји, не мање код људи него ли код животиња; воља и жеља су исте ствари посматране само под разним видовима.

Онда нема више морала. Без моћи да желимо ово или не желимо оно, зар је могућно да постоји морал? Хобес одговара на то утилитарним моралом: оно што човек треба да тражи јесте задовољство као што је мислио Аристип, али право задовољство т. ј. трајно, то јест оно које му је корисно. А корисно је бити добар грађанин, добар поданик, држављанин, услужан према другима, брижљив да стече њихово поштовање својим добрим владањем и т. д. Морал је добро схваћен интерес, а добро схваћен интерес апсолутно се изједначаје са моралом дужности. Злочинац није злочинац то је један идиот; поштен човек није поштен човек то је разборит човек. Запамтите ово, да кад проповедате једном човеку у име дужности, ви га нећете никако убедити, али ако му проповедате у име његовог интереса, ви ћете увек убедити.

Све је то доста разумно, али ако нема слободе, не може бити ни морала чак ни утилитарног; јер је сасвим некорисно проповедати једном човеку, баш и с гледишта његових интереса, човеку, који је само једна машина коју повлачи тежина најјачега и, ако је он само то, поучавати га с гледишта његовог интереса или с гле-

Утилитарни
морал

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

дишта морала или с гледишта љубави божје, ствари су које су једна иста ствар и које су апсурдне једне исто толико колико и друге. Философ који не верује у слободу човечју и који пише један морал налази се у вечитој противречности.

Трећи Део

Модерно доба

Глава I

Седамнаести век

Декарт: картезијанавац

XVII век, који је био највећи философски век модерног доба, а можда и свих времена, почиње Ренеом Декартом. Декарт, рођен у Ла Хаје, у Турену, 1596. године, из племићке породице (његово право име је des Quartes) беше васпитан код језуита колежа де ла Флеш, неколико година је био у војсци, затим се одаде математици и поста један од највећих математичара европских, путоваше по целој Европи из задовољства и науке ради, написа научне књиге и философске књиге од којих су најславније: Беседа о методи, Размишљања и Правила за управљање духа, бавио се час у Паризу час у Холандији, и на послетку, у педесет четвртој години, најалост очаран ласкавим позивом Христине Шведске, оде у

Декарт
(Descartes)

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

Стокхолм где га оштра клима обори у року од четири месеца. Умро је фебруара 1650. године.

Декартов
систем

У делима Декартовим постоје један општи, философски систем, једна психологија и једна метода. Усвајамо овај ред јер, од ове три ствари у Декарта, трећа је била најважнија и оставила најдубљег трага. Основа системи Декартовој је вера у Бога и у доброту Божју. Ја кажем основа, а не полазна тачка. Полазна тачка му је друга; али ће се довољно видети да је основа она коју рекосмо. Полазна је тачка ова: ја, привремено, не верујем ни у шта, пошто не желим да водим никаква рачуна о оном чему су ме учили. Сумњам у све. Има ли чега у шта не бих могао сумњати? Има, чини ми се: не могу сумњати, да сумњам. Али, ако сумњам, ја мислим, а ако мислим, ја јесам. Ја јесам, ето једне извесности. Дошавши дотле, Декарт је потпуно заустављен, јер из извесности да човек постоји, не може се ништа извући, сем извесности да он постоји. Хоћу ли веровати, на пример, да све што није ја постоји? Нема никаквог разлога да то верујем. Свет може бити један сан. Али ако верујем у Бога, у једног Бога савршене доброте, ја ћу моћи веровати у нешто што је изван мене; јер, пошто се Бог не може преварити нити ме преварити, ако он чини да видим спољњи свет, онда спољњи свет постоји. Ето већ три ствари у које верујем: моје

СЕДАМНАЕСТИ ВЕК

постојање, постојање Бога, постојање Вационе. Које је од та три веровања основно? Очигледно оно које није доказано; аксиома је оно на шта се човек ослања да докаже све сем саме аксиоме. Дакле, од ове три ствари у које Декарт верује, једна је доказана: његово постојање, тиме што је немогућно да се он осећа или мисли, а да се не осећа да постоји; друга је доказана постојањем једног доброг Бога; постојање доброга Бога није ничим доказано. У њега се верује. Дакле веровање у доброг Бога је основа Декартова. Оно се није умешало да би он побегао из ја постојим у коме је био затворен; оно је, свакако, постојало раније и ако му он прибегава то је зато, што је раније постојало. Без тога он је имао највише интелектуалног поштења да би га измишљао ради извесне потребе. Он га је имао, дакле, и нашао га је као у резерви кад се питао да ли ће изићи из ја постојим. То је његова основа, све што следује довршиће да то докаже.

И ако се Декарт ослања на Бога као на свој принцип, он га доказује, а то је један закључак из недоказане претпоставке, ствар доказана оним што се има доказати. Јер ако је Декарт веровао у нешто што је ван њега због доброг Бога, он може доказати то биће изван њега, Бога, само тиме да постоји један добар Бог који нас не може преварити и Бог је, дакле, доказан веровањем у Бога. Ето закључка

Постојање
Бога

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

из недоказане предпоставке. Декарт до-
казује Бога, као нешто сувишно и ето
опет оно шта добро показује да је веро-
вање у Бога сам основ Декартов. Пошто
га је узео за основу резонувања он га
узима за циљ резонувања, а то показује
да идеја о Богу, тако рећи, опкољава ње-
гову мисао и да га налази на свакој крај-
ној тачци своје мисли.

Он га, дакле, доказује, пре свега једним
аргументом сличним оном светог Анселма,
а то је овај: ми, несавршени и ограни-
чени, имамо идеју о једном савршеном и
безграничном бићу; ми нисмо способни
за ту идеју. Потребно је, дакле, да нам
дође од једног стварно савршеног и не-
ограниченог бића и да то савршено биће
постоји.

Други доказ, онај Бога, сматраног као
узрок:

I. Ја постојим. Ко ме је створио? Ја? Не,
кад би то био ја, ја бих себи дао сва са-
вршенства о којима имам појма а која ми
особито не достају. Мора, дакле, бити
неко друго биће које ме је створило. То
су моји родитељи? Без сумње; али ко је
створио моје родитеље и родитеље мојих
родитеља? Не може се ићи бесконачно
од узрока узроку и потребно је да има
један први узрок.

II. Је ли само моје садашње постојање,
је ли моје постојање у овоме тренутку,
резултат мога јучерашњег постојања?
Ништа то не доказује и по томе што сам

СЕДАМНАЕСТИ ВЕК

ја мало час постојао, није потребно да постојим сада. Потребан је, дакле, узрок за сваки тренутак или потребан је један трајан узрок. Тај трајни узрок је Бог и целокупан свет је једно вечно трајно стварање и разуме се само као трајно стварање, а објашњава се само једним творцем.

Тако сигуран у себе, Бога и свет, Декарт проучава свет и себе. У свету он види душе и материју; материја је распрострајта супстанција, душе су нераспрострајта супстанција, духовна супстанција. Распрострајтој супстанцији су својствени покрети. Је ли она себи дала покрет, да ли се тела крећу? Не, она су кретана. Ко је први покретач? Бог. Душе су нераспрострајте супстанције и покретачке снаге. У том су покрету сличне самом Богу. Оне су везане за тела и утичу на њих. Како? то је неразрешна тајна; али оне су тесно, битно везане за тела, што је доказано физичким боловима који притискују душу и боловима моралним који умарају тела, и оне утичу на њих не тиме што стварају покрете, јер је количина покрета увек иста, већ оне управљају покрете у овом или оном правцу. Пошто су душе духовне нема разлога да се оне распадају т. ј. умиру и заиста оне не умиру.

Тога ради је Декарту врло много стало до тога, да животиње немају душе. Кад би имале душу она би била духовна, не би подлежала дезагрегацији и била би бесмртна. „Сем атеизма нема опасније и

Свет

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

гнусније доктрине од ове“, али животиње немају душе, они су прости механизми. Декарт се труди да то докаже једним великим детаљом и тако избегава потребу или да призна бесмртност душе код животиња — што му је одвратно, — или, ако би сматрао да оне пропадају с телима, изазива примедбу: „А да није онда то исто и са душом људском?“

Слобода
душе

Та човечја душа има слободу чинити добро или зло. Шта доказује ту слободу? Прво наш интимни осећај о њој. Свака очигледна идеја је истинита. Ми не само имамо идеју о тој слободи, већ не можемо не имати је. Слобода „се познаје без доказа самим искуством које о њој имамо“. У осећају наше слободе, наше слободне воље, ми сами себе схватамо као биће, као нешто што није једна ствар. Право ја јесте воља. Човек је, више него интелигентно биће, једно слободно биће и осећа се човеком само кад се осећа слободним, тако да може да се не сматра интелигентним, осетљивим и т. д., али не сматрати се слободним, било би за њега морално самоубијство и, стварно, он не чини баш ништа, а да не мисли да је слободан кад то чини, то јест да он верује, да кад би само хтео, да би могао то и не учинити. Варају се они који кажу „то је просто осећај оног што је по нас боље, који нас побуђује да чинимо ово у место да чинимо оно“. — Они заборављају да ми често предпостављамо оно што је горе

СЕДАМНАЕСТИ ВЕК

да би смо сами себи доказали да смо слободни и да је, према томе, наш покретач само наша слобода (а то је тачно оно, што је савремени философ формулисао овако: Воља није ни опредељена ни неопредељена, она опредељује). „Чак и кад нас један врло очигледан разлог води ка једној ствари, ма да у смислу моралном, тешко да бисмо могли поступити супротно, ипак, у смислу апсолутном, ми то можемо, јер нам је увек на вољу да себе спречимо да тежимо ка једном јасно познатом добру... под условом само да мислимо да је то једно добро да посведочимо на тај начин истину нашег слободног опредељења.“ То је апсолутно чиста и проста воља бити слободан, воља, која ствара једну акцију; то је свемоћна слобода.

Као што је врло добро речено, у погледу васионе Декартова философија је једна механичка философија; у погледу човека Декартова философија је једна философија воље. Као што је, такође, запажено, има између Корнеја и Декарта врло великих аналогија у погледу апотеозе воље и — како су Размишљања изашла после великих дела Корнејевих — није то зато што је Корнеј био картезовац (cartesien) већ пре, што је Декарт био корнејовац.

И у својој Расправи о страстима, као и у својим писмима, па и извесним

Декартова
психологија

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

деловима Размишљања, Декарт је написао скоро једну психологију. Душа мисли и она има страсти. Она мисли: има три врсте идеја, идеје привидне, идеје случајне и идеје урођене; привидне идеје су идеје које ствара уобразиља; случајне идеје су оне које нам спољни свет сугерира преко чула; урођене су идеје оне које сачињавају сам наш дух, условима по којима он мисли и ван којих он не може мислити: ми не можемо замислити један предмет нераспрострт, нити предмет, који није у времену, простору, нити штогод што нема свога узрока; идеје времена, простора, узрока су урођене идеје; ми не можемо схватити ни себе саме друкчије него ли слободне, идеја слободе је једна урођена идеја.

Душа има страсти; то је у томе што је душа, не зависећи од тела, у интимном општењу са њиме и што је тело мења, не у својој основи, већ у свом свакидањем животу. Има радњи душе које не називамо просто страстима, а којима, међу тим, ако не управља тело, бар на њих утиче. Памћење је пасивно и, према томе, је памћење једна врста страсти. Живи утисци које тело шаље мозгу остављају у овоме отиске (Малбранш би рекао: трагове) и према тим отисцима (траговима) душа се креће други, трећи пут и ми то зовемо памћењем: „Трагови у мозгу чине га способним да покрене душу на исти начин, на који ју је кренуо раније и да учини,

СЕДАМНАЕСТИ ВЕК

такође, да се сети нечега, потпуно исто онако као што превоји на комаду хартије или рубљу чине их способнијим да буду понова савијени онако како су раније били, него ли да никада тако нису били савијени“. Исто тако асоциација идеја је пасивна, дакле, је једна врста страсти. Асоциација идеја је то, да мисао прође истим путевима којима је већ једном прошла и да иде кроз свој лабиринт по концу који спаја мисли међу њима, а тај крај су трагови, које су мисли оставиле у мозгу. Предајући се асоциацији идеја ми смо пасивни и остављамо се једној страсти. То је толико тачно да то и сам обичан говор признаје: сањање је једна страст, човек може имати страст сањања; међутим, сањање није ништа друго но асоциација идеја у којој воља нема удела.

Да пређемо на страсти у правом смислу. Има их које су страсти душе и само душе; страст Бога је страст душе, страст слободе је страст душе; али их има много више које су последица спајања душе с телом. Те страсти су побуђене у души једним стањем тела или покретом тела или једног његовог дела; оне су узбуђења душе која одговарају покретима машине. Све се страсти односе на жељу за задовољством и на бојазан од бола и у колико се односе на ову или ону оне су експансивне или стегнуте. Има их шест главних, а све остале су само њине модификације: дивљење, љубав, жеља, радост која се односи на

Страсти

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

жељу за срећом, мржња, жалост која се односи на бојазан од бола. Све су страсти добре и могу постати злима. (У овоме се Декарт много удаљава од стоицизма за кога су страсти просто болести душе.) Све су страсти добре по себи самима. Оне су намењене, (важна теорија) да учине да трају мисли које би без тога само прошле и биле би брзо избрисане; с тога оне чине да човек дела; кад би човеком управљале само мисли, а да их не прати страст, он никада не би делао, а ако се усвоји да је човек рођен да дела, усвојиће се у исти мах да мора имати страсти.

— Али може ипак бити страсти добрих (таквих да даду снагу тачним идејама) и страсти рђавих.

— Не, све су страсти добре, али све имају тако исто своју рђаву страну, или боље своје скретање, које чини да могу постати рђаве. Дакле, у свакој страсти ма каква она била, може се разликовати сама страст, која је увек добра, и претераност, скретање, деградација или корупција те страсти, која чини, ако хоћемо да је тако назовемо, једну рђаву страст и то Декарт ради од страсти до страсти, у најмањим појединостима у својој Расправи о страстима.

Улога душе

Ако је то тако, онда каква ће бити улога душе (душа је воља)? Биће, да се пода добрим страстима или, боље рећи, свима страстима у онолико уколико оне имају доброга у себи и да сведе страсти да

СЕДАМНАЕСТИ ВЕК

само буду оне саме. У храбрости, на пример, постоји храброст и дрскост. Рад воље осветљене расуђивањем састојаће се у томе да сведе храброст да буде само храброст. Код страха, има бојажљивост и осећај самоодржања који је, по Декарту, основа страха и који је једна врло добра страст. Акција душе састојаће се да сведе страх на обичну обазривост.

Али како ће воља извршити те метаморфозе или бар те поласке, та одвајања та свођења на праву меру? Непосредно она не може ништа страстима; она их не може уклонити; она не може чак из њих отклонити њихов рђави део; али она може имати утицаја на њих преко расуђивања; она може да их доведе до пажљивог проматрања мисли коју оне носе собом и тим проматрањем изменити их. На пример, у питању је страх. Душа ће учинити да страх сматра опасност за много мању него што она замишља и довешће је тако, мало по мало, на просту обазривост.

Обратите пажњу да је тај начин, и ако посредан, врло моћан; јер он на крају заиста метаморфозира страсти у оно што им је супротно. Убедите страх да је мање опасно ићи напред, него побећи и да је најспасоносније бегство, бегство унапред, и онда сте претворили страх у храброст. — Али, такав је утицај воље на страсти чудновато невероватан; он неће никад постојати. — Хоће! Навиком! Н навика је

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

једна страст или, ако више волите, она је једно пасивно стање, као памћење, као асоцијација идеја и оно припада људима који само ту страст и имају. Али, помоћу начина које смо горе видели, воља, наметањем једног чина, првог чина, ствара почетак навике, наметањем другог већ утврђује навiku, наметањем трећег појачава је и т. д. У обичном говору воља, расуђујући страсти и расуђујући их без престанка, своди их на оно што имају доброг у себи и на крају их на то сведе трајно тако да постигне да има само оне страсти које хоће, или, ако више волите, а то је иста ствар, да има само страст добра. Морал се састоји у томе да волимо племените страсти, као што ће го рећи доцније Вовнарг, а то ће рећи, да волимо све страсти, сваку страст у ономе што је у њој добро, то ће рећи да сведемо сваку страст на оно што је у њој заиста добро, а то ће рећи да све страсти скупимо у једну, а то је страст дужности.

Декартова
метода

Као што рекосмо, и ако је имао утицаја свим оним што је написао, Декарт је својом методом имао највећи, а нарочито најтрајнији утицај, и с тога и завршавамо испитивањем његове методе. Она се садржи у једној речи: усвајати као тачно само оно, што је очигледно; усвајати као тачно све оно, што је очигледно. Декарт узима, дакле, очигледност као пробни камеи извесности. Али, пазите добро, а у томе је дубок дух ове методе: шта ће ме

СЕДАМНАЕСТИ ВЕК

уверити о очигледности ове или оне идеје? Како ћу знати да ми је нека идеја сасвим стварно очигледна? Да ли ју видим у потпуној светлости? Не, то није довољно, очигледност може бити варљива; може бити лажне очигледности; све погрешне идеје старих философа, сем софистичких, имале су за њих савршено карактер очигледности. Зашто? Зашто се заблуда јавља у духу као очигледна истина? Јер оцењивање, заиста, не зависи од интелигенције. Па од чега сависи онда? — Од воље, од слободне воље. Ево како. Заблуда, без сумње, зависи од наше оцене али оцена зависи од наше воље, у том смислу што од нас зависи хоћемо ли усвојити нашу оцenu и ако није довољно јасна или је нећемо усвојити јер није довољно јасна: „Ако се уздржим да дам своју оцenu о једној ствари кад је не схватам са доста јасноће и разликовања, очигледно је да нећу бити обманут.“ Очигледност, дакле, није само ствар оцене, разумевања, интелигенције, она је ствар одлучне воље и слободе храбро стечене. Ми смо пред очигледношћу, кад смо способни, са здравим разумом, примити или одбити оно што нам он предлаже да чинимо „на неки начин“, да се ставимо у тако стање душе да осећамо „да нас никаква спољна сила не принуђава мислити овако или онако.“

Те спољне силе су ауторитет, предрасуде, лични или паријски, интереси. Спо-

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

собност осећаја очигледности јесте, дакле, победа и самог здравог расуђивања и слободе духа који, предпостављајући поштење, скрупул и храброст и можда најтежу од свих храбрости, предпоставља дубоку и јаку моралност. Очигледност је дата само оним људима који су прво врло интелигентни, који су затим или боље, пре свега, дубоко поштени. Очигледност није последица моралности; али моралност је услов очигледности.

Ето основе Декартове методе; додајте јој савете о вештини расуђивања који већ у његово доба нису били никако нови; али су код њега врло прецизни: никако не уопштавати сувише брзо, никако се не задовољавати речима и гледати у свакој речи њену дефиницију, и т. д. — И онда ћете имати о њој довољну идеју.

Али, 1. Декарт је био тој методи неверан, као што се то увек догађа, и врло је често сматрао сугестије своје величанствене уобразиље за очигледности свога разума; 2. пробни камен очигледности је, свакако, најбољи, али треба још много па да буде непогрешан, и Вико му се подсмевао са исто толико разлога колико и духовитости, и најслободнији дух на свету може ипак наћи да су лажне ствари очигледне; 3. али, олакшавајући слободно истраживање, независно, индивидуално и презирно за сваки ауторитет, Декартова је метода постала један про-

СЕДАМНАЕСТИ ВЕК

грам, једна девиза, и као нека застава за целу модерну философију.

И из свега овог излази: да је цела модерна философија, сем малих изузетака, признала у Декарту свога оца: — Да индивидуална очигледност, ако се може тако изразити, фаворизирајући смелост и чинећи да сваки сматра да је у толико више у истини у колико се разликује од других и, према томе, не може сумњати у себе да подлежи утицајима, индивидуална очигледност је постала једна нова прилика да се човек превари; — најзад, да је Декарт, једном метаморфозом која није ретка, постао, по својој методи којој није следовао, шеф или уважени предак доктрина које би иначе он мрзео и које је већ највише мрзео. Зато што је рекао да једино очигледност и слободно истраживање очигледности воде истини, постао је предак скептика који су уверени да се треба покорити само очигледности, а да ова нигде не постоји: он је постао предак позитивиста који верују да, без сумње, негде постоји очигледност, али да то није никако у метафизици, у божјој правди, у познавању душе, у бесмртности и у Богу, у сазнањима која премашају наша средства сазнања, сазнањима која су изван сазнања. Тако да је овај човек који је убражавао више него и један, овај човек који је зидао тако често без поузданог темеља и тај човек опет, као што је лепо речено, који је увек мислио урођеним идејама, постао

Декарт отац
модерне
философије

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

је, по својој формули, учитељ и нарочито
јемац оних који су најрезервисанији и
најнеповерљивији у погледу стварања фи-
лософских и урођених идеја и уобразиља.
— То ништа не одузима његовој сјајној
заслузи: то је само један од оних обрта
којим обилује историја идеја.

Глава II

Картезовци

Цео XVII век је под утицајем Декартовим
Пор — Ројал, Босие, Фенлоп, Малбранш, Спинова,
Лајбниц

Скоро цео XVII век је био картезовски и у општем смислу речи, не само као присталица методе очигледности, већ као присталица опште Декартове философије. Гасенди (Gassendi) (Провансалац а не Италијан), професор философије у Ексу, затим у Паризу, није био, у самој ствари, веран ученик Декартов и он га је побијао више пута; нагињао је Епикуру и доктрини атома; приближавао се Хобесу, али се исто тако одушевљено дивио Бекону и тако додириваше Декарта који га је, у осталом веома ценио, и ако је нестрпљиво патио од његових убода. По примеру Епикура био је најумеренији и најстрожији човек и, у смислу речи, у вулгурној употреби, између њега и Декарта, Декарт је пре био епикурејац него ли он. Према једној традицији која по мом мишљењу није довољно доказана, био је професор Молиеру.

Сви су мислиоци XVII века били под

Утицај
картезовски

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

више или мање дубљим утицајем картезовским, Паскал (Pascal), Босие (Bossuet), Фенлон (Fenelon) Арнол (Aripauld) и цео Пор — Ројал. Овај утицај је почео опадати тек у XVIII веку, и ако подржаван од непоправног Фонтенела (Fontenelle), али контрабалансиран од Лока (Locke), да се понова јави као врло снажан у Француској у XIX веку у школи Мена де Бирана (Maine de Biran) и Кузена (Cousin).

Малбранш
(Male-
branche)

Треба дати нарочито место картезовцима скоро исто толико великим колико и Декарт, који су испунили својим именима XVII век, Француз Малбранш (Malebranche), Холанђанин Спиноза (Spinoza) и Немац Лајбниц (Leibnitz). Отишавши даље у идејама Декартовим, даље него што би то без сумње желео Декарт, из онога што је Декарт рекао да само преко Бога можемо видети тачно, Малбранш је уверавао да само у Богу видимо тачно, а то је у основи тачно иста идеја; може се једино наћи да је она код Малбранша прецизнија: „Једино Бога знамо по њему самом (верујемо му без неизвесности) њега само видимо непосредно и директно“. Све остало видимо у њему, у његовој светлости, у светлости коју он уноси у наш дух. Кад видимо, то је зато што смо у њему. Очигледност је светлост божанска. Он је веза идеја. (И тако Малбранш приближава Платона Декарту и показује и ако овај последњи то није могао ни слутити, да обојица кажу исту ствар). Бог је увек

узрок и пошто је узрок свих стварних објеката, он је исто тако и узрок свих истина и како је он свуда у свима стварним објектима, он је свуда у свима истинитим идејама које можемо имати, или пре у којима можемо имати удела. Кад тражимо једну истину ми се, и не мислећи молимо, пажња је једна молитва.

Исто онако као што је Декарт рекао да је васиона једно продужно стварање, Малбранш изводи или пре закључује да су наше мисли и наша дела, дела Божја. Нема дејства тела на нашу душу да се произведу идеје; то је непојмљиво; али приликом сусрета нашег ока са једним предметом Бог нам даје, сходну или не, идеју, — то не знамо — о том предмету; али најзад он нам даје о том предмету ону идеју, коју хоће да о њему имамо.

Нема дејства наше душе на наше тело; то је непојмљиво; али, с једне стране, Бог додаје нашој вољи једну снагу која тежи добру уопште, и сваком од наших израза воље додаје једну снагу која тежи извршењу и која је способна да изврши.

— Па онда, кад је наша воља рђава и ми је извршимо, онда Бог греши у наше име?

— Не заиста; јер грех није један акт, он се састоји у томе да се ништа не учини, он се састоји баш у томе да душа не дејствује на тело: дакле, нема једне снаге, има једна слабост. Грех је Бог који се из нас повукао. Грешник је само једно

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

биће које је без снаге јер му недостаје милост.

Принцип морала је поштовање реда и љубав реда. То чини два ступња од којих је први уредност, а други врлина. Саобразити се реду је врло разумно али је без заслуге (дати новац сиромашнима из навике или можда и сујете). Волети ред и желети да он буде већи, потпунији, ближи оном што Бог жели, значи прићи Богу, живети у Богу, као што тачно видети значи видети у Богу. Цео морал у свим детаљима, у које ми нећемо улазити, потиче из љубави реда. Вациона је један велики механизам, као што је рекао Декарт, кога покреће и којим управља Бог, то јест по законима које је Бог поставио; јер Бог дела само по општим вољама (које су закони) а не по посебним вољама. Другим речима има једна воља, нема више израза воље.

Чудо

— Али онда нема чуда; јер чудо је баш једна особена воља која пролази и прекида вољу општу.

— Пре свега има врло мало чуда, што допушта да се одржи ред; само кад би било непрекидних чуда не би било реда. Затим, чудо је једна опомена коју Бог чини људима, и због њихове слабости, да би их подсетио да иза закона има један законодавац, иза општих воља једно биће које хоће. Кад не би видели изузетке општих закона, они би због своје интелектуалне слабости, сматрали их за фатал-

ности. Чудо је једна милост која интервенише у ствари као што милост у правом смислу интервенише у људским делима. И оно није у противречности са општом намером Бога пошто, доводећи људске духове на ту истину да има једно биће које хоће, оно их навикава да сматрају све опште законе као стална дела, али као дела једног Бића с вољом. Чудо има ту врлину да чини да сматрамо све што је на свету као чудновато, а то је истина. Дакле чудо потврђује идеју реда. То је можда само у томе да изузетак потврђује правило.

Спиноза, који је у свом животу био један чист стоичар и најчистији од стоичара, глачајући стакла за астрономске дурбине да живи, одбијајући све помоћи и сва места професора која су му нуђена и живећи скоро без ичега, читао је Декарта и да би се саобразио принципу очигледности, прво се одрекао своје вере, која је била Мојсејева. Његов општи поглед на ствари је овај: Има само један Бог. Бог је све. Само он има своје атрибуте, т. ј. своје начине постојања и своје модалитете, т. ј. своје промене, као што сунце (ово је само упоређење) има своје начине постојања, своју округлину, боју, топлоту, а за промене: своје зраке, земљину топлину, непосредну светлост и своју пространу светлост и т. д. Бог, дакле, има два атрибута, мисао и распрострањеност, као што је то рекао Де-

Спиноза
(Spinoza)

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

карт; а промене су му баш све оно што видимо, пипамо, осећамо и т. д. Човечја душа је један атрибут Бога као и све оно што постоји: то је један атрибут моћнога Бога. Она није слободна, јер све што долази од Бога, све што је Божје, јесте један правилан и неминован развој самога Бога. „Нема ничег могућног (ничег што се може или не може десити). Све су ствари одређене неминовношћу божанске природе да постоје и делају на један начин. Нема, дакле, у души слободне воље; душа је одређена да хоће ово или оно по једном узроку који је такође одређен другим а овај опет другим и тако у бесконачност.

Међутим ми верујемо да смо слободни и, по принципу очигледности, ми јесмо слободни; јер нема ничег очигледнијег за нас од наше слободе. Ми смо исто тако интимно убеђени у нашу слободу, као што смо убеђени у наше постојање и ми сви тврдимо исто тако енергично: ја сам слободан, као што Декарт тврди: ја јесам. Ја јесам и ја сам слободан, две су ствари у које човек не може сумњати, ма какве напоре чинио.

Без сумње, али то је илузија. То је илузија једног бића које се осећа као узрок, а не осећа се као последица. Замислите једну билијарску лопту која би осетила да гура, а не би осетила да њу неко гура. Оно што ми зовемо одлуком, једна је идеја која нас одлучује, јер је

јача према нама од осталих; оно што зовемо одлучивањем јесте колебање између две или три идеје тренутно исте снаге; оно што зовемо изразом воље јесте једна идеја и оно што зовемо вољом јесте само наше расуђивање примењено на чињенице. Ми нећемо да се бијемо, ми имамо идеју да се бијемо и та нас идеја повлачи собом; ми нећемо да се обесимо, ми имамо сталну идеју да се обесимо и та нас идеја понесе.

Спиноза је написао један морал. — Зар није коренито немогућно писати један морал, кад се не верује у слободну вољу? Дивна оригиналност Спинозина, а ако његова идеја може бити оспорена јесте баш да морал зависи од вере у неминовност свих ствари, јесте да у колико је више човек убеђен у ту неминовност у толико је више моралности, јесте да у колико се више човек сматра слободним у толико више је неморалан. Човек који се сматра слободним претендује да поремети општи ред, а моралност је баш у томе да му се саобрази; човек који се сматра слободним тражи једно индивидуално добро, као да може бити индивидуалног добра и као да добро није за сваког да се потчињава законима потребним за све, законима који баш сачињавају добро; човек који се сматра слободним устаје против Бога, сматра се Богом пошто се сматра творцем онога што чини и пошто верује да је моћан пореметити нешто у механизму и

Његов
Морал

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

унети у њега извесну количину покрета. У самој ствари он ништа не чини од свега тога; али он верује да чини и сама та мисао, лажна и ниска, одржава га у погодби најбеднијег живота; једном речју човек који се сматра слободним није можда безбожник, али је непобожан.

На против, човек који се не сматра слободним, сматра да је у Божјој руци и то је прва мудрост и прва врлина. Ми смо у Божјој руци као што је иловача у руци лончара; луда би била вазна која би пребацивала лончару што ју је начинио малом а не великом вазном, обичном, а не за салон. Сматрати се у руци Божјој јесте прва мудрост; видети га, видети га што можемо мање неразговетно, то је висока мудрост; треба видети његове намере или бар његову велику намеру и здружити се с њом, постати тако, не само његов део — ми смо то увек — већ његов свесни део.

То је љубав Бога, а љубав Бога је сушта врлина. Ми треба да волимо Бога без обзира на добро које нам може учинити или казне које може на нас да примени; јер волети Бога љубављу Бога добродиног или страхом од Бога који кажњава, није волети Бога, већ волети самог себе.

Страсти

Наши су непријатељи и препреке да се уздигнемо до тог полу-савршенства, наше страсти. Оне чине да чинимо неморална дела. — Да ли реч „неморалан“

КАРТЕЗОВЦИ

има неког смисла, кад не чинимо ништа, што нисмо обавезни чинити? — Да — исто тако као што је она погрешна идеја до које смо, вођени нашим погрешним духом, дошли неминовна, али јој то не смета да буде погрешна; и ако смо доведени неминовно до једног ружног чина, то ништа не смета да је он неморалан. Страсти су наша несавршенства, недостаци, празнине једне душе коју нису испуниле идеја Бога, идеја општег реда и љубави Бога и општег реда и која, према томе, живи индивидуално т. ј. одвојена од васионе.

Страсти су безбројне и Спиноза описује у једној дебелој књизи, брижљиво и с особитом дубином, само најглавније, а у које жалимо што не можемо улазити. Етика Спинозина је неупоредно ремек-дело.

Проучавање страсти је спасоносна ствар, јер проучавајући их ми се одвајамо од њих и у толико видимо њихову празнину, нискост и детињасту и чак животињски карактер њихов. Могло би се чак додати да је сама помисао да их човек проучава један чин одвајања од њих. „Ти ме не би тражио, да ме већ ниси нашао“, каже Бог Паскалу. „Ти нас не би истраживао да нас већ ниси напустио“, могу рећи страсти философу.

Које су санкције морала? То су неминовне санкције; као што је, исто тако, све неминовно и тако рећи механично. Нема

Санкције
морала

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

ни заслуга ни кривица и злочинац није крив; само је он изван реда и све се мора вратити у ред: „Онај који побесни услед уједа бесног пса несумњиво је невин; међутим свет има права да га удави. Исто тако и човек који не може да управља својим страстима из страха од закона јесте богаљ који се може извинити; међутим он не може уживати душевни мир ни сазнање Бога, ни љубав Бога и потребно је да он умре“. Својом смрћу он се враћа у ред.

Али, да ли постоји санкција с оне стране гроба т. ј. је ли душа бесмртна и да ли ћемо бити у њој, награђени у другом животу? Мисао Спинозина је неодлучна у томе; али, ризикујући да га покваримо, чега се бојим, изгледа ми да се она може овако резимирати: душа се чини бесмртном, у колико она, сазнањем Бога и љубави Бога, учествује више у Богу. Она постаје постепено божанска и приближујући се савршенству, она се, тим напретком, приближава бесмртности. Може се схватити да се она убија заблудом и грехом, а да се врлином чини непропадљивом. Та бесмртност није или не изгледа да је лична, она је просто дефинитивни повратак у Бога; бесмртност Спинозина била би, дакле, једно продужење оног напора који треба да чинимо у овом животу да бисмо пристали уз општи ред; награда зато што смо у овом свету пристали уз њега, на другом је у томе што се с њим

КАРТЕЗОВЦИ

смешамо и то је онда право блаженство. На овом свету треба све да видимо с гдешта вечности (*sub specie aeternitatis*), а то је један начин да човек буде вечан; ван тога ми ћемо бити у самој вечности.

Лајбниц је један универсални дух, историчар, природњак, политичар, дипломат, научник, теолог, математичар . . . Ми ћемо га узети у обзир само као филозофа. За Лајбница основ, суштаство свих бића није или мисао или распрострањеност, као код Декарта, већ је то снага, произвођач делања. „Оно што не дела, не постоји.“ Све што постоји једна је сила, или делање или оно што тежи делању. А сила, свака сила има два карактера: она хоће да дела и она хоће да мисли. Свет је хијерархиски склоп свих његових сила. На врху је врховна сила, Бог, који је бесконачна сила, бесконачна мисао; силазећи од ступња на ступањ долази се до ниских и мрачних сила које изгледа да немају ни моћи ни мисли, али које имају, међутим, један минимум сила и чак и мисли, тако рећи, латентне. Бог мисли и дела бесконачно; човек мисли и дела моћно, благодарећи разуму који га одликује од осталих створења; животиња дела и мисли мрачно; али она дела и мисли јер има једну душу, душу која је начињена од сећања и трагова и последица сећања и „три четврти наших дела управљани су сећањем и ми, по најчешће, деламо као животиње“; биље дела и, ако не мисли, бар осећа, а то је

Лајбниц
(Leibnitz)

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

опет мисао, мрачније него ли животиње; и најзад, у минералима, моћ акције и мисао спавају, али нису ништавне пошто се могу променити, код биља, животиња и човека, у живу материју која осећа и мисли.

Дакле, као што ће доцније то тврдити и Шопенхауер, све је пуно душа и душа које су силе у исто време као и интелигенције. Човечја душа је такође једна сила као и тело. Какав може бити однос између те две силе, које изгледа дејствују једна на другу и које у сваком случају дејствују у складу тако да, покрет који хоће душа извршава тело, или да уз покрет тела пристаје душа; каква може бити веза између њих, у чему је узајамно потпомагање и склад? Лајбниц (а има нечег сличног и код Декарта) мисли да све силе у свету дејствују спонтано; а ли, да између свих акција које врше постоји вољна сагласност Бога, један склад који поставља општи ред, једна „претпостављена хармонија“ која их управља све ка једном истом циљу. Е добро! између душе, те силе, и тела, опет силе, та хармонија влада као год између ма које природне силе и које друге или свих осталих; и ето како се објашњава јединство и склад душе и тела. Замислите два добра часовника израђена од истог часовничара, они ће показивати једнако време и изгледаће да овај заповеда оним, или онај да заповеда овим. И све су силе светске часовници који се слажу један с другим, јер су унапред до-

КАРТЕЗОВЦИ

теране од божанског часовничара и све оне бележе вечни час.

Из свих тих општих погледа на ствари духове и дух, Лајбниц је дошао до једног радикалног оптимизма, због кога су му се највише подсмевали, а због кога је он остао славан. Он мисли да је све добро, покрај зла чије постојање нико не може оспорити; а то ће рећи да он мисли да је све најбоље могућно у најбољем могућном свету. Заиста, Бог је врховна мудрост и врховна воља, то је било очигледно за Декарта који се, у погледу очигледности, није лако задовољавао. Та савршена мудрост и та савршена доброта могли су изабрати само оно што је најбоље. — Јесте, али зло ипак постоји! Смањите га колико год хоћете оно опет постоји. — Оно постоји по неминовности која је нераздвојна од онога што је створено. Све што је створено, несавршено је; једино је Бог савршен; оно, што је несавршено по дефиницији је измешано добрим и рђавим. Зло је само граница добра где је Бог принуђен да се заустави, стварајући бића и ствари друге него ли он сам и да их је стварао само по апсолутном добру он би само себе створио. И то је право значење речи „најбољи могући свет;“ свет је савршен у граници где оно што је створено, дакле несавршено, може бити савршено, у граници где оно што није Бог може бити божанско; свет је сам Бог у колико може остати он кад је друго нешто него он.

Радикални
оптимизам
Лајбницов

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

Три зла

Разликујмо, да бисмо боље разумели. Има три зла: метафизичко зло, зло физичко и зло морално. Метафизичко зло је сам факт не бити савршен: доста је природно, да оно што потиче само од савршеног не буде савршено. Зло физичко је патња; Бог не може штети патњу, не може је желети, миловати, али је може допустити као средство добра, као услов добра; дакле, не би могло бити моралног добра ако нема прилике за борбу, а не би било прилике за борбу да не постоји физичко зло: претпоставите један рај; цео свет живи безбрижно у њему и нема места да икад покаже и најмање стрпљење, најмању храброст, најмању врлину. И најзад, морално зло је грех. Бог може још мање штети да грех постоји, али може допустити да постоји, оставити да постоји, да би било за људе прилике да заслужи или згреше. Ништа није лакше до критиковати Бога, посматрајући један део његовог дела и не посматрајући целину. Он је морао створити ради једне целине и само га у целини треба судити. И како, баш, целину не може нико обухватити, ћути глупи разуме, како каже Паскал, и не суди никако или суди а priori, јер овде се не да судити по искуству и реците да је оно што је савршено могло штети само оно што је највише могућно савршено.

Могућно и немогућно

Остаје ипакосновна примедба: потчинити Бога услову могућног значи ограничити га и узалуд је говорити да је Бог

КАРТЕЗОВЦИ

оправдан тиме шта је учинио све добро могућно, ако оно то није, јер речи „могућно“ и „немогућно“ не могу имати значења за свемоћ и јер неограничена моћ може, по дефиницији чинити немогућно.

Али, одговара Лајбниц има метафизичко немогућно, има немогућно у бесконачности, то немогућно је апсурд, то је контрадикција. Може ли Бог учинити да целина буде мања од њеног дела, да буде краћа линија од праве? Разум одговора не. Бог је, дакле, ограничен? Он је ограничен апсурдом, а то ће рећи да је неограничен, јер је апсурд једно опадање. Треба, дакле, веровати да је мешавина добра и зла једна метафизичка неизбежност, којој се, нећу рећи, Бог потчињава, али у којој он природно дела и да је одсуство зла једна метафизичка противречност, један апсурд по себи, који Бог баш зато што је савршен не може учинити; и то је, без сумње, оно што бисмо ми видели, уместо да га закључујемо, кад би нам целокупност ствари била позната из њихових односа, њиховог слагања и њихове хармоније.

Лајбницов оптимизам исмевао је нарочито Волтер у свом Кандиду, а бранио га наивно Русо, бранио га величанствено Виктор Иго у овим стиховима достојним Лајбница:

Да, можда иза сфере облака,
Усред тог непокретног и успаваног азура
Ви чините испознате ствари
У које бол човечји улази као елемент.

Глава III

Енглези у XVII веку

Лок: његове идеје о чевечјој слободи, моралу, општој политици, верској политици

Лок
(Locke)

Лок, врло научен у разним наукама, физици хемији, медицини, мешајући се често у политику, врло обавештен о животу многобројним путовањима, интересантним и славним пријатељствима, студирајући увек и размишљајући до у доста дубоку старост, написао је само врло смишљена дела: Расправа о грађанској Влади и Оглед о расуђивању.

Изгледа да је Лок писао о расуђивању само зато да побија „урођене идеје“ Декартове. За Лока нема урођених идеја. Пре него дођу у додир са спољњим светом дух је једна *tabula rasa* и нема ничега у духу што није прво било у чулима. Шта су, дакле, идеје? То су сензације које мозак бележи и сензације које размишљање израђује и мења. Те се идеје, затим, удружују међусобом, тако да чине огромну гомилу комбинација. Оне се удружују на природан или на вештачки начин, на природни начин то јест према великим, првим, простим идејама које нам је дало размишљање, идеја узрока, идеја циља, идеја

ЕНГЛЕЗИ У XVII ВЕКУ

средстава за један циљ, идеја реда и т. д.; и скуп тих асоциација се обично зове разумом; оне се удружују случајно узбуђењем, навиком и т. д. и онда стварају предрасуде, заблуде, сујеверице. Страсти душе су изгледи задовољства и бола. Идеја једног могућног задовољства ствара у нама жељу, која се зове амбиција, љубав, жуд, лакомот; идеја могућне казне ствара у нама страх, грожење и тај страх и то грожење зову се мржња, завист, љутња, одвратност, гнушање, презрење. У основи ми имамо свега две страсти: жељу за уживањем и страх од патње.

Је ли човек слободан? Апелујући на искуство и позивајући се на њега и на њега само а не на интимни осећај, Лок изјављује да човек није слободан. Једна воља му изгледа увек одређена једном другом вољом, а ова опет једном другом, у бесконачност, или једним поводом, или једном силом, једним узроком који чине да пође лево или десно. Постоји воља, т. ј. прецизна и жива жеља да учинимо једно дело или да продужимо једно дело или да га прекинемо, али та воља није слободна, јер замишљати је слободном, значи замишљати је способном да жели оно што она не жели. Воља је једна узнемиреност за делање у овом или оном смислу и та узнемиреност, због свог карактера узнемирености, јаког узбуђења, затегнутости душе, изгледа нам слободна, изгледа нам једна унутрашња сила која

Човечја
слобода

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

је самоуправна и независна; ми стичемо свест о вољи у напору. Не поричимо ту затегнутост, али знајмо добро да је она ефект једне силне жеље коју препона дражи; та затегнутост не казује дакле ништа сем то да је жеља жива и да има једна препона. Дакле, та жеља, толико жива да га дражи препона и да нас, тако рећи, напегне против ње, јесте једна страст која преовлађује и испуњава цело наше биће, тако да никада нисмо више страсни него кад мислимо да хоћемо и да, према томе, у колико више хоћемо у толико смо мање слободни.

Али зато не треба побркати вољу и жељу формално и апсолутно. Намучени врућином имамо жељу да се напијемо хладне воде, и пошто знамо да би нам то шкодило, имамо вољу да не пијемо; али, ако је ово једна важна разлика, није и основна; оно што нас гони да пијемо јесте једна страст, оно што нас спречава да то чинимо јесте једна страст и то више општа и јача, жеља да не умremo, и по томе што та страст срећући се с једном другом страшћу и борећи се против ње производи у целом нашем телу једну врло велику затегнутост, она је ипак једна страст, ако се чак не би могло рећи да је она једна још страснија страст.

У политици је Лок био противник Хобсов чије смо теорије о деспотизму раније изнели. Он не верује да је природно стање рат свију против свих. Он

ЕНГЛЕЗИ У XVII ВЕКУ

не верује да се човек удружује зато да би избегао људождерство, већ да би обезбедио и лакше бранио своја природна права: сопственост, личну слободу, праведну одбрану. Друштво постоји само зато да заштити та права и његов разлог постојања је у дужности да их брани. Суверен није, дакле спасилац народа, он је само његов пуномоћник и чиновник. Ако он повреди права човекова, он толико ради на супрот својој мисији и свом мандату да је побуна против њега легитимна. „Мудри Лок“ како га увек називаше Волтер, проналазач је Човечјих Права.

У политици верској, он је опет либералан и полаже на одвајање цркава од државе, пошто држава не треба да има своју веру и пошто је њена дужност да подједнако штити слободу свих вера. — Лока је дискутовао Лајбниц стопу по стопу и, не усвајајући урођене идеје Декартове, не усвајаше ни идеје сензација Локове и говораше: „Нема ничега у свести што већ није било у чулима“, добро . . . сем саме свести . . .“ Свест нема урођених идеја, рођених, готових; али она има своје облике у које се смештају идеје и добијају облик и то је баш својствено свести. И то су ти облици које ће Кант назвати доцније категоријама расуђивања, а у основи, под урођеним идејама није ни Декарт разумевао ништа друго. Лок је имао на француске философе XVIII века особити и као неки заповедни утицај.

Глава IV

Енглези у XVIII веку

Беркле: философија која сматра да материја не постоји, неванредно идеалистичка.

Давид Хјум: скептичка философија.

Скотска школа: философија здравог разума.

Беркле
(Berkley)

После сенсуалисте Лока, дошао је необуздани идеалист Беркле, Енглез као и он. Писао је као врло млад, продужио је писати до своје 60 године, а умро је у 67 години. Није веровао у материју, није веровао у спољњи свет. То је сва његова философија. Зашто није веровао? Јер се сви мислиоци слажу у томе да не можемо знати да ли видимо спољњи свет онакав какав је. Али онда, ако га не знамо, зашто тврдимо да он постоји? Ми о њему ништа не знамо. Е онда, ми треба да саградимо свет само са оним што о њему знамо и кад би смо друкчије чинили то не било философисати већ се одати маштању. Е, шта знамо ми о свету? Наше идеје и ништа друго сем наших идеја. Е лепо да кажемо: има само идеја. Али одкуда нам оне долазе? Објаснити их као да нам долазе из спољњег света који нисмо никад видели, значило би објашњавати тамно нечим још тамнијим. Оне су ду-

ЕНГЛЕЗИ У XVIII ВЕКУ

ховне, оне нам долазе, без сумње, од неког духа, Бога. То није немогућно и није не-логично и Беркле у то верује.

По здравом разуму, ова доктрина може изгледати једно просто маштање, али Беркле је у њој видео много врло важних и врло спасоносних ствари. Ако верујете у материју, ви можете веровати само у њу и ето онда материјализма са својим последицама моралним, које су неморалне; ако верујете у материју и у Бога, вама то двојство толико смета да не знате како да одвојите природу од Бога и онда дође да видите Бога у материји, што се зове пантеизмом. Једном речи, Беркле је укинуо материју између нас и Бога, да бисмо се, да се тако изразимо, непосредно осећали у додиру са Богом. Он има много што шта Малбраншово, да се може рећи, да га он води до крајности. И ако владика, њега није зауставила, као Декарта идеја да нас Бог не може преварити и он одговара-ше да нас Бог не вара, да нам он само даје идеје, а да се ми сами варамо, при-писујући им друго порекло него ли он; нити је њега зауставио, као Малбранша, ауторитет Св. Писма које у Генеzi по-казује Бога, да ствара материју. Он је у томе, без сумње, гледао само симболично значење, једну врсту говора за гомиле.

Давид Хјум, Скот, више славан, бар за његово доба, као историчар Енглеске, него ли као философ, био је међутим врло до-стојан пажње у погледу ове друге титуле.

Давид Хјум
(David
Hume)

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

Давид Хјум не верује ни у шта, и, према томе, рећи ће се он није философ; он нема философског система. Да, он нема философског система, али он је критичар философије, и према томе, он философира. Материја не постоји: пошто о њој ништа не знамо, не рецимо да постоји. Али ми, ми постојимо. Све што нам је могућно знати то је да у нама постоји један низ идеја, представа; али шта је то ми, шта је то ја? О томе ништа не знамо. Ми присуствујемо једном дефиловању слика и њихов скуп можемо назвати ја, али ми не схватамо нас као нешто што је једно, као једну личност. Ми смо гледаоци једног унутрашњег позоришног комада иза кога не видимо никаквог аутора. Нема места више веровати у ја, него ли у спољњи свет.

Урођене
идеје

Што се тиче урођених идеја, оне су просто опште идеје, које су опште илузије. Ми верујемо, на пример, да свака последица има свој узрок или, да се боље изразимо, да свака ствар има свој узрок. Откуд знамо то? Шта видимо? Видимо да једна ствар долази иза друге. Ко нам каже да она произлази из оне друге, да ствар В мора неминовно доћи, јер ствар А постоји? Ми то верујемо, јер кадгод је била ствар А, дошла је и ствар В. Е добро, рецимо да сваки пут кад ствар А постоји (бар до сада), дође ствар В; и не рецимо ништа више. Има редовних сукцесија, али ми је потпуно непознато, да ли има узрока.

ЕНГЛЕЗИ У XVIII ВЕКУ

Из овога излази да за Хјума слобода не постоји. Врло очигледно; јер кад се сматрамо слободним, ми сматрамо да се схватамо као узрок. А реч узрок не значи ништа. Ми смо једна сукцесија врло апсолутно одређених феномена. Доказ је што ми предвиђамо и то скоро увек тачно (а могли бисмо увек тачно предвиђати кад бисмо потпуно познавали карактер личности и утицаје који на њих дејствују), шта ће урадити лица која познајемо, што би било немогућно кад би она чинила оно што хоће. И ја, у самом тренутку кад сам апсолутно сигуран да неку ствар чиним зато, што сам тако хтео, видим мога пријатеља да се осмехује и каже ми: „Био сам сигуран да ћете то учинити. Ево ја сам то записао.“ Он ме је разумео као неминовног, док сам се ја осећао као слободан. И, обрнуто, он ће се сматрати слободним чинећи нешто, зашта би се ја кладио, да мора учинити.

Какав морал може имати Хјум са таквим принципима? Пре свега, он протестује против оних, који изводише из његових принципа неморалност његовог система. Пазите, говораше он духовито, као и Спиноза у осталом, присталице слободне воље су неморалне. Без сумње! Јер кад има слободе, онда нема одговорности. Ја нисам одговоран за моја дела ако она нису везана у мени за нешто трајно и стално. Ја сам убио. То је заиста случајно,

Слобода и
морал Хјумов

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

ако је то по једној сасвим осамљеној одлуци, потпуно одвојеној од мога карактера, тренутној, ја сам безкрајно мало одговоран. Али ако су сва моја дела везана, условљена једна другим, свако од њих зависи од свих осталих, онда ако сам убио то је зато што сам убица у сваком тренутку мога живота и онда сам те колико одговоран!

Узмите у обзир да тако баш и судије сматрају ствар, пошто тако пажљиво истражују прошлост оптуженога. Они га сматрају у толико више за кривог, у колико је увек показивао рђав инстинкт. — Дакле, они налазе да је он у толико више одговоран, у колико је више био неминован? — Да.

Дакле Хјум се не сматра избаченим из морала, он не сматра да му је по његовим принципима забрањено да има један морал и он га има. То је морал осећаја. Ми у себи имамо нагон среће и ми тражимо срећу; али ми имамо, такође један нагон благодикљивости који нас води да тражимо општу срећу, а разум нам каже да се та два нагона мире, или пре да се они слажу, пошто ћемо нашу посебну срећу наћи само у општој срећи.

Скотска Школа (крај XVIII века) била је нарочита школа људи који се везиваху за здрав разум и људи који беху одлични моралисти. Треба бар именовати Тому Реда и Стјуварта. Они су се нарочито трудили да побијају претежни

Скотска
Школа
Ред,
Стјуварт
(Reid
Stewart)

ЕНГЛЕЗИ У XVIII ВЕКУ

идеализам Берклејев и скертицизам Давида Хјума, а по мало такође и доктрину *tabula rasa* Локове. Они понова саграђиваше дух човечји па чак и свет, који као да су се испарили код њихових претходника, скоро као оно у доба Декартово. Верујмо у стварност спољњега света верујмо да има узрока и последица, верујмо да постоји једно ја, једна личност човечја коју схватамо непосредно и која је један узрок; верујмо да смо слободни и да смо одговорни, јер смо слободни и т. д. Они беху нарочито врло добри описивачи душевних стања, врло добри психолози — моралисти и они су претци врло угледне плејаде енглеских психолога XIX века.

Глава V

Француски философи XVIII века

Волтер ученик Локов

Русо слободни хришћанин, али веома прожет верским осећањима

Дидро каприциозан материјалист

Д'Олбак и Хелвецијус отворени материјалисти

Кондијак философ сензација

Волтер
(Voltaire)
Русо
(Rousseau)

Француска философија XVIII века, доста слаба (да ништа не кријемо), била је као под господарством философије енглеске, изузимајући Берклеја, а нарочито Лока, Давида Хјума, и то нарочито Лока, који је био као неки интелектуални Бог Француза тога доба, који су се хвалили философијом.

Волтер је, сваки пут кад би расправљао о философији, био само одјек Лока, кога је у осталом мало дубоко проучавао и коме је мало шкодио, јер читајући Лока кроз Волтера веровало се да је Лок био површан.

Русо је био ученик и противник Хобесов, као што се то често дешава, и приказивао је публици доктрине Хобесове обрћући их наопако, стављајући стање анђеоске природе на место стања паклене природе, и владу свију свима на место владе свију

ФРАНЦУСКИ ФИЛОСОФИ XVIII ВЕКА

једним, достижући увек до исте тачке са једном простом разликом у форми; јер кад Хобес изводи деспотизам који један врши над свима, Русо изводи деспотизам свију над сваким. У Емилу инспирисао се, мање него што је речено, по мом мишљењу, али неоспорно, ипак мало идејама Лока о васпитању. Каже се скоро свуда да је Русо имао великог утицаја на Канта. Ја знам да се Кант бескрајно дивио Русоу, али никад нисам могао разазнати неки утицај Русоа на Канта.

Дидро се пре везује за Давида Хјума. Разлика која је велика у овоме је: Давид Хјум у свом скептицизму остаје озбиљан човек, резервисан, добро васпитан, дискретан и само је скептик, док је Дидро бујан негатор и човек парадоксан, ћудљив, безобзирни циник.

Скоро је смешно споменути у једној сумарној историји философије, као под-Дидро, ако се тако може рећи имена, Хелвецијуса и д'Олбака који су само духовити људи који су мислили да су философи а који нису чак увек ни духовити људи.

Кондијак је друге врсте. То је врло озбиљан философ, снажне мисли. Претерани ученик Локов, док Лок усвајаше као порекло идеја сензацију и размишљање, Кондијак усвајаше само чисту сензацију и сензацију промењену т. ј. ону која се мења сама. Дефиниција човека коју он изводи из тих принципа врло је славна

Дидро
(Diderot)
Хелвецијус
(Helvetius)

Д'Олбак
(D'Holback)

Кондијак
(Condillac)

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

и интересантна: „Ја сваког човека је само збирка сензација које осећа и оних које му памћење враћа; то је свест оног што је, комбинованог са успоменом оног што је био“. За Кондијака, идеја је једна сензација која се утврдила и која је била обнављана и оживљавана другим; жеља је једна сензација која хоће да се поврати и тражи прилику да се обнови, а сама воља није ништа друго до најјача жеља. Кондијак је вољно и систематски ограничен, али његов систем је добро спојен и изнет у дивно јасном и тачном језику.

Глава VI

Кант

Кант понова саграђује целу философију ослањајући је на морал

Рођен у Кенигсбергу 1724. године, Кант је био професор у Кенигсбергу целог свог живота и умро у истом месту 1804. Имао је у свему генијалности. Почео је теолошком философијом у употреби у његовој земљи, философијом Волфа која је била у главним потезима Лајбницова. Али је рано читао Давида Хјума и мисао енглеског скептика даде му идеју да потвргне све философске идеје једној строгој и тесној критици.

Пре свега он се упитао каква је права вредност наших сазнања и шта је то сазнање. Ми у опше мислимо да нам ствари дају сазнања која о њима имамо. Али зар нисмо то ми који натурамо стварима облике нашега духа и зар сазнање, које ми мислимо да имамо о стварима није само сазнање које узимамо из закона нашег духа, примењујући га на ствари? Ово је више вероватно. Ми схватамо ствари по калупима, у неку руку, који су у нама и који им дају своје облике и оне би биле безобличне и хаотичне кад

Сазнање

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

би то другчије било. Затим, треба разликовати материју и облик наших сазнања: материја наших сазнања су саме ствари. Облик наших сазнања, смо ми сами. „Наше експериментално сазнање је састављено од оног што примамо утисцима и оног што наша сопствена особина познавања изводи из себе саме поводом тих утисака.“

Осетљивост
Расуђивање
Разум

Они који верују да нам све што мислимо долази преко чула, варају се; тако исто они, који верују да нам све што мислимо долази од нас самих, варају се. — Рећи: материја је привидност и рећи: идеје су привидности, подједнако су погрешне доктрине. Ми сазнајемо осетљивошћу, расуђивањем и разумом. Осетљивошћу примамо утисак појава; расуђивањем дајемо тим утисцима њихове облике и везујемо их међу собом; разумом, дајемо себи опште, универсалне идеје, премашајући их или верујући да премашамо податке чак и везане и систематисане о стварима.

Аналишимо осетљивост, расуђивање и разум. Осетљивост има своје облике које намеће стварима. Ти облици су време и простор. Време и простор нам не даје материја, као боју, мирис, укус, звук; њих чула не опажају; то су дакле облици наше осетљивости: ми можемо осећати само по времену и простору, само смештајући оно што осећамо у простор и у време; то су услови осетљивости. Ми опажамо појаве под законом простора, под законом времена. Шта бива са њима у нама? Њих

прихвата расуђивање које тако исто има своје облике, своје снаге расуђивања, уређивања и везивања. Његови облици или снаге, или, боље рећи, њени активни облици су, н. пр., схватање увек подједнаке количине: кроз све те појаве остаје увек иста супстанција; схватање узрочности: свака ствар има свој узрок, а сваки узрок своју последицу и тако је увек. Ето погодаба нашег расуђивања, без чега ми не расуђујемо, и облика које ми у себи намећемо свим стварима да би их разумели.

Тако познајемо свет; то излази на то, да свет постоји, бар за нас, само у толико, у колико га замишљамо. Разум би хтео да иде даље; хтео би да обухвати најопштије, универсално, оно што је изван искуства, изван ограничених и скучених систематизација које је поставило расуђивање; да зна, н. пр., први узрок свих узрока, последњи и заједнички циљ, да се тако изразим, свих намера; да зна „зашто нешто постоји?“ И „чега ради нешто постоји?“, најзад да одговори на сва питања безконачности и вечности.

Треба да знамо, да он то не може. Како би могао? Он делује, он може деловати само на основу података искуства и систематизације расуђивања које сређује искуство, али га не премаша. Делајући само на томе, имајући само то за материјал, како може он сам превазићи искуство? Он то не може. Он је (ово је, у осталом, врло важно и не треба никако

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

заборавити), он је само један знак, један сведок. Он је знак да људски дух има потребе за апсолутним; он је сам та потреба; без тога он не би постојао; он је сведок нашег несавладљивог захтева да знамо и наше тежње да оценимо, ако само знамо нешто, да не знамо ништа; он је сам тај захтев и та тежња, без тога он не би постојао. Зауставимо се овде за тренут. Човек зна од природе само утиске које од ње добија, сређене облицима осетљивости и још идеје које о њој чува сређене облицима расуђивања. То је мало. То је све, ако узмемо у обзир само чист разум.

Практичан разум

Али, можда има један други разум, или један други вид разума: практични разум. Шта је практични разум? Нешто нам каже у нама: ти треба да радиш и треба да радиш на овај начин; треба добро да радиш; ово није добро, немој то чинити; ово је добро, учини то. Као факт, то је неоспорно. Али шта то треба да каже? Коме је то податку искуства, којој систематизацији расуђивања, позајмио наш дух? Где је то узео? Покорава ли се природа неком ти мора ш? Ни најмање. Она постоји, развија се, иде својим током, према начину на који ми видимо у времену и простору, и то је све. Да ли нам расуђивање даје идеју о ти мора ш? Никако; оно нам даје идеје количине, каквоће, узрока и последице и т. д. и то је све; у томе нема никаквог ти мора ш. Ти мора ш

КАНТ

је дакле просто човечанско; то је једини принцип који долази само од нас.

Лако је могућно да је он основа нас самих. — Он је може бити једна илузија. — Без сумње, али је врло важно, да он постоји, док га ништа не рађа и није такво да га рађа. Илузија је једна слабост чула или грешка логике и тако се објашњава; али илузија у себи и по себи и долазећи од саме себе врло је чудна и не објашњава се као илузија. Остаје да је она стварност, стварност наше природе и, с погледом на принудну снагу њеног гласа и њеног чина, она је најстварнија стварност која у нами постоји.

Тако бар мисли Кант и каже: постоји један практични разум који не премаша искуство и не помишља премашати га: али који и не зависи од њега, који је од њега потпуно одвојен и који је своје сопствено (човечје) искуство. Тај практични разум нам каже: треба да чиниш добро. Гомила га зове савешћу; ја га зовем у опште практичним разлогом, ја га називам, кад га узмем у његовом принципу, не водећи рачуна о применама које предвиђам, категорички императив. Зашто то име? Да би га добро обележио. јер ми осећамо да нам заповеда нешто друго, а не он, али не на исти начин. Осећамо да нам заповеда обазривост, н. пр., која нам каже: не силази низ степенице трчећи, а ко нећеш да сломијеш врат; осећамо да нам заповеда пристојност која нам каже: буди

Кате-
горични
императив

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

учтив, ако не желиш да те сви људи оставе сама и т. д. Али, савест нам не каже ако; она нам каже кратко ти мораш, без обзира шта се може или не може догодити, и чак је њен карактер да презире сваки обзир последица. Она би нам рекла: стрчи низ степенице да спасеш оно дете, ма и врат сломио. Стога ја и зовем све друге заповести императивима хипотетичним, а заповест савести називам, и то њу само, категоричним или апсолутним императивом. Ето то је доказано.

Морал, закон човечји

Али размислите: морал, ако је ово што предходи тачно, морал је баш закон човечји, његов сопствени закон, као што је закон дрвета да се распростире у корен и у гране. Добро. Али да би човек могао послушати свој закон, треба да буде слободан, да може радити што хоће да ради. То је сигурно. Дакле, треба веровати да смо слободни, јер да нисмо слободни, не бисмо могли послушати наш закон; и морални закон би био апсурдан. Морални закон је знак да смо слободни. Сви остали докази слободе су ништавни или слаби крај овога. Ми смо слободни јер треба да будемо слободни да бисмо могли чинити добро, које нам наш закон заповеда да чинимо.

Али испитајмо још. Ја чиним добро да бих послушао закон; али кад сам га учинио, ја имам идеју да би било неправедно да зато будем кажњен, а да не будем награђен, да би било неправедно, кад не

би било склада између добра и среће. Међутим, врлина је ретко награђена иа овом свету, и чак је често кажњена; она привлачи несрећу и зло на онога који је врши. Да то није знак да има два света од којих ми видимо само један? Да то није знак да врлина ненаграђена овде, треба да буде награђена на другом месту, да не било неправде? Врло је вероватно да је тако.

Али зато је потребно да је наша душа бесмртна. Она је бесмртна, пошто мора бити бесмртна. Морални закон се врши и испуњава у наградама или казнама с оне стране гроба, које предпостављају бесмртну душу. Сви други докази о бесмртној души ништавни су или су слаби крај овог који показује да, кад не би постојала бесмртност душе, не би било морала.

И на послетку ако мора једног дана бити правда извршена, то претпоставља једног судију. То нисмо ни ми који ћемо, у другом животу, себи самима изрицати правду, нити не знам која сила ствари која ће нам је изрећи. Мора постојати и једна интелигенција која схвата правду и једна воља која је остварује. Та интелигенција и та воља, то је Бог.

 Бог

Сви остали докази о постојању Бога су слаби и ништавни крај овога. Изводило се постојање Бога из идеје о Богу: ако имамо идеју у Богу, онда мора Бог постојати. Слаб доказ, јер можемо имати

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

идеју која не одговара једном предмету. — Изводило се постојање Бога из идеје узрочности: за све што постоји треба један узрок; тај узрок је Бог. Слаб доказ, јер будући да је ово што јесте, треба... узрок; али један узрок је један узрок, једно зашто? Може бити низ узрока у бесконачност и тако узрок света може бити баш сам свет. — Изводило се постојање Бога из идеје добро изведене намере. Диви се композицији, срећености света; овај је свет лепо саграђен; он је као један часовник. Часовник претпоставља једног часовничара; лепа композиција света претпоставља једну интелигенцију која себи предлаже једно дело да изврши и изврши га. — Можда, али то сматрање доводи само до идеје руковања материјом, једног демиургоса, као што говораху Грци, једног архитекта, али не до идеје једног творца; оно може чак довести само до идеје више архитекта и Грци су имали добро идеју о лепом артистичком реду у свету, кад су веровали у велики број Богова. И овај, је доказ слаб, и ако га Кант расправља увек с поштовањем.

Једини убедљиви разлог је постојање моралног закона у срцу човечјем. Да би се морални закон извршио, да не би он био само један тиранин човеков, да би се извршио у свој својој потпуности, покоравајући човека на овом свету, али га награђујући на другом, што чини да има правде за све то, треба да негде постоји

КАНТ

апсолутни извршилац правде. Бог мора постојати да би свет био моралан.

Зашто треба да је свет моралан? Јер би један неморални свет, са једним јединим бићем усред њега био ако ништа друго бар једна чудна ствар.

Тако, док већина философа изводи из Бога слободу човечју и из слободе човечје духовност душе а из духовности душе, бесмртност душе и из бесмртности душе, морал, Кант полази од морала као од неоспорног факта и из морала изводи слободу, а из слободе духовност и из бесмртности душе са остварењем правде њоме, Бога.

Он је обрнуо, с особитом снагом, опште употребљену аргументацију.

Утицају Кантовом није било равна, или ако хоћете, може се само упоредити са утицајем Платона, Зенона или Епикура. Бар половина европске философије XIX века изашла је из њега и везује се за њ интимно. Наших дана, прагматизам, као што се каже, т. ј. докорина која хоће да морал буде мера истине и да је једна идеја само тако истинита ако је морално корисна, можда је један искварен кантизам, једна јерес кантовска, али је сав прожет и као загрејан духом Кантовим.

Кантов
утицај

Глава VII

Деветнаести век: Немачка

Велики реконструктори света слични првим философима
старог века

[Велики општи системи

Фихте, Шелинг, Хегел и т. д.

Фихте
(Fichte)

Фихте, ометен оним што је остало од искуства у идејама Кантовим; уделом, ма и онако скученим, који је Кант давао стварима спољњег света, укину просто спољњи свет као Беркле, и доказиваше да једино човечје ја постоји. Кант говораше да нам свет даје материју идеје, а ми дајемо облик. За Фихтеа, и материја и облик долазе од нас. Па шта је онда утисак? То није ништа друго до застој ја у сусрету оног што није ја, судар ја са оним што га ограничава. Али онда спољњи свет постоји, јер шта би онда био застој нашег духа пред ничим и судар нашег духа са ничим? — Али баш то не-ја које зауставља ја, баш је то производ тога ја, производ уобразиље која ствара један предмет, која пројектује изван нас једну привидност пред којом се заустављамо као пред нечим стварним које би било изван нас.

Ту је теорију врло тешко разумети; али она обележава један врло леп духовни напор.

ДЕВЕТНАЕСТИ ВЕК: НЕМАЧКА

Међутим, има ли изван нас чега? — Има чист дух, Бог. Шта је Бог? За Фихтеа је то (врло очигледна усмена на Канта) морални ред. Моралност је Бог, а Бог је моралност. Ми смо у Богу, а то је цела религија, кад чинимо своју дужност без обзира на последице наших дела; ми смо изван Бога, а то је атеизам, кад радимо у смеру резултата који наша дела могу имати. И тако се морал и религија бркају и религија је само морал у својој потпуности; потпуни морал је цела религија. „Здраво, лепо и добро су непосредна појава у нама (ако она то може бити) суштине Бога.“

Шелинг је хтео да исправи оно што је по његовом мишљењу, било одвећ радикално у идеализму Фихтеовом. Он успостави спољњи свет; за њега не-ја постоји и ја тако исто, а обоје су природа, природа која је објект у свету гледаном од човека, субјект кад она гледа човека, субјект и објект према случајевима, али апсолутан неограничен, неодређен. Према томе свету (природи и човеку), постоји један други свет који је Бог. Бог је бескрајан и савршен и нарочито савршена и бесконачна воља. Свет који ми знамо његова је деградација, и ако у осталом не можемо схватити како савршено може да се деградира и како једна еманација савршеног може бити несавршена и како небиће може да произиђе из бића, пошто у односу према бесконачном, коначно не

Шелинг
 (Schelling)

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

постоји и у односу према савршеном, не-савршено је ништа.

Ипак изгледа да је тако и да је свет еманација Бога у којој се он деградира и деградација таквог Бога да се она налази, према њему, као ништа према „свему. То је један пад. Пад човека у светим књигама да би дао идеју, и ако удаљену, о томе.

Хегел
(Hegel)

Хегел савременик Шелингов и често у противречности са њиме, философ је постати и идеје која постаје увек нешто. Суштина свега је идеја, али идеја у покрету, идеја се чини стварју по једном рационалном закону који у себи носи, а ствар се чини идејом у том смислу што идеја, посматрајући ствар која је постала мисли ову и испуни се њоме да постане још нешто друго, увек по рационалном закону и та сама еволуција, цела та еволуција, цело то постајање, то је оно апсолутно што смо увек тражили иза ствари у основи ствари, а што је у самим стварима.

Рационални активитет је све; и активност и стварност су синоними и свака стварност је активна и оно што није активно није стварно и оно што није активно не постоји.

А немојмо сматрати ту активност као да се креће увек унапред; постати није једна река која тече; активност је активност и реактивност. Узрок је узрок последице, али је тако исто последица узрок свога узрока. Зашто узрок не би био

ДЕВЕТНАЕСТИ ВЕК: НЕМАЧКА

узрок кад не би имао последице, дакле благодарећи својој последици, због своје последице, узрок је узрок, и, дакле, последица је узрок узрока у толико у колико је узрок, узрок последице.

Једна влада је последица карактера једног народа, карактер једног народа је исто тако и последица његове владе; мој син проистиче од мене, али он реагира на мене и зато што сам ја његов отац, ја имам, јаче истакнут него раније, карактер који сам му дао и т. д.

Дакле, свака последица је узрок као што је и сваки узрок последица, то су сви признали, али још више, свака последица је узрок свога узрока и према томе, да се изразимо вулгарно, свака последица је узрок и напред и назад и линија узрока и последица није права већ је круг.

Бог се губи у свему томе. Не, Хегел је врло јасно деист, али он види Бога у скупу ствари а не изван ствари, али ипак зато засебног. — У чему засебног? — У томе што је Бог скуп ствари посматраних не у њима самим, већ у духу који их задахњује и у сили која их гони и с тога што је душа неминовно у телу сједињена с телом, то није разлог да она не буде засебна. И пошто је заузео тај став, Хегел је деист и усваја доказе о постојању Бога, чак и оне које су неки сматрали за вулгарне. Он их прима, само не сматрајући их баш за доказе, већ за разлоге

Хегелово
веровање у
Бога

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

веровања и за врло тачне описе неминовног уздицања душе Богу.

На пример, стари философи су доказали постојање Бога посматрањем дивота васељене! „То није доказ“, каже Хегел: то није доказ; али то је један велики разлог за веровање, јер то је излагање, тачан преглед, и ако не потпун чињенице да се дух човечји, гледајући свет, пење ка Богу: Та пак чињеница је нарочито важна; она показује да се не може снажно мислити и да се не мисли о Богу. „Кад нема прелаза (и ако недовољно логичног) од коначног ка бесконачном, може се рећи да нема мисли.“ А то је један разлог да се верује.

Тако су и философи рекли: „Кад мислимо о Богу онда он и постоји.“ Кант се смеје томе доказу. Добро, то није непобитан доказ; али та сама чињеница да се не може мислити о Богу, а да се не утврђује његово постојање, показује, да наш дух нагиње да једну ограничену мисао пренесе на неограничену и да не усваја једну несавршену мисао која не би имала свој извор у једној савршеној мисли; а то је пре једно непобитно веровање него ли један доказ, али да то веровање буде непобитно и неминовно, то је већ разлог крајње импозантан и ако релативан.

Философија човечјег духа и философија политичка по Хегелу су ове. Примитиван човек је дух, разум, савест, али а он то

ДЕВЕТНАЕСТИ ВЕК: НЕМАЧКА

само у дејству, како кажу философи, т. ј. он је то само у толико у колико је у стању да то постане. Стварно, практично он је само инстинкти; он је егоист као животиња (требало би рећи као већина животиња) и иде за егоистичним појудима. Друштво, ма на који се начин формирало, мења га и његово постати почиње. Од полног инстинкта оно чини брак, од заузећа оно чини правилну сопственост, од одбране против насиља оно чини законску казну и т. д. Од тада, а сва његова еволуција тежи томе, човек се упућује да у себи замени своју посебну вољу општом вољом; он тежи да се дезиндивидуалише. Општа воља заснована на општој корисности је да човек буде ожењен, отац, старешина породице, добар муж, добар отац, добар рођак, добар суграђанин. Човек треба да је све то с обзиром на општу вољу, коју је ставио на место своје и начинио је својом сопственом вољом. Ето првог напретка. Он је остварен (увек непотпуно) у најмањим друштвима, државицама, (*cités*) на пример у малим грчким републикама.

Ето другог напретка. Ратом, освајањем, анексијом, или начинима блажим, ако су могућни, јаче државице покоравају слабије, и ствара се велика Држава. Велика држава има узвишенију улогу од државице; она наставља да посебне воље замењује општом вољом; али она је више тога још једна идеја, велика идеја цивилизаторка, добродина, васпитна,

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

која увеличава и којој човек може и треба да жртвује своје приватне интересе. Такви су на пример Римљани који себе сматрају, не без разлога, за законодавце и цивилизаторе света.

Идеални
облик
Државе

Какав би облик требала да узме држава да би се саобразила својој намени? Свакако облик монархије; јер облик републикански је увек сувише индивидуалистички. За Хегела, и Грци и Римљани су и одвише уступали индивидуалној слободи или интересима класе, касте; они су имали непотпуну идеју о правима и служби Државе. Идеални облик Државе је монархија. Потребно је да се Држава скупи, сажме и персонификује у једном владару који се може волети лично, кога може човек обожавати, а то је баш оно што треба. Те велике Државе биће заиста велике само тако ако имају једну врло јаку кохезију; треба дакле да буду, као што се каже, народности т. ј. да заједницом расе, вере, обичаја, језика и т. д. буду изнутра врло везане и врло једнородне. Идеја коју има да оствари једна Држава, може постојати само тако ако у народу који је сачињава има довољна заједница идеја. Међутим, велика Држава моћиће и чак требаће да освоји и да анектује мале да би постала јача и способнија, будући јача, да оствари идеју. Само, требало би да она то чини само онда кад би било сигурно или врло вероватно да она представља једну идеју према једном народу

ДЕВЕТНАЕСТИ ВЕК: НЕМАЧКА

који је не представља или да она представља бољу, већу и лепшу идеју од оне коју представља народ кога напада.

Али, пошто ће сваки народ налазити да је његова идеја лепша од туђе, по чему ће се он моћи да разазна? — По победи. Победа је та која доказује да је један народ . . . — Био јачи од другог! — Не само материјално јачи, већ јачи као представник једне веће идеје, више способне за живот и више плодне него друга; јер је то баш идеја која подржава један народ и чини га јаким. Тако је победа знак моралне надмоћности једног народа и, према томе, снага показује где је право и меша се са самим правом и не треба рећи, као што се можда рекло: „Снага надмаша право“ већ „снага је право“ или „право је снага.“

На пример (Хегел би могао рећи) Француска је вероватно била у праву кад је од 1792. до 1815. године покушала да освоји Европу, јер је представљала једну идеју, идеју револуционарну, коју је могла сматрати као један напредак и идеју цивилизаторску; али она је била побеђена, што доказује да је идеја била погрешна и зар није тачно, и пре ове демонстрације догађаја, да је републиканска или цесаровска идеја нижа од идеје традиционалне монархије? Хегел би свакако о томе тако резонувао.

Дакле, рат је вечит и потребно је да тако буде. Он је сама историја, пошто је

Рат

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

услов историје; он је сама еволуција човечанства, пошто је услов те еволуције; дакле, он је божански. Само, он се пречишћава: пре се војевало само, или скоро само, због амбиције, сад се војује због начела да би једна идеја која има будућности и која садржи будућност, победила идеју застарелу, остарелу и слабу.

Будућност ће видети низ победа снаге који ће по дефиницији бити победе права и које ће бити победе идеја све лепших и лепших над идејама варварским и с правом осуђених да пропадну.

Хегел је имао велики утицај на идеје унутрашње и спољашње политике немачког народа.

Вештина,
Науке и
Религија

Ово су идеје Хегелове о вештини, науци и религији. У заклону Државе која им је потребна да би се развијали у миру, безбедности и слободи, науке, књижевност, вештина, религија теже циљевима, не вишим од државних, већ различним од ових. Не одвајајући јединку од друштва, они иду за тим да се сједине са целим светом. Науке га упознају, у колико то могу, с природом и њеним законима; књижевност, проучавајући човека у њему самом и у његовим односима са светом, прожима га осећајем могућног слагања индивидуе са васионом, вештине чине да воли свет, размршујући и осветљавајући и истичући све оно што он има у себи лепог у односу према човеку и све оно, што, према томе, треба да учини свет мио и уважен

ДЕВЕТНАЕСТИ ВЕК: НЕМАЧКА

и драг; религија, најзад тежи да буде веза између свих људи и веза између свих људи и Бога; она оцртава план општег братства које је као, идеално, последње стање човечанства, стање које, без сумње она никад неће постићи, али је главно да она замишља и сматра могућним, без чега би човечанство увек било привлачено животњству више и много више него што је.

Хегеловска философија је имала у Европи огроман утицај не само на философска проучавања, већ и на историју, на литературу, на вештину. Може се сматрати као последњи универсални систем и као најдрскији који је дух човечји икада покушао.

Шопенхауер је био философ воље. Убеђен, као Лајбниц да је човек једно скраћење и једна слика света и да нам свет наличи, што је хипотетично, он прихвата мисао Лајбницову, мењајући је и метаморфозирајући је овако: Цела васиона није мисао, али цела васиона је воља; мисао је само један случај воље који се јавља код виших животиња; али воља, која је основа човека, основа је свега; васиона је један склоп воља које делају. Сва бића су воље које имају органе сходне њиховој намени. Желети бити је то, што је дало нокте лаву, зубе дивљем вепру и интелигенцију човеку јер је он био најмање наоружан од свих животиња, као што ономе који постане слеп, даје слух, мирис и пипање изванредно осетљиве и моћне. Биље тежи светлости

Шопенхауер
(Schopenhauer)

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

својим грађем, а влази својим кореном; зрно се окреће у земљи да баци своје стабло горе, а свој корен доле. У минералима има сталних тежњи, који нису ништа друго до мрачне воље; оно што ми у обичном говору зовемо тежина, флуидност, непробојност, електрицитет, хемијска сродност није друго до природне воље или несвесне воље. Због тога, пошто се разне воље сукобљавају једне с другим и сударају, свет је један рат свих против свију и сва чега, тачно, против сва чега; и свет је позорница клања.

То је зато, што је воља једно зло и јесте зло. Да би се дошло до среће, требало би убити вољу, уништити вољу за опстанком. — Али то би било не бити више? — И то је заиста не бити више или не бити, што сачињава праву срећу и требало би једном експлозијом бацити свет у ваздух да би избегао тако несрећу. Бар треба, као што је то хтео будизам или чак и хришћанство и ако мање, треба се приближити смрти неком врстом свођења воље на могућни минимум, одрицањем које би се терало у колико се даље може.

Ниче
(Nietzsche)

Шопенхауеров ученик пун поштовања, али врло независан и врло непослушан, Ниче обрће наопако, ако се тако може рећи, Шопенхауера говорећи: Да, заиста, хтети бити је све али баш стога треба, не војевати против њега, већ ићи за њим колико год нас далеко буде во-

ДЕВЕТНАЕСТИ ВЕК: НЕМАЧКА

дило. — Али, зар није тачно, да нас оно води патњама? — Не сумњајте у то ни најмање; али у патњи је један занос бола који се врло добро разуме; јер је она занос воље у делању; и тај занос је ипак једно уживање и у сваком случају он је једно добро; јер је он баш циљ коме нас гура природа сва сачињена од воље и жудње за постојањем. А мудрост као и срећа је да идемо за својом природом. Срећа и мудрост човечја је да слуша своју вољу силе као што је мудрост и срећа воде да тече ка мору.

Из тих идеја проистиче један морал насиља који се с правом може сматрати као неморалан и који, у сваком случају, није ни будистички ни хришћански, али који се даје тумачити на разне начине у толико пре што Ниче, који је песник, увек врло леп као уметник, пада у доста честе противречности.

Глава VIII

Деветнаести век: Енглеска

Доктрине еволуционизма и трансформизма
Ламарк (француз), Дарвин, Спенсер

Трансфор-
мизам и ево-
луционизам

Велики философски проналазак Енглеза у XIX веку био је ова идеја, која се ослања на велико познавање природне историје: да нема стварања. Врсте животиња сматране су од свих философа (изузевши Епикура и епикурејце), као да су створене једном за свагда и да остану непроменљиве. Нема ништа од тога. Вечно плодна материја трансформирала се сама собом прво у биље, затим у ниже животиње, затим у више животиње, и најзад у човека; наш предак је риба; идући још даље у назад, наш предак је биље. Трансформација (отуд име трансформизам), разликовање и подела врста; најјаче јединке сваког рода преживљују једине и стварају последнике по њиховом лику и ови представљају једну врсту; еволуција (отуд име еволуционизам) живе природе, поступа овако, од најгрубљих типова до највиших т. ј. најкомпликованијих типова; само је то у свету. Француз Ламарк у XVIII веку имао је велику идеју; Дарвин, чист природњак,

ДЕВЕТНАЕСТИ ВЕК: ЕНГЛЕСКА

изнесе је у пуној светлости, Спенсер је понова изложи и повуче из ње последице опште философије. Тако за Спенсера, теорија еволуционистичка не садржи никакав неморал, на против, прогресивна трансформација човечјег рода је пењање ка моралу; од егоизма рађа се алтруизам јер род тражећи свој бољи закон, свој бољи услов среће, запажа да је већа срећа у реду, уредном животу, грађанском животу, друштвеном животу и т. д.; тако да се човечанство пење ка једном све вишем и вишем моралу, самим тим фактом што се боље прилагођава условима живота човечанства. Морал са развија као физиолошки, као што клица постаје стабло и пупољак постаје цвет.

Што се тиче религије, то је област непознатог. То не значи да она није ништа. Она је напротив нешто огромно и неизмерно. Она је осећај да нас нешто, преко оног што знамо, премаша и да то никад сазнати нећемо. А тај нас осећај одржава у понизности врло повољној за здравље душе и у ведром поверењу у тајанствено биће које управља универсалном еволуциом и које му је, без сумње, свемоћна и вечна душа.

Ламарк
(Lamarck)
Дарвин
(Darwin)
Спенсер
(Spencer)

Глава IX

Деветнаести век: Француска

Еклектичка школа: Виктор Кузен

Повитивистичка школа: Огист Конт

Кантистичка школа: Ренувије

Независни и комплексни повитивисти Тен, Ренан

Ларомигијер
(Laromiguière)
Роаје-Колар
(Royer-Collard)

Изишавши из школе Кондијакове, Француска доби Ларомигиера, који беше нека врста ублаженог, мање оштрог Кондијака, на коме се осећаше утицај Русоа; али он је био само један јасан и елегантан професор философије. Роаје-Колар заведе у Француској скотску философију (Тома Ред, Дугалд Стјуарт) и не изиђе из ње никако, а и не премаши је; али он излагаше са величанственим ауторитетом и одличним изумевањем чисте и магистралне формуле.

Мен де
Биран
(Maine de Biran)

Мен де Биран био је реноватор. Он се везао за Декарта и наставио ланац, који је од поодавна био прекинут. Он обрати своју пажњу појму ј а. У пуној реакцији против с е н с у а л и з м а Кондијаковог, он поврати ј а његову сопствену активност; он начини од њега једну силу која се не ограничава на то да прима утиске, који се у њему само мењају већ која их хвата, израђује, везује и комбинује. За њега, дакле, као и

ДЕВЕТНАЕСТИ ВЕК: ФРАНЦУСКА

за Декарта, али са једног новог гледишта, вољна чињеница је основна чињеница душе, и воља је основ човека. У осталом, воља није сав човек; човек има, тако рећи три противположена живота, врло тесно везана међ собом и који не могу бити један без другог: живот сензације, живот воље и живот љубави. Живот сензације је скоро пасиван, са једним почетком активности која се састоји у томе да сређује и организује сензације; живот воље је управо живот „човечји“; живот љубави је живот опет активности и воље, али који сједињује живот човечји са божанским животом. Духовитом и дубоком тананошћу својих анализа Мен де Биран се ставио у први ред француских мислилаца, а, у сваком случају он је један од најоригиналнијих.

Виктор Кузен, који је био, изгледа, скоро подједнако, под утицајима Мена де Бирана, Роаје-Колара и философије немачке, подлеже врло брзо једној тенденцији која је врло француска, а која је, у осталом, можда добра, а састоји се у томе да човек види „по нешто добро у свима мишљењима“ и он поста еклектичар т. ј. онај који зајми. Његова максима, коју је, без сумње читао код Лајбница, беше да су системи „тачни по ономе што тврде и погрешни по ономе што поричу“. Пошавши одатле, он се ослањао на енглеску и немачку философију, исправљајући и једну и другу. Његова лична тен-

Виктор Ку-
зен и њего-
ви ученици

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

денција била је да метафизику изводи из психологије и да доказује Бога душом човечјом, и односе Бога са светом односима човечје душе са материјом. Код њега, Бог је увек човечја душа увећана. Све философије, у осталом, и све религије нагињу мало томе да тако посматрају ствар; али та тенденција је код Кузена нарочито осетна. У току свога разноликог живота, час живот професорски час живот државника, он се мало изменио и пре 1830 постао је јак Хегеловац, а после 1830 вратио се Декарту, трудећи се нарочито да од философске поуке створи једно морално свето звање, врло обазриво, врло разборито и веома неповерљиво према неоспорним дрскостима, а у симпатичним односима са другим. Оно што је остало од еклектизма, то је једна одлична ствар, велико старање за историју философије, која није никад уживала част у Француској, а која почевши од Кузена, није престала имати је.

Главни ученици Кузенови били су Жуфроа (Jouffroy), Дамирон (Damiron), Емил Сесе (Emile Saisset) и велики моралист Жил Симон (Jules Simon), познат у осталом по важној политичкој улози коју је играо.

Ламне за дуго славан по својој књизи *Оглед о равнодушности у погледу религије*, затим, кад је раскинуо с Римом, по својим Речима једног верног и другим делима револуционарног духа, пре свега је публицист; али он је био један

ДЕВЕТНАЕСТИ ВЕК: ФРАНЦУСКА

философ у правом смислу у Нацрту једне философије. Зар Бог није ни творац, као што су то сматрали први хришћани, ни биће из кога потиче свет, као што су дуго мислили. Он није створио свет из ничега; али он га је створио; он га је створио од себе самог, он га је извадио из своје супстанције; и он га изводи из ње једним чисто вољним актом. Он га је створио по своме лику: није само човек по лику Божјем, већ сав свет. Три лица Божја, т. ј. његова три својства, моћ, интелигенција и љубав, налазе се, умањена и измењена, али се ипак налазе у сваком бићу васионе. То су нарочито наше три силе, у виду воље, разума, симпатије; то су такође три силе друштвене у виду извршне власти, саветовања и братства. Свако индивидуално или колективно биће које не репродукује, ма и несавршено, сва та три својства тако да ни једно од њих недостаје, сва три израза тога својства, носи у себи принцип смрти.

Огист Конт, математичар, посвећен у осталом у све науке, саградио је једну нарочиту негативну философију, покрај његове велике претензије да замени порицања XVIII века једном позитивном доктрином; он је нарочито одрицао метафизици сваки ауторитет и свако право на постојање. Метафизика не треба да постоји, она не постоји у осталом, она је једно чисто ништа. Ми ништа не познајемо

Огист Конт
(Auguste
Comte)

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

ми ништа не можемо знати ни о почетку ни о крају ствари, ни о њиховој суштини, ни о њиховом циљу; философија је увек себи стављала у задатак да да опште објашњење васионе; а баш је то опште објашњење, свако опште објашњење скупа ствари, немогућно. Ето негативног дела позитивизма. То је једини који је постојао и који је био сгедо, или пре поп сгедо доиста великог броја духова.

Потврдни део идеја Контових био је овај: Оно што се да учинити јесте класификација наука и философија историје. Класификација наука по Конту, идући од простијег ка компликованијем т. ј. од математике ка астрономији, физици, хемији, биологији да се заврши у социологији, у опште је сматрана од научњака као занимљива, али произвољна. Философија историје, по Конту, ова је: човечанство пролази кроз три стања: стање теолошко, стање метафизичко, стање позитивно. Стање теолошко (стари век) састоји се у томе што човек све објашњава трајним чудима; стање метафизичко (модерно доба) је у томе, што човек све објашњава идејама које и на даље сматра мало као бића, апстракцијама, целинама, животним принципом, атракцијом, гравитацијом, душом, својством душе и т. д. Позитивно стање је у томе, што човек објашњава и објашњаваће све ствари, или пре, ограничава се и ограничаваће се да их констатује по везама које ће видети да оне

ДЕВЕТНАЕСТИ ВЕК: ФРАНЦУСКА

имају међу собом, везама које ће се ограничити да посматра, а затим контролише помоћу опита. У осталом, има увек нешто од стања које следује у стању које претходи и стари су знали за посматрање и има увек нечега из прошлог стања у стању које га прати и ми још имамо теолошке навике духа и метафизичке навике духа, остатке теолошке и метафизичке и можда ће увек тако бити: али кад теологија опада пред метафизиком, а метафизика пред науком, то је напредак.

Конт је у последњем добу свога живота, као да би дао за право својој доктрини остатака и као да би јој дао један пример, основао неку врсту религије, једну псевдорелигију, религију човечанства. Треба обожавати човечанство у његовом лаганом пењању ка интелектуалном савршенству и ка моралном савршенству (и, према томе, треба нарочито обожавати човечанство будуће; али Конт би могао одговорити да је прошло човечанство, као и садашње достојно поштовања пошто у себи носи будуће човечанство). Култ те нове религије је успомена и поштовање мртвих. Ове последње концепције, плодови осетљивости и уобразиље Контове, немају никакве везе са основом његове доктрине.

После њега, једном снажном реакцијом, Ренувије успостави понова Кантову философију, ослободивши је сувише симетричног, сувише пажљиво систематичног, једном речи сувише сколастичног карак-

Ренувије
(Renouvier)

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

тера, који је она имала и приближујући је фактима, од њега је морала произићи она доктрина коју смо већ нагостили, „прагматизам“ који одмерава истину сваке идеје по моралној последици коју она садржи.

Тен
(Taine)

Много друкчији и везујући се за опште идеје Контове, Хиполит Тен веровао само у оно што је осматрано, експериментисано и доказано; али подједнако упознат са Хегелом, Контом, Спенсером и Кондијаком, он није сумњао да је потреба, да сами себе превазиђемо и да избегнемо из себе самих, један факт, факт човечански и вечан у човечанству и он је о њему водио рачуна као о једном осматреном и експериментисаном факту, да би рекао да, ако је човек с једне стране један „свирепи и похотљиви горило“, с друге стране је он мистичка животиња и да

двоструке природе тајни брак,

како каже Иго, то објашњава све нискости човечанства у идејама и делима, као и све узвишености човечанства у идејама и делима.

Лично, он је био стоичар и његова практика била је непрекидно развијање интелигенције, сматрано као услов и као гаранција моралности.

Ренан
(Renan)

Ренан, намењен свештенству и сачувавши увек дубоке трагове његовог клерикалног васпитања, беше међутим позитивист и веровао само у науку, на-

ДЕВЕТНАЕСТИ ВЕК: ФРАНЦУСКА

дајући се од ње свему у својој раној младости и продужући у зрелом добу да је бар поштује. Тако формиран и „хришћански позитивист“, како је речено, и песник, преко свега, он није могао укинути метафизику, и имао је за њу слабости, коју је можда себи пребацивао. Он се извлачио из те незгоде говорећи да сва схватања метафизичка нису друго до „снови“, али, покривен, да се тако изразимо, тим уступком и пошто се тако обезбедио, он се бацао у сан и из свег срца и успостављао Бога, безсмртну душу, будући живот, вечност, стварање, дајући им нова, неочекивана и заносна имена. Само му је идеја Провиђења т. ј. нарочито и пригодно мешање Бога у човечанске ствари, била досадна и против ње је увек протествовао, понављајући Малбраншове речи: „Бог не дела по особеним вољама“. Још је учинио комплимент који изгледа искрен, идеји милости и ако постоји неко особено и пригодно мешање Бога у човечанске послове, то је, по свем изгледу, милост.

Он је нарочито био љубитељ идеја, дилетант идеја, играјући се са њима с бескрајним задовољством, као неки виши грчки софист, и нико други не потсећа више у француској философији на Платона, до он.

Он је у осталом био једна дивна душа, врло узвишени карактер и диван писац.

УВОЂЕЊЕ У ФИЛОСОФИЈУ

Гијо
(Guau)

Мари-Жозеф Гијо својим огледима о вештини с гледишта социологије, својим огледима о једном моралу без обавеза и без санкција, а нарочито својим дивним одликама писца и песника (како у прози, тако и у стиховима), дао је духовима један спасоносни потрес и једну оријентацију, можда тачну, али у сваком случају врло примамљиву.

Данас

Живи француски философи, које ћемо само именовати јер су још живи и подлеже свакодневној критици, а не историји, јесу г. г. Фује (Fouillée), Теодил Рибо (Théodule Ribot), Лиар (Liard), Диркем (Durckheim), Изуле (Izoulet), Бергзон (Bergson).

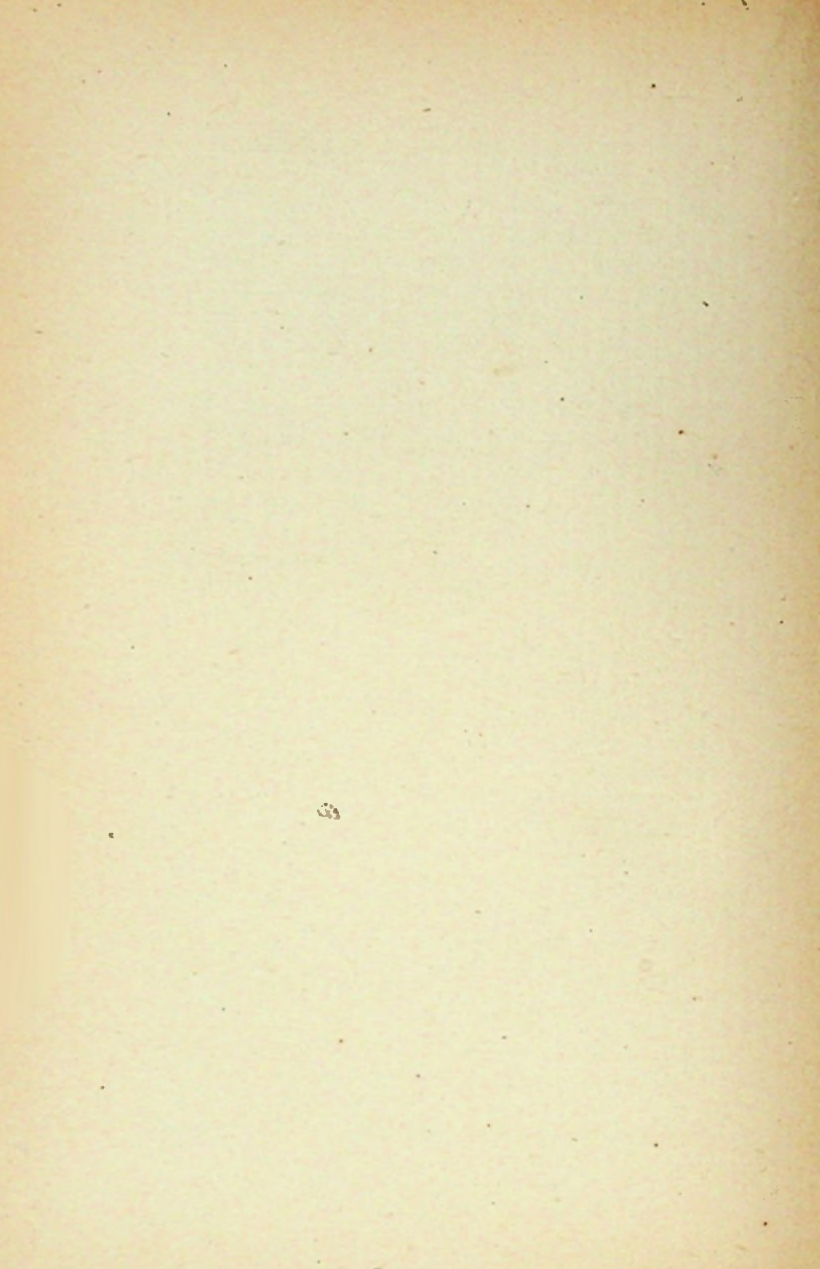
Будућност
философије

Немогућно је знати којим ће се правцем упутити философија. Њена кратка историја, коју смо оцртали, показује довољно, чини нам се, да она нема неки редован пут и такав, да би се могло, видевши како се кретала, предпоставити како ће продужити свој пут. Она не изгледа да ни у колико не зависи, или изгледа да врло мало зависи, у то и то доба, од општер стања цивилизације око ње и чак у очима оних који верују у философију историје. Нема, чини ми се, једне философије историје философије. Једина ствар коју мислимо да можемо тврдити јесте да ће философија увек постојати, да би одговорила једној потреби духа човечјег и да ће она увек бити и један напор да прикупи научне проналаске у неколико великих општих

ДЕВЕТНАЕСТИ ВЕК: ФРАНЦУСКА

идеја и један напор такође да превазиђе науку и тражи, како год буде могла, реч универсалне енигме, тако да философија, у правом смислу речи, као ни метафизика неће никад нестати. Живот вреди, рекао је Ниче само као средство за сазнање. Ма колико било или постало човечанство жудно за делимичним сазнањем, оно ће увек бити страсно и неуморно радознало за потпуним сазнањем.

Регистар имена.

Абелар 63—65	Бекон (Роџер) 72,	Декарт 81, 82,
Августин (свети)	83	91-106, 117-119,
54—56, 60	Бергсон 166	122, 127, 131
Авероес 60	Беркле 126, 127,	158—160
Ависен 60	131, 132, 144	Демокрит 6, 7
Агрипа 40, 78	Биконсфилд 31	Дидро 133
Аји (Пиер д') 76	Биридан 75, 76	Диоген 27
Албер Велики 66	Бонавентура	Диран де Сен
Александар Ве-	(свети) 71	Пурсен 74
лики 22, 26, 27	Босне 108	Диркем 63, 166
Анаксагор 3, 9, 16	Бруно (Ђордано)	Дугалд Стјуарт
Анаксимандар 2, 3	81	130, 158
Анселм 60, 61, 67,	Брут 36	
94		Евимер 28
Антистен 26, 27,	Ванини 81	Емпедокле 3, 4
30	Венсан из Бовеа	Енезидем 40
Аполодор 33	66	Епиктет 36
Арцезила 39	Вико 104	Епикур 7, 30—33,
Аретеја 28	Вилон 75	37, 107, 143, 156
Аристип 27, 28, 89	Вовнарг 102	Жана од Наваре
Аристобул 52	Волтер 28, 121,	75
Аристон 36	125, 132, 133	Жербер 59
Аристофан 11	Волф 135	Жерсон 76
Аристотел 12,		Жуфроя 160
22-24, 37, 38, 60,	Гасенди 107	
66-68, 73, 79, 80	Гијо 166	Зенон 6, 8, 26, 33,
Аријус 50	Гијом из Оверња	34, 36, 37, 143
Арнол 108	66	Зороастар 4
Атикус 33	Горгија 6—10	
		Иго (Виктор) 121,
Бекон (Франсоа)	Дамирон 160	164
72, 83—86, 107	Дарвин 156	

Изуле 166	Леуцип 6	Питагора 4, 5, 16
Исус Христос 37, 48, 50, 52, 81	Лил (Рејмон) 71	Платон 9, 15—21, 30, 31, 37, 48, 52, 53, 62, 66, 83, 108, 143, 165
Јамблик 43, 44, 77	Лок 108, 122—125, 126, 131	Плиније Млађи 33
Јуда 88	Луј XIV 50	Плотин 41, 42, 43
Јустинијан 44	Лукреције 7, 33	Плутарк 38
	Луцијан 27	Поенкаре (Анри) 40
Калвин 50, 81	Малбранш 98, 108 до 111, 127, 165	Полемон 25
Кампанела 81-83	Марко Аурелије 36, 51	Полистрат 33
Кант 14, 125, 133, 135-143, 148, 163	Мен де Биран 108, 158, 159	Помпонас 79, 80, 81
Кардан 77	Менип 27	Порфир 43, 77
Карнеад 39	Метродор 33	Продико 9
Катон 36	Модератус 38, 52	Протагора 9
Клеант 36	Мојсије 37, 52	
Клементије (свети) 53	Молниер 107	Рајхлин 77
Кондијак 133, 134, 158, 164	Монтењ 13, 28	Ред (Тома) 130, 131
Конт (Огист) 83, 161—163	Немезиус 38, 52	Ренан 164, 165
Корнеј 97	Нерон 51	Ренувије 163, 164
Крантор 25	Никомак 38, 52	Рибо (Теодил) 166
Кратес 25, 27	Ниче 14, 154, 155, 167	Ришар 65
Кризип 36		Роаје-Колар 158, 159
Кристина Швед- ска 91	Окам (Гијом) 74, 75	Рослен 62
Ксенократ 25	Омир 86	Русо (Ж. Ж.) 121, 132, 133
Ксеноф 5	Ориген 53	
Ксенофон 12, 15		Секстус Емпири- кус 40
Кузен (Виктор) 108, 159, 160	Павле (свети) 37, 45	Сенека 33, 36
Ла Бријер 25	Парацелз 78	Сервс (Мишел) 81
Лајбниц 108, 117 до 121, 125, 135, 159	Парменид 5, 8, 16	Сесе (Емил) 160
Ламарк 156	Паскал 9, 40, 71, 108, 115, 120	Симон (Жпл) 160
Ламне 160, 161	Перикле 3	Скот Ериџен 58, 59
Ларомигиер 158	Пик де ла Миран- дол 77	Сократ 3, 6—10, 26, 30, 34, 37, 39, 47
Леон X 77	Пирон 38	

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
 „РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ“
 ЛЕСКОВАЦ

Спенсер 157, 164	Фихте 144, 145	Хобес (Тома) 86
Спеузип 25	Фонтнел 108	до 90, 107, 124,
Спиноза 108, 111	Франклин 13	132, 133
до 117, 129	Фује 166	Холбак (де) 133
Талес 2	Хаве 52	Хорације 28, 32,
Тен (Хиполит)	Харве 81	33
164	Хегезија 28, 29	Цицерон 36, 39
Теофраст 25	Хегел 146—...3,	Џек први 83
Тимон 38	164	Шампо (Гиом де)
Тома Акински	Хелвечиус 133	63, 64
66—71	Хераклит 2, 3, 16	Шарл „ћелави“
Трацеас 36	Херилус 34	58
Тукидит 86	Хернакус 33	Шекспир 83
Фенлон 107	Хиг де Сен-	Шелинг 145, 146
Филинт 31	Виктор 65	Шопенхауер 83,
Филип „Лепи“ 75	Хјум (Давид) 127	118, 153, 154
Филон 52	до 129, 131, 132,	
	135	

Садржај

Део први Стари век

Глава I

Пре Сократа

Философи који објашњавају све ствари, стварање и склоп света 1

Глава II

Софисти

Логичари и професори логике и анализе идеја и дискусије 8

Глава III.

Сократ

Целокупна философија сведена на морал и морал сматран као циљ целе интелектуалне делатности 11

Глава IV

Платон

Платон је нарочито моралист као Сократ, али се враћа општим опажањима о скупу ствари и бави се политиком и законодавством . . . 15

Глава V

Аристотел

Научник енциклопедиста; као философ особито моралист и логичар 22

Глава VI

Разне школе

Развој општих идеја Сократових, Платонових и Аристотелових кроз разне школе 25

Глава VII

Епикуризам

Епикурizam верује да је дужност човјекова да истражује срећу и да је срећа у мудрости . . . 30

Глава VIII

Стоицизам

Страсти су болести које се дају ишчупати и које треба ишчупати 34

Глава IX

Еклектичари и Скептици

Философи који нису хтели припадати ни једној школи. Философи који су извикали све школе и све доктрине 37

Глава X

Неоплатонизам

Браћање са метафизички. Имагинативни метафизичари као Платон, али претеранији . . . 41

Глава XI

Хришћанство

Философске идеје које хришћанство прима, усваја или ствара; како ће дати нов обрт целој философији па и оној која му је страна 45

Део други Средњи век

Глава I

Од петог до тринаестог века

Философија је само тумач догме. Кад је оглашена за противну догму црквеном влашћу, онда је то једна јерес. Православна тумачења и јереси. Неколики независни философи . . . 57

Глава II

Тринаести век

Утицај Аристотела. Црква га усваја. Религиозна философија светог Томе Аквинског. 66

Глава III

Четрнаести и петнаести век

Опадање схоластике. Предосећај нових времена. Велики моралисти. „Кабала“. Мађија 74

Глава IV

Шеснаести век

Доста је тачно сматрати да се у погледу философије средњи век продужује до Декарта. Слободни мислиоци, мање или више скривени, пристајалице разума изван вере, опажања и искуства 79

Део трећи

Модерно доба

Глава I

Седамнаести век

Декарт. Картезианизам 91

Глава II

Картезовци

Цео XVII век је под утицајем Декартовим. Пор-Ројал, Босне, Фенлон, Малбранш, Спиноза, Лајбниц 107

Глава III

Енглеви у XVII веку

Лок: његове идеје о слободи човечјој, о моралу, о општој политици, о верској политици . . 122

Глава IV

Енглеви у XVIII веку

Беркле: философија која сматра да материја не постоји, изванредно идеалистичка. Давид Хјум: скептичка философија. Скотска школа: философија здравог разума. 126

Глава V

Француски философи XVIII века

Волтер ученик Локов. Русо слободан хришћанин, али врло прожет религиозним осећајима. Дидро каприциозан материјалист. Д'Олбак и Хелвециус отворени материјалисти. Кондпјак философ сензација 132

Глава VI

Кант

Кант понова саграђује целу философију ослањајући је на морал 135

Глава VII

Девенаести век: Немачка

Велки реконструктори света слични првим
философима старог века. Велики општи сис-
теми, Фихте, Шеллинг, Хегел и т. д. 144

Глава VIII

Деветнаести век: Енглеска

Доктрине еволуционизма и трансформизма:
Ламарк (Француз), Дарвин, Спенсер 156

Глава IX

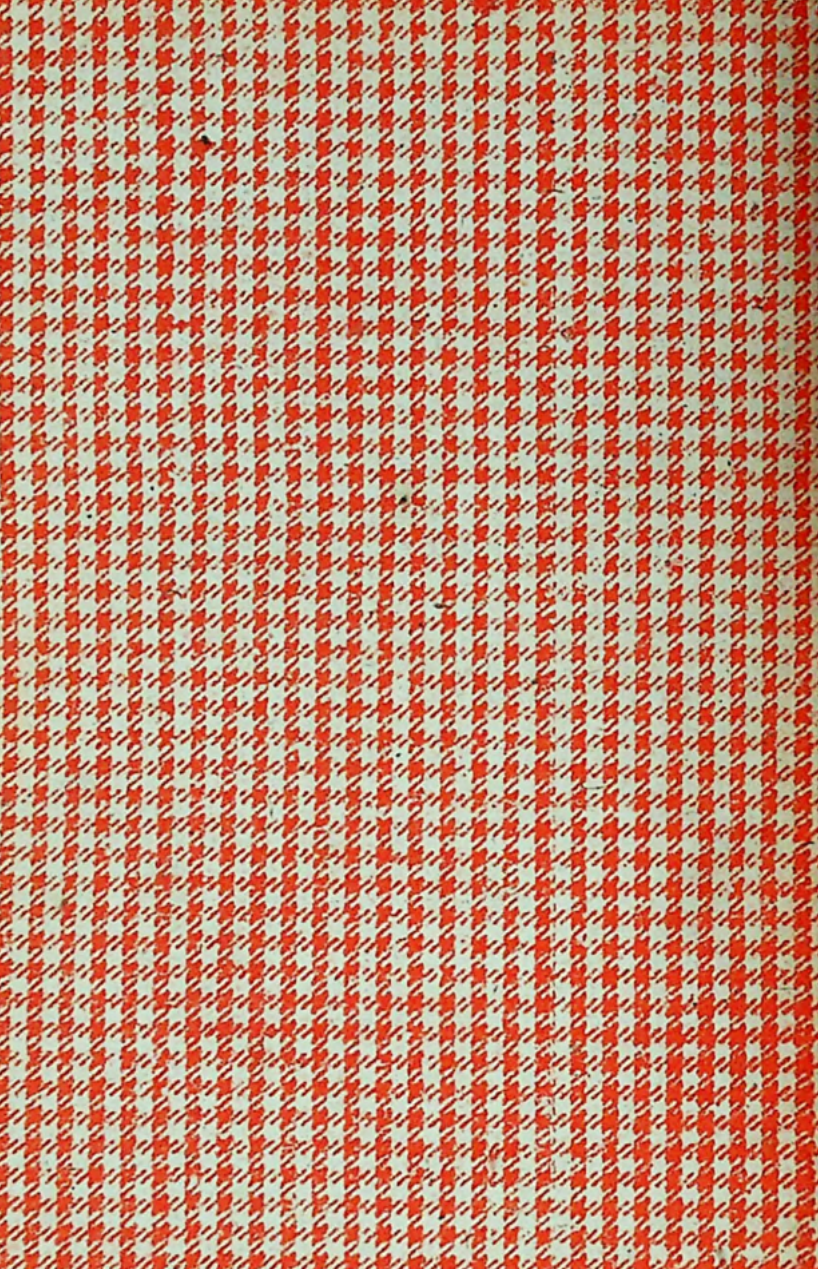
Деветнаести век: Француска

Еклектичка школа: Виктор Кузен. Позитивис-
тичка школа: Огист Конт. Кантистичка школа:
Ренувје. Независни и комплексни позитивисти:
Тен, Ренан 158

Регистар имена 169

Народна библиотека
'РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ'

CO 1

ФАГЕ Е.

Увођење у ФИЛО

ПЕСКОВАЦ

000005906

COBISS o